

ੴ ਓ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਸਤਾ ਕੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਬੰਡਾਰ ਤਨ ਤਾਰਨ ਦੀ
ਪੁਸਤਕ ਨੰਬਰ ੫

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਨੰ: ੧

ਅਰਥਾਤ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹਸਜ

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੪

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ:ਬ:) ਨਾਭਾ
ਵੱਲੋਂ

ਰਿਸਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ
ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇ ਪੱਖ-
ਪਾਤ ਰਹਿਤ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪੂਰਿਤ
ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ
ਪਿਆਰੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਹਾਇਤਾ
ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਅਪਣੇ ਓਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ
ਵਿਚ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ।’

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ

ਦੇਸ਼ ੪)

ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ੬)

ਪਤਾ:— ਮੈਨੈਜਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

‘ਸਸਤਾ ਗੁਰਮਤ ਸਾਹਿਤ ਭੰਡਾਰ’ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਨੰ: ੫

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ

ਸ੍ਰੀ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹਸਜ

—ਅਰਬਾਤ—

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਦੀ ਕੌਜੀ

—ਕ੍ਰਿਤ—

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਕਸ਼ਮੀਰ

—ਜਿਸ ਵਿੱਚ—

ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਗੀਤਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ

ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੀਲਾ ਖੋਲਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ

—:—

Esoteric Interpretation

of the

Krishan-Lila

given in

Srimad Bhagwat, the Mahabharat, &

Srimad Gita.

Published by Giani Bhajan Singh
manager the Amrit Press Tarn Taran.

ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ

੧੯੩੪

੧੦੦੦

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ’ ਜੰਡਿਆਲਾ ਰੋਡ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ
ਗਿਆਨੀ ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਦੇ
ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਛਪੀ ॥

੧੯੩੪

ਸੂਚਨਾ

“ਤੇਰੀ* ਨਿਰਗੁਨ-ਕਥਾ ਕਾਇ ਸਿਉ ਕਹੀਐ,
 ਐਸਾ ਕੋਇ ਬਿਬੇਕੀ ।
 ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਿਨਿ ਦੀਆ ਪਲੀਤਾ,
 ਤਿਨਿ ਤੈਸੀ ਬਲ ਦੇਖੀ ।”

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਜਦ ਮੈਂ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ’ ਜੀ ਦੀ ਭੂਘੀ ਵਿਚਾਰ
 (Critical appreciation) ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ
 ਮੇਰੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ
 ਵਿੱਚ ਲਗ ਗਏ। ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਪਰ ਕਿਸੇ
 ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਗੋਰਜ-ਭਾਵ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ
 ਹੋਇਆ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੀ ਲਭਣਾ ਸੀ,
 ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ
 ਘੱਟ ਹੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ ਉਪਰ ਅੱਜ ਕਲ
 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਘੱਪ ਅੰਧੇਰਾ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਸਾਰੀਆਂ-ਗਾਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੀ ਸੀ।

(੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ੨ ਤੇ
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ‘ਨਾਮ’-ਬਰਖਾ ਹੇਠਾਂ ਫੁਲਦਿਆਂ-
 ਫੁਲਦਿਆਂ ਇਹ ਭੂਘੇ ਭਾਵ ਅਪਣੇ ਆਪ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹ
 ਚਾਏ, ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

“ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੀਬਿਆ।

(੪)

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ 'ਤਤ' ਸਭੁ ਬੁਝਿਆ ।" (ਸੁਖਮਨੀ ਜੀ)

ਸੋ ਜੋ ਅਸਲ-ਤੱਤ ਸੀ ਓਹ ਖੋਲਣੇ ਦਾ ਯਤਨ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿੱਚ ਆਏ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮਝਣਾ ਭਾਵਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦਾ ਉਲਥਾ ਕਰਨਾ ਬਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੀ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਵਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹਨੇਰਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਸੋ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ॥

(੩) ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਥੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਵਾਲੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੁੰਜੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ । ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਆਕੇ ਮਤ ਮਤਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪੜਦੇ ਉਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਕੁੰਜੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਗੀਤਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਲੀਲਾ ਗਾਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰੀਵ-ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਸਮਝ ਸਕੀਏ । ਪੰਡਤ ਪਾਧੇ ਪੁਰਾਣ ਤਾਂ ਨਿਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਪਰ ਘੋਖਦੇ ਨਹੀਂ—ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

“ਪੰਡਤ ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜ੍ਹਹਿ ਪੁਰਾਣ ।

ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲੁਕਾਵਾ ।”

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਉਸ ਗੁਥੇ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦੇ ਲਖਤਾ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ 'ਰਾਮਾਇਣ ਰਹੱਸ' ਹੈ ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਸ਼ਮੀਰ ਡੇਡਾ

(੫)
ਸੂਚੀ ਪੱਤ੍ਰ

ਨੰਬਰ	ਸਿਰਲੇਖ	ਪੰਨਾ
੧.	ਮੁਚੁਕੰਦ ਤੇ ਕਾਲਯਮਨ ਕੌਣ ਹਨ ?	੭
੨.	ਜਰਾਸੰਧਿ ਕੌਣ ਹੈ ?	੧੭
੩.	ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਚੀਰਹਰਨ ਲੀਲਾ ਦਾ ਭਾਵ !	੨੭
੪.	ਕਵਲੀਆ-ਪੀੜ ਆਦਿ ਕੌਣ ਰਾਖਸ਼ ਹਨ ?	੩੮
੫.	ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਭਾਵ !	੪੫
੬.	ਮਾਤਾ ਯਸ਼ੋਦਾ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਕੌਣ ਹਨ ?	੫੫
੭.	ਅਕੂਰ ਆਦਿ ਕੌਣ ਹਨ ?	੬੬
੮.	ਸਿਮੈਮੰਤਕ ਮਣੀ ਕੀ ਹੈ ?	੭੭
੯.	ਸਿਸੂਪਾਲ ਤੇ ਰੁਕਮਣੀ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਦਾ ਭਾਵ !	੮੬
੧੦.	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਭਾਵ !	੯੭
੧੧.	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਦੁਮਨ, ਪੋਤੇ ਅਨਿਰੁਧ ਤੇ ਨੂੰਹ ਉਸ਼ਾ ਦਾ ਭਾਵ !	੧੦੮
੧੨.	ਦੁਰਬਾਸਾ ਰਿਸ਼ੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਬੱਧਕ ਕੌਣ ਹੈ ?	੧੧੮
੧੩.	ਗੋਕਲ, ਮਥਰਾ, ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਤੇ ਦ੍ਵਾਰਕਾ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ !	੧੨੬
੧੪.	ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਲੀਲਾ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?	੧੩੬
੧੫.	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥੀ ਬਲਿਰਾਮ ਕੌਣ ਹੈ ?	੧੫੧

(੬)

ਨੰਬਰ	ਸਿਰਲੇਖ	ਪੰਨਾ
੧੬.	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੌਣ ਹਨ ?	੧੬੪
੧੭.	ਪਾਂਡੇ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਕੈਰੋ ਕੌਣ ਹਨ ?	੧੭੭
੧੮.	ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕੌਣ ਹਨ (੧)	੧੮੮
	ਪੰਜ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਬਨਬਾਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਭਾਵ (੨)	੧੯੯
੧੯.	ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਰਹੱਸ ਨੰ: ੧	੨੦੮
੨੦.	” ” ” ” ” ੨	੨੧੮
੨੧.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਤ ਤੇ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ	੨੨੨

ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

—:o:—

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹੱਸ

ESOTERIC INTERPRETATION
OF

KRISHEN LILA

“ਏਕ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਸਰਬ ਦੇਵਾਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ‘ਆਤਮਾ’”

[ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਃ ੧]

੧

* ਮੁਚਕੰਦ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਗੁਰਮਤ’ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਹੀ ਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ

* ਮੁਚਕੰਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪੜ੍ਹੋ
ਸਫਾ ੧੫ ਤੇ ਨੋਟ ।

(੮)

‘ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਤ’ ਹੈ । ਹੋਰ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਨੇ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਉਪਰ ਭੇਦ ਪਾਏ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂਰੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ । ਵਿੱਦਿਆ-ਦੇਵੀ ਭਰ-ਜੋਬਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵਿਆਹੁਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਪੜਦਾ ਯਾ ਝੰਡ ਜੋ ਸੱਜ-ਵਿਆਹੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ‘ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਮਤ’ ਵਿੱਚ ਏਹੋ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ ਇਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਗਾਥਾਵਾਂ (Allegory) ਦੇ ਪੜਦੇ ਉਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਅਪਣੇ ਨੰਗ-ਮਨੰਗੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਸਦੀ ਹੈ । ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਨਿਰ-ਆਕਾਰ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਾਲਾ ਯਾ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਮਤ ਵਿੱਚ ਗਾਥਾ ਰੂਪੀ ਸਜ-ਵਿਆਹੀ ਇਸਤੀ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੂਰਣ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੇ । ਗੱਲ ਕੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਤ ਮਹਾਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਮਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿੱਦਯਾ ਰੂਪੀ ਦੇਵੀ ਘੁੰਡ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਆਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਬੱਸ ਇਹੋ ਹੀ ‘ਗੁਰੂ-ਮਤ’ ਯਾ ‘ਸਿੱਖ-ਮਤ’ ਹੈ ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਇੱਕ ਬੜੀ ਮਿੱਠੜੀ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਗਾਥਾ (Allegory) ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਹਾਂ ਪਰ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਘੇਰ ਜਾਲਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ-ਮਤ ਰੂਪੀ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲਾਟੂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਕੇ ਅਸਾਂ ਇਸ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਗੁਝੜਾ

(੯)

ਭੇਤ 'ਰਹੱਸ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹੇਠ ਤਹਿ ਵਿਚ ਟੁੱਬੀ ਮਾਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਸਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿੱਚ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਡ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਸੀਂ ਤੋਂਕਾਂਗੇ ਜੁ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਬੋਝ ਉਤਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਕੱਜਲ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁੰਧਿਆਈ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਮਤ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚੇਗਾ। ਅਗਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ 'ਰਾਮਾਇਣ ਰਹੱਸ' ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ 'ਮੁਚੁਕੰਦ', ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਭਗਤ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਕਥਾ ਦਾ ਤਾਤਪਰਯ ਲੱਭਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ ਅਤਿ ਅਸਚਰਜ ਤੇ ਸਵਾਦਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਅਸਾਨੂੰ ਉਪੋਕਤ ਮੁਖ-ਲੇਖਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ? ਇਹ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕੌਣ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ—

ਏਕ 'ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ' ਤ ਸਰਬ ਦੇਵਾ,
ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ 'ਆਤਮਹ'।

ਭਾਵ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਯਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ—ਜੀਕਣ ਅੱਗ, ਵਾਯੂ ਇਤਿਆਦਿ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਇ

(੧੦)

ਹੈ ਜੁ ਖਿੰਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੇ (ਕਰਖਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) 'ਆਤਮਾ' ਹਨ। ਇਹ 'ਆਤਮਾ' ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ—ਜੀਕਣ ਮਾਨ-ਮੋਵਰ ਬੀਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ (ਏਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਰਬ ਦੇਵ)। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਹੋਰ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕਾਰਣ (Root Cause) ਯਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਦਿ ਦੇਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਭਾਵ 'ਕਰਖਣ' ਵਾਲੇ 'ਆਤਮਾ' ਜੀ ਹਨ—(ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ਆਤਮਹ)। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹੱਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੇਦ ਹੋਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਆਓ ਪਹਿਲਾਂ 'ਮੁਚੁਕੰਦ' ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਸੁਣੀਏ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀਏ।

ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਜੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਮੁਚੁਕੰਦ' ਜੀ ਮਾਨ-ਧਾਤਾ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਬਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਉਪਰ ਜਰਾਸੰਧ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਰਾਸੰਧ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕਾਲ-ਯਮਨ ਰਾਜਾ ਤਿੰਨ ਕ੍ਰੋੜ ਮਲੇਛਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਲੇਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਕਾਲ-ਯਮਨ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬੜਾ ਅਭਿਮਾਨ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਕੱਲਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜ ਟੁੱਟਿਆ। ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸਨ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਲ-ਯਮਨ। ਜਦ ਢੇਰ ਦੂਰ ਤੁਰ ਰਾਏ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਇਕ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ

(੧੧)

ਇਸ ਉਪਰ ਅਪਣਾ ਪੀਲਾ (ਪੀਤਾਂਬਰ) ਪੱਲਾ ਪਾਕੇ ਆਪ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਛੁਪ ਗਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਲ-ਯਮਨ ਹਫਦਾ ਹਫਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਪੀਲੇ ਪੱਲੇ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸਮਝਕੇ, ਲੱਤ ਮਾਰਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ:—‘ਓ ਕਪਟੀ, ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਂਗ ਮਸ਼ਟ ਮਾਰਕੇ ਲੇਟ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ! ਉਠ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ।’ ਇਹ ਮੁਚਕੰਦ ਸੀ ਜੋ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਦਦ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੁ ਤੂੰ ਜਾ ਆਰਾਮ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਛੇੜੇਗਾ; ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਅਰਾਮ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਵੇਗਾ ਓਹ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਜਦ ਮੁਚਕੰਦ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਾਲਯਮਨ ਉਪਰ ਪਈ ਤਾਂ ਓਹ ਜਲ ਬਲਕੇ ਭਸਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਛਲ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕਾਲਯਮਨ ਨੂੰ ਮੁਚਕੰਦ ਬੰ ਮਰਵਾਇਆ।

ਇਸ ਭੂਘੀ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਇਸਨੂੰ ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰਨਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਜੇ ਆਪ ਜੀਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਤਮਾ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ਭੀ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਜੁ ‘ਮੁਚਕੰਦ’ ਕੌਣ ਹੈ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਲੱਭ ਲਈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੰਦਰਾ ਆਪੇ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਮੁਚਕੰਦ ਕਿਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਮਾਨ-ਧਾਤਾ ਦਾ, ਭਾਵ ਮਨ ਦੀ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਜਦ ਮਨ ਮਾਨ ਅਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦੀ ਰੋ ਨਾਲ ਖਿਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਮਾਨ=ਅਹੰਕਾਰ; ਧਾਤਾ=ਹੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਖਿਚਿਆ ਹੋਇਆ)। ਇਸ ਹੰਕਾਰ ਯਾ ਮਾਣ ਤ੍ਰਣ ਨਾਲ ਓਹ

(੧੨)

ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਣ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ, ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ 'ਰਾਵਣ' ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਣ-ਰੂਪੀ 'ਮੋਹ' ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੈ। ਮੁਚਕੰਦ ਭਾਵੇਂ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਰੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:—

“ਬਹੁਤ ਦਿਨਨ ਕੀਨੇ *ਸੰਗਰਾਮ।

ਗਯੋ ਕੁਟੰਬ ਸਹਿਤ ਧਨ ਧਾਮ।”

ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਇਹ ਜੁ ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਇਆ ਦਾ 'ਮੋਹ' 'ਚੁਕ' ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਹੈ—“ਮੋਹ-ਚੁਕੰਦਾ = ਮੁਚਕੰਦਾ”। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਲੋਭ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਯੋਗੁਤਾ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਨੂਟ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਮਾਣ ਵਲ ਨਹੀਂ ਦੇੜਦਾ, ਮੋਹ ਵਲ ਨਹੀਂ ਭੱਜਦਾ, 'ਨਿਰਮੋਹ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਤਾਂ 'ਵੈਰਾਗ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਰਾਗ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਖਚਤ ਹੋਣਾ, ਪਰ 'ਵੈਰਾਗ' ਉਸਦਾ ਉਲਟ ਹੈ=ਮੋਹ-ਚੁਕੰਦਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਮਰਾਤਬਾ ਹੈ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਯਾਪੜਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ (ਕਾਲ ਦੇ ਜਮ=ਕਾਲ-ਜਮਨ) ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖਕੇ ਸਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇੱਥੇ ਲੜਾਈ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਿਰਮੋਹ (ਮੋਹ-ਚੁਕੰਦ=ਮੁ-ਚੁਕੰਦ) ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਕਾਲ' ਰੂਪੀ

*ਲੜਾਈ।

ਯੋਧਉਲਗਿਰੀ ਪਹਾੜ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਟਿਆ ਸੀ।

(੧੩)

‘ਜਮ’ (ਕਾਲ-ਜਮਨ) ਦੀ। ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਸਭ
ਜਗ ਜਲ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

“ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ।

ਤ੍ਰੈਰੁਣ ਦੀਸਹਿ ਮੋਹੇ ਮਾਇਆ।

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਕੇ ਵਿਰਲਾ ਬੁਝੈ

ਚਉਥੈ ਪਦਿ ਲਿਵ ਲਾਵਣਿਆ”

(ਮਾਝ ਮਃ ੩)

ਭਾਵ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ
ਹੀ ਮੋਹ ਨੂੰ ਚੁਕਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਣ ? ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ
ਸ਼ਰਨ ਫੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਹਜ-ਰਸ ਨੂੰ ਅਪੜਦਾ ਹੈ:-

“ਮਾਇਆ ‘ਮੋਹੁ’ ‘ਚੁਕਾਇਆ’

ਗੁਰਮਤੀ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ।”

ਜਿਸਨੇ ਅਪਣੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ‘ਚੁਕਾਇਆ’ ਹੈ ਤੇ ‘ਮੁ-ਚਕੰਦ’ ਬਣ
ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹਨੂਮਾਨ ਜਿੱਡਾ ਬਲ ਅਪਣੇ ਆਪ ਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ-ਯਮਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੱਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ
ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸ
(ਗੁੜ੍ਹਤਾ ਯਾ ਭੇਦ) ਹੈ।

ਪਰ ਜੇ ਸੱਜਣ ਇਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਉਹ
ਇੱਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪੈਂਦੇ ਹਨ; ਉਹ
ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ
ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਉਸਨੂੰ
ਵੇਖਕੇ ਕਾਲਯਮਨ ਜਲ ਬਲ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਤਾਂ
ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਯਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਲੇਟਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ

ਕਾਲਯਮਨ ਕੋਲ ਤ੍ਰੇ-ਕ੍ਰੋੜ ਫੌਜ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕਾਲ ਦੀ ਸੈਨਾ ਆਸੁਰੀ-ਸੰਪਦਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਨੰਬਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਲੜਾਈ ਬਾਹਰਲੀ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰਲੀ ਹੈ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ, ਨਿਰਮੋਹ ਦੀ ਮੋਹ ਨਾਲ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਦੀ ਕਾਲ-ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਇਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਤੌਰ ਹੈ।

ਪਰ ਕੀ 'ਮੁਚੁਕੰਦ' ਪੂਰਣ ਪੁਰਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ੱਤਰੂ 'ਮੋਹ' ਨੂੰ ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਮੋਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੋਰ ਚਾਰ ਦੂਤ ਕਾਮ-ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਵੱਸ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ—'ਤੂੰ ਤਪ ਕਰ, ਤੇ ਤਪ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਤਰ-ਖੰਡ (*ਬਦੀ ਨਰਾਇਣ ਯਾ ਹੋਰ ਪਹਾੜਾਂ) ਵਿੱਚ ਜਾ, ਭਾਵ ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਦੀ ਵਾਗ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਸਕੇਂ।

'ਮੁਚੁਕੰਦ' ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ 'ਮੋਹ' ਨੂੰ 'ਚੁਕਾ' ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਪੂਰਨ ਮੁਕਤੀ ਉਸ ਦੀ ਤਦ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਉਹ 'ਨਾਮ' (ਸ਼ਬਦ) ਨੂੰ ਅੱਪੜੇਗਾ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

“ਬਿਨੁ 'ਸ਼ਬਦੈ' ਜਗੁ ਦੁਖੀਆ ਫਿਰੈ
ਮਨਮੁਖਾ ਨੋ ਗਈ ਖਾਇ ।

*ਕਾਲ-ਯਮਨ ਕੋ ਕੀਓ ਨਿਕੰਦ।

ਬਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪਠਯੋ 'ਮੁਚੁਕੰਦ'।

(੧੫)

ਸਬਦੇ “ਨਾਮੁ” ਧਿਆਈਐ
 ਸਬਦੇ ਸਚਿ ਸਮਾਇ ।
 ਮਾਇਆ ਭੂਲੇ ਸਿਧ ਫਿਰਹਿ
 ਸਮਾਧਿ ਨ ਲਗੈ ਸੁਭਾਇ.....।
 ਬਿੰਨੁ ‘ਸਬਦੈ’ ਭਰਮੁ ਨ ਚੁਕਈ
 ਨਾ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਜਾਇ ।”

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਃ ੩)

ਨੋਟ

‘ਮੁਚ-ਕੰਦਾ’ ਅੱਖਰ ਹਿੰਦੀ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਅਖਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ—‘ਕੰਦਾ’ ਅਤੇ ‘ਮੁਚ’। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਨਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ—ਕੱਛਪ, ਮੁਕੰਦ, ਕੰਦਾ, ਖਰਬਾ, ਮਕਰਾ, ਨੀਲਾ, ਸੰਖਾ, ਪਦਮਾ ਤੇ ਮਹਾ-ਪਦਮਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹਨ, ਪਰ ਤਤ੍ਵ-ਭਾਵ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ—“ਮਾਇਕ ਲਾਭ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।” ‘ਕੰਦਾ’ ਨਿਧੀ ਦਾ ਭਾਵ ‘ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ’ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—‘ਧਾਤੂਆਂ ਰਤਨ ਅਤੇ ਅੰਨ ਆਦਿਕਾਂ ਦਾ ਬਜਾਪਾਰ ਕਰਨਾ, ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਬਚਨ ਨਾ ਸਹਾਰਣਾ, ਅਪਣੀ ਉਪਮਾ ਸੁਣਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣਾ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਰਖਣੀਆਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਘੱਟ, ਨਵਿਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ—ਇਸਦਾ ਨਾਮ ‘ਕੰਦਾ’ ਨਿਧਿ ਹੈ।” ਗੱਲ ਕੀ ‘ਕੰਦਾ’ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸ-ਤਾਮਸ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨਿਧੀ ਨੂੰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਨਿਧੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਬੇ ਲੋੜਾ ਨਹੀਂ।

(੧੬)

ਇੰਦ੍ਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਹਣੀਆਂ ਅਪੱਸਰਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਉਸ ਪਾਸ ਹਨ । ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਬਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ? 'ਨੰਦਨ' ਜਾਂ 'ਕੰਦਾ-ਸਾਰ', ਭਾਵ ਆਨੰਦ-ਕੰਦ ਚੀਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਰ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਕੰਦਾ' ਨਿਧੀ ਉਹ ਨਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਖ ਹਨ । ਇਹ ਨਿਧੀ ਹੋਰਾਂ ਨਿਧੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ ।

'ਮੁਚਕੰਦ' ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ ਮਾਇਕ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਨਿਧੀਆਂ (ਕੰਦਾ) ਤੋਂ ਅਪਣਾ ਮੂੰਹ *ਮੋੜ (ਮੁਚ) ਲਵੇ । ਭਾਵ ਜੋ ਅਪਣੇ 'ਮੋਹ ਨੂੰ ਚੁਕਾਂਦਾ' ਹੈ । ਪਦ ਛੇਦ ਤਾਂ 'ਮੁਚ-ਕੰਦਾ' ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਤਤ ਬੋਧ 'ਮੋਹ-ਚੁਕੰਦਾ' ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋ (ਕੰਦਾ) ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ (ਮੁਚ) ਲਵੇ, ਜੋ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰਕੇ, ਛੱਡਕੇ (ਮੁਚ) ਸਰੂਪ-ਰੂਪੀ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਟ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਅਵਸਥਾ 'ਮੁਚ-ਕੰਦ' ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ ।

*ਮੁਚ-ਮੋਚ-ਹੋੜਨਾ; ਯਥਾ:—ਨਾਨਕ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਿ
ਲੈਹਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਬੰਦੀ 'ਮੋਚ' । (ਬਾਰਾਮਾਹ)

(੧੭)

੨

ਜਰਾਸੰਧਿ ਕੌਣ ਸੀ ?

“ਜਰਾਸੰਧਿ ਕਾਲਜਮੁਨ ਸੰਘਾਰੇ ॥”

(ਗਉੜੀ ਮਃ ੧)

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਾਲ-ਜਮੁਨ ਤੇ ਜਰਾਸੰਧਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਾਂਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਾਲ-ਜਮੁਨ ਦਾ ਗੁਝੜਾ ਭੇਤ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਤਾਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਭੀ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਮਥੁਰਾ ਛੱਡ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਭਾਵ ਦਵਾਰਕਾ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਹਾਰ ਗਏ; ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਜਿੱਤਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਉੱਪਰ ਆ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਸਤਾਰਵੀਂ ਵਾਰੀ ਵੀ ਉਹ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ‘ਨਾਰਦ’ ਜੀ ਨੇ ਕਾਲ-ਜਮੁਨ ਨੂੰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ—

“ਸੁਣਿ ਕੈ ਨਾਰਦ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰ ।

(੧੮)

ਮਥੁਰਾ ਮੇਂ ਬਲ ਭਦ੍ਰ ਮੁਰਾਰਿ ।
ਤੁਮ ਬਿਨ ਤਿਨੈਂ ਹੋਤੈ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ।
ਜਰਾਸੰਧਿ ਸੇਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ”

ਅਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ‘ਕਾਲ-ਜਮੁਨ’ ਜੀ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ‘ਮੁਚਕੰਦ’ ਤੋਂ ਮਾਰ ਖਾਕੇ ਮੁੜੇ । ਪਰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਦੀ ਕਥਾ ਹੋਰ ਭੀ ਸਵਾਦਲੀ ਹੈ । ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਮੁੜ ਮੁੜ ਇੰਜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦਾ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਮਲੇ ਅਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਪਰ ਕੀਤੇ । ‘ਜਰਾਸੰਧਿ’ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਰਾਜਾ ਕੰਸ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਤਿਅੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਪਰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਕੰਸ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਂਗੁਸੈਨ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੰਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜਰਾਸੰਧਿ ਕੋਲ ਆਈਆਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਫਿਰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਨੇ ੧੭ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਉਂਗੁਸੈਨ ਉਪਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਜਰਾਸੰਧਿ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਰਾਜੇ ਇਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵੱਸ ਕਰਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੁਆਰਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀਮ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਸਹਿਤ ਫਿਰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਗਏ । ਇਸ ਅਖੀਰਲੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਜਰਾਸੰਧਿ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰਾਜੇ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ

(੧੯)

ਲੜਨ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗਿਆ। ਜਰਾਸੰਧਿ ਨੇ ਲੜਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਰਜਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭੀਮ ਨਾਲ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਜਨ ਨੇ ਬਨਬਾਸ ਵੇਲੇ ਨਾਰੀ ਦਾ ਭੋਸ ਬਦਲਿਆ ਸੀ। ਭੀਮ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਲੜਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਾਏ ਦਾ ਸੀ।

ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਭੀਮ ਅਤੇ ਜਰਾਸੰਧਿ ਪੂਰੇ ੨੭ ਦਿਨ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਦਿਨ ਨੂੰ ਲੜਨ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਸੀ। ਜਦ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦਾ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਰਾਸੰਧਿ ਦੇ ਜੰਮਣ ਦਾ ਹਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। 'ਜਰਾਸੰਧਿ' ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ 'ਬ੍ਰਹਦਰਥ' ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਵਹੁਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਹੁਟੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਦਾਈਆਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਟੋਟੇ ਬਾਹਰ ਚੁੱਕ ਸੁੱਟੇ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਦੌਤਣੀ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਰਾ' ਸੀ ਇਹ ਟੋਟੇ ਆਕੇ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖਕੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ 'ਜਰਾਸੰਧਿ' ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਜਰਾ' ਰਾਖਸ਼ਣੀ ਨੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਜੋੜੇ ਸਨ। (ਸੰਧਿ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੋੜਨਾ, ਯਥਾ ਲੋਹਾਰ ਦੀ ਸੰਨ੍ਹੀ)। ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਦੀ ਸਿਓਣ (ਸੰਧਿ) ਨਾ ਫਟੇਗੀ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਅਜਰ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕੇਗਾ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

(੨੦)

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਭੀਮਸੈਨ ਨੂੰ ਇਹ
ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੁ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਚੀਰੋ। ਤਾਂ ਭੀਮਸੈਨ ਨੇ
ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਟੰਗ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਪਰ, ਚੀਰ ਕੇ
ਧਰ ਦਿੱਤੀ। ਭੀਮਸੈਨ ਦੀ ਫਤਹ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਖਦੇ
ਹਨ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਵੋਲ, ਮਰਦੰਗ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਏ ਤੇ ਸਭ ਨੇ
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ 'ਜੈ ਜੈ' ਉਚਾਰੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਕੰਸ ਦਾ
ਸਹੁਰਾ ਵੀ ਵੱਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਤਾਂ ਨਾਰਾਢ
ਹੋਏ ਪਰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਦੀ ਵਹੁਟੀ 'ਬਿਰਥਾ' ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ 'ਪੰਨ
ਪੰਨ' ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਨਾਲੇ ਆਖਿਓਸ:-

ਕਪਟ ਰੂਪ ਕਰ ਛਲ ਬਲ ਕੀਓ।

ਜਗਤ ਆਇ ਤੁਮ ਯਹ ਯਸ਼ ਲੀਓ।

ਭਾਵ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦੈਂਤ ਸੰਘਾਰੇ
ਹਨ, ਸੰਘਾਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ
ਕਰਕੇ ਪੰਨ ਪੰਨ ਹੋ !!

ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਗਾਥਾ, ਲੀਲਾ, ਬਾਹਰਲੀ ਕਥਾ। ਪਰ
ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਗੁੱਝਾ ਭੇਦ ਲੱਭਣਾ ਹੈ।
ਅਸਾਂ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ
ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ
ਜੀ ਇਸ ਉਪਰ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਜਰਾਸੰਧਿ ਕਾਲਜਮੁਨ ਸੰਘਾਰੇ।

ਰਕਤ ਬੀਜ ਕਾਲੁਨੇਮੁ ਬਿਦਾਰੇ।

ਦੈਤ ਸੰਘਾਰਿ ਸੰਤ ਨਿਸਤਾਰੇ।

ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰੁ 'ਸਬਦੁ' ਬੀਚਾਰੇ।

(੨੧)

ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਦੋਤ ਸੰਘਾਰੇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਭਗਤਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ।

[ਗਉੜੀ ਮਃ ੫]

ਭਾਵ ਦੋਤ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ 'ਸ਼ਬਦ' ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ।

ਹੁਣ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣੀ ਹੈ ਜੁ 'ਕੰਸ' ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਹੁਰਾ 'ਜਰਾਸੰਧਿ' ਹੈ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਜੀਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਮਲ-ਅੰਸ ਹੈ; ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ 'ਕਾਲਖ' ਨਾਲ ਉਹ 'ਅੰਸ' ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਕੰਸ' ਭਾਵ ਕ+ਅੰਸ ਹੋ ਗਿਆ; ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ (ਕਾਲਾ=ਕਾਂ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ 'ਆਤਮਾ' ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਰੀ ਲੀਲਾ ਰਚਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ 'ਕੰਸ' ਦਾ ਇੱਕ ਸਹਾਈ ਤਾਂ 'ਕਾਲ-ਜਮੁਨ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਸ ਸਭ ਅਗਿਆਨੀ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਮਨਮੁਖ ਰੂਪੀ ਕੰਸ ਦਾ ਇੱਕ ਸਹੁਰਾ ਹੈ । ਕੌਣ ? 'ਜਰਾਸੰਧਿ' । ਪਰ ਜਰਾਸੰਧਿ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੇਖੋ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਕੌਣ ਹੈ । 'ਬ੍ਰਿਹਦ-ਰਥ', ਭਾਵ ਉਹ ਸਰੀਰ ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵ-ਰੂਪੀ-ਰਥ ਬ੍ਰਿਹ ਅਰਥਾਤ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਤੇ ਇਸੇ ਬੁੱਢੇ 'ਬਾਪ' ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੈ 'ਜਰਾ' ਯਾ ਬੁੜ੍ਹਾਪਾ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੋਬਨ ਨੂੰ ਛਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਕਲ ਨੂੰ ਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਹੈ:-

(੨੨)

(੧) 'ਜਰੁ' ਆਈ ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ ।

[ਆਸਾ ਵਾਰ ਮ: ੧]

(੨) ਕਾਲੁ ਚਲਾਏ ਬੰਨ੍ਹਿ ਕੋਇ ਨ ਰਖਸੀ ।

'ਜਰੁ' ਜਰਵਾਣਾ ਕਨ੍ਹਿ ਚੜਿਆ ਨਚਸੀ ।

(ਮਲਾਰ ਵਾਰ ਮ: ੧)

(੩) ਥਾਕੇ ਨੈਨ ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਨਿ ਥਾਕੇ

ਥਾਕੀ ਸੁੰਦਰਿ ਕਾਇਆ ।

'ਜਰਾ' ਹਾਕ ਦੀ ਸਭ ਮਤਿ ਥਾਕੀ

*ਏਕ ਨ ਥਾਕਸਿ ਮਾਇਆ ।

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਗੱਲ ਕੀ 'ਜਰਾ' ਬੁਢੇਪਾ ਹੀ ਓਹ ਜਰਵਾਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਥਰਾ ਰੂਪੀ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ੧੮ ਵਾਰੀ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਦੇ ਹਨ, ਤੇ ੧੮ ਪੂਰੇ ਬੁੜ੍ਹਾਪੇ ਦੇ, ਤੇ ਚਾਲੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ; ਇਹ 'ਬਾਲ, ਜਵਾਨੀ ਅਰ ਬਿਰਧਵਨ ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ' ਮਿਲਕੇ ੭੦ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਸੱਤਰ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਯਾ ਜੀਵ ਸੱਤੁਰਿਆਂ ਬੱਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਰਾ ਰੂਪੀ ਜਰਵਾਣੇ ਦੇ ੧੮ ਹਮਲੇ ਓਹ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬੁੜ੍ਹਾਪੇ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਮਤ, ਬੁੱਧ ਹਰ ਲਈ

*ਮਨ ਨਹੀਂ ਚੁਪ ਹੋਇਆ ਹੋਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤਾਂ ਥਕ ਗਈਆਂ ਹਨ ।

ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਇਸ ਜਰਾ (ਬੁੜ੍ਹਾਪੇ) ਦਾ ਦੂਜਾ ਟੋਟਾ ਕੇੜਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੀੜ (ਸੰਧੀ) ਲਾਈ ਗਈ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖੋਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਟੋਟਾ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

(੧) ਜਰਾ-ਮਰਾ ਤਾਪੁ ਸਭੁ ਨਾਠਾ

ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਨਿਤ ਗਾਵਹੁ

(ਸੋਰਠ ਮ: ੧)

(੨) ਜਰਾ-ਮਰਾ ਤਾਪੁ ਸਿਰਤਿ ਸਾਪੁ

ਸਭੁ ਹਰਿ ਕੇ ਵਸਿ ਹੈ

ਕੋਈ ਲਾਗਿ ਨ ਸਕੈ

ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਕਾ ਲਾਇਆ

(ਗਉੜੀ ਮ: ੪)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ “ਜਰਾਸੰਧਿ” ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਇਹ ਹਨ:
੧ ਜਰਾ(ਬੁਢੇਪਾ)ਤੇ ੨ ਮਰਾ(ਮੌਤ)। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਬੁਢੇਪੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੌਤ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਵਾਨੀ ਹੈ। ਜਰਾ-ਤੇ-ਮਰਾ ਦੋਵੇਂ ਜੁੜੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਸੂਈ ਨਾਲ ਸੀਤੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਰਾਸੰਧਿ ਦਾ ਆਉਣਾ ਕਾਲ ਅਤੇ ਬੁਢੇਪੇ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਠਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ। ੨੮ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੋ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਭੀਮ ਰੂਪੀ ਗੁਰਮੁਖ ਅਪਣੇ ਯਤਨ ਯਾ ਬਲ ਨਾਲ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਜਰਾ ਨੂੰ ਮਰਾ ਤੋਂ ਚੀਰ ਛਡਦਾ ਹੈ,

(੨੪)

ਭਾਵ ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਢੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ:-

“ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁੱਢੇ ਕਦੇ ਨਾਹੀ
ਜਿਨਾ ਅੰਤਰਿ ਸੁਰਤਿ ਗਿਆਨੁ।”

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩)

ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਜਰਾਸੰਧਿ ਬਾਹਰਲਾ ਕੋਈ
ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ,
ਉਹ ਤਾਂ ਜਰਾ ਜਰਵਾਣਾ (ਬੁਢਾਪਾ) ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦਗਾਰ
ਮੌਤ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਲਜਮਨ (ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਜਮ)
ਨੇ ਵੀ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ
ਕਿ ਉਹ ਸੱਭੇ ਕਾਲੇ ਕਾਂ (ਕੰਸ) ਦੇ ਮਦਦਗਾਰ ਹਨ। ਪਰ
ਗੁਰਮੁਖ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਉਹ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ
ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਰੂਪ ਆਤਮਾ
ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ:-

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗੀ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਮੁਰਾਰੇ ।

ਦਇਆਲ ਦਮੋਦਰੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ,

ਹੋਰਤੁ ਕਿਤੇ ਨ ਭਾਤੀ ਜੀਉ ।’ ਮਾਝ ਮ: ੫

ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ)
ਹੈ; ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜਰਾ-ਮਰਾ ਰੂਪੀ ਜਰਾਸੰਧਿ ਕਿਥੇ?
ਹਾਂ ਜੀ ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਕਿੱਥੇ:-

*ਜਰਾ-ਮਰਾ ਨਹ ਵਿਆਪਈ

*ਜਰਾ-ਸੰਧਿ ਭਾਵ ਬੁਢਾਪਾ ਤੇ ਮੌਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ
ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ ਹੈ ।

(੨੫)

ਫਿਰਿ ਦੁਖੁ ਨ ਪਾਇਆ ।
 ਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ †ਆਘਾਨਿਆ
 ਗੁਰਿ ਅਮਰੁ ਕਰਾਇਆ ।
 ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ
 ਹਰਿ 'ਨਾਮੁ' ਅਮੋਲਾ ।
 ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਈਐ
 ਕਿਆ ਕਹਿ ਮੁਖਿ ਬੋਲਾ ।
 ਸਫਲ ਦਰਸੁ ਤੇਰਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ
 ਗੁਣ ਨਿਧਿ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ।
 ਪਾਵਉ ਧੂਰਿ ਤੇਰੇ ਦਾਸ ਕੀ
 ਨਾਨਕ ਕੁਰਬਾਣੀ ।

ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫

ਧੰਨ ਧੰਨ 'ਨਾਮ', ਤੇਥੋਂ ਕੁਰਬਾਣੇ !
 ਧੰਨ ਧੰਨ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਉ, ਤੁਹਥੋਂ
 ਜਰਾ ਮਰਾ ਡਰਦੀਆਂ ਹਨ !
 ਧੰਨ ਧੰਨ 'ਬਿਰਹਾਂ' (ਵੇਰਾਗ),
 ਤੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਅਪਣੇ ਖਾਵੰਦ
 ਜਰਾਸੰਧਿ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਂਦੀ ਹੈਂ ।
 ਜੇ ਸੱਜਨ ਗੁੜੁਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜਦੇ, ਉਹ ਵਿਚਾਰਣ

†ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ।

(੨੬)

ਭਲਾ ਦੋ ਟੋਟੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਵਹੁਟੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕਦੀ ਜੰਮੇ ਹਨ
ਤੇ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜੋੜ ਭੀ ਸਕਦਾ
ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਗਾਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
'ਜਰਾ-ਮਰਾ' ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਨਾਮ 'ਜਰਾਸੰਧਿ' ਹੈ ਤੇ ਅਗਿਆਨ
ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਹਮਲੇ
ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਰ 'ਨਾਮ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਚਿਰ ਕੇ
ਢੀਤੀ ਢੀਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

(੨੭)

੩

ਚੀਰ ਹਰਨ ਲੀਲ੍ਹਾ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

“ਆਪੇ ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਹੈ ਪਿਆਰਾ
ਬਨਿ ਆਪੇ ਗਉ ਚਰਾਹਾ ।”

ਸੋਰਠ ਮਃ ੪

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੀਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਲਬੇਲੀ ਤੇ ਅਤੀ ਲੁਭਾਣ ਵਾਲੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਉਹ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗਉਆਂ ਚਰਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਅਪਣੀ ਬੰਸਰੀ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਕੇ ਉਹ ਤਾਨ ਛੇੜਦੇ ਸਨ ਜੁ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਸਖੀਆਂ ਬ੍ਰਜ-ਬਾਲੀਆਂ ਸਭ ਭੱਜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਬੈਠਕੇ ਰਾਸ ਮਚਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਬੰਸੀ ਵਜਾਈ ਤਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਗੋਪੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ ਤੋਂ ਉਠ ਭੱਜੀਆਂ—ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਪੜੇ ਅੱਧੇ ਪਾਏ ਹਨ ਅੱਧੇ ਨਹੀਂ, ਵਾਲ ਅੱਧੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ ਅੱਧੇ ਸੰਵਰੇ, ਗਹਿਣੇ ਪਾਏ ਹਨ ਯਾ ਨਹੀਂ। ਗੱਲ ਕੀ ਕਪੜੇ ਤੇ ਭੂਸ਼ਣ ਪੁੱਠੇ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਪਾਕੇ ਗੋਪੀਆਂ ਭੱਜ ਨੱਸੀਆਂ। ਅੱਗੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾ-

(੨੮)

ਰਾਜ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਮ-ਹੁਮਾਕੇ ਮਿਲੇ। ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੋੜੀ ਮਿੱਠੀਆਂ
ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਗੋਪੀਆਂ ਅਜੇ ਅਪਣੇ
ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਸਤ ਸਨ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਲੋਪ ਹੋ
ਗਏ । ਉਹ ਰੋਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਕੁਰਲਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਲੁਛਦੀਆਂ
ਸਨ, ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦੀਆਂ ਸਨ ਜੁ ਸਾਡਾ ਮਨਮੋਹਨ
ਗੋਪੀਨਾਥ ਕਿਧਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਦ ਗੋਪੀਆਂ ਦੀ ਬਿਹਰੋਂ
ਪਰਖ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ । ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾਈਆਂ ਤੇ ਛਪੋ-ਲੁਕੀ
ਖੇਡਦੇ ਸਨ । ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਰਾਧਕਾਂ' ਦੀਆਂ ਮੀਢੀਆਂ
ਵੀ ਗੁੰਦਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਰਾਧਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੀ-ਪਿਆਰੀ
ਸੀ । ਪਰ ਰਾਧਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅੱਗੋਂ ਵੇਖੋ ! ਉਹ ਵੀ ਪਿੱਠ
ਦੇਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਮੀਢੀਆਂ ਗੁੰਦਾਣ ਵੇਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ
ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ
ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਨਾਂ, ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਰਹਿਣ । ਭਾਵੇਂ ਰਾਧਕਾਂ
ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਧਕ ਸੀ, ਪਰ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਘੱਟ
ਨਹੀਂ ਸੀ । ਤੇ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਜਦ ਕਿ ਗੋਪੀਆਂ ਦੀ
ਹਾਲਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:-

ਲੋਕ ਕੁਟੰਬ ਘਰ ਪਤਿ ਤਜੇ,

ਤਜੀ ਲੋਕ ਕੀ ਲਾਜ ।

ਹੋਂ ਅਨਾਥ, ਕੋਊ ਨਹੀ,

ਰਾਖਿ ਸ਼ਰਣ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ।

ਗੋਪੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਰਖਕੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਲੀਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ

(੨੯)

ਰਚੀ। ਕੀ ? ਸਾਰੀਆਂ ਸਖੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ
ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੂਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ
ਤੇ ਪਰੇ, ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਅੱਖ ਦੇ ਪਲਕਾਰੇ
ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋ ਗਏ।
ਗੱਲ ਕੀ ਜਿਤਨੀਆਂ ਸਖੀਆਂ ਉਤਨੇ ਹੀ ਕਾਨ੍ਹ ਬਣ ਗਏ ਤੇ
ਹਰ ਇੱਕ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ:-

ਦੂ ਦੂ ਗੋਪੀ ਜੋਰੇ ਹਾਥਾ।

ਤਿਨਕੇ ਬੀਚ ਬੀਚ ਹਰਿ ਸਾਥਾ।

ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਦਿਗ ਸਭ ਜਾਨੇ।

ਨਹੀ ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਪਹਿਚਾਨੇ।

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਹ ਕ੍ਰੀੜਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਵੇਰਸਾਰ ਗੋਪੀਆਂ
ਅਪਣੇ ਘਰ ਗਈਆਂ। ਫੇਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗੋਪੀਆਂ ਨ੍ਹਾਉਣ
ਲਈ ਜਮਨਾ ਤੇ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਛੁਪਕੇ ਇੱਕ
ਬੂਟੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਨਾਲੇ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਚੁਗ ਪੋਟਲੀ
ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਜਦ ਗੋਪੀਆਂ ਨ੍ਹਾਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀਆਂ
ਤਾਂ ਕਪੜੇ ਚੋਰੀ ਹੋਏ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਜੁ ਏਥੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਚਿੜੀ
ਪੰਖੇਰੂ ਵੀ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਫਟਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇੱਕ ਸਖੀ
ਨੇ ਆਖਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਹ
ਲੀਲਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਤਨੇ ਵਿੱਚ ਓਹ ਕੀ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਜੁ
ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਮਧੁਰ ਬੀਸਰੀ ਬਜਾ
ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਪੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਪਹਿਲੋਂ
ਤਾਂ ਸਖੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਤ੍ਰਬਕੀਆਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ

(੩੦)

ਕਪੜੇ ਮੰਗਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਸਖੀ ਓਹ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ 'ਨੰਗੀ' ਮੇਰੇ ਸਾਮੁਣੇ ਆਵੇਗੀ। ਸਖੀਆਂ ਪਹਿਲੋਂ ਬਿਜਕੀਆਂ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਲੋਕ ਲਾਜ, ਸੋਚ ਸੰਕੋਚ ਤਜ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਚੀਰ ਵਾਪਸ ਲਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਮੋੜਿਆ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਾਂ; ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ ਤਦ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵਾਂਗਾ।

ਇਹ ਚੀਰਹਰਨ ਵਾਲੀ ਲੀਲਾ ਡਾਢੀ ਅਦਭੁਤ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਅਗਿਆਨੀ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੀ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਹਨ। ਵਿਰਧੀ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੋਰ ਹੀ ਕਢਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਇਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਇਤਨਾ ਦੁਰਾਡਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕੋਲੋਂ ਸੂਰਜ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਲਕਾਂ ਜਿੱਡੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਹੋਈ ਹੋਵੇ; ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕ੍ਰੀੜਾ ਅਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਗੋਪੀਆਂ ਕੌਣ ਹਨ ? ਓਹ ਭਗਤ ਜੋ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੀਰ ਕੀ ਹਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਜੋ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪੜਦਾ ਪਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ।

(੩੧)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਟੁਟ
ਤੇ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰੂਪੀ
ਗੋਪੀਆਂ ਵਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ
ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ:-

“ਸਾਵਲ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਬਣਾਵਹਿ

ਬੋਣੁ ਸੁਨਤ ਸਭ ਮੋਹੈਗਾ”

“ਆਪੇ ਗੋਪੀ ਆਪੇ ਕਾਨਾ ।

ਆਪੇ ਗਉ ਚਰਾਵੈ ਬਾਨਾ ।”

“ਆਪਿ ਉਪਾਵਹਿ ਆਪਿ ਖਪਾਵਹਿ

ਤੁਪੁ ਲੇਪੁ ਨਹੀ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਰੰਗਾ”

(ਸ਼ਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਹੈ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਜਦ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ
ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਅਕਾਸ਼-ਤਤ ਬਣ ਕੇ
ਸਾਂਵਲਾ ਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਤੇ ਇਸ ਸਾਂਵਲੇ-ਰੂਪ ਨਾਲ
ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਛਤਰ ਬਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹਦੇ ਹੋ;
ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਅਪਣੀ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਬੋਣ' ਨਾਲ ਭਗਤਾਂ
ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰਦੇ ਹੋ; ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਢ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ
ਲੇਪ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾਂ ਤਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ
ਤਿਲ ਭਰ ਵੀ ਮੋਹ ਦਾ ਲੇਪ ਨਹੀਂ । ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ
ਲੀਲਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਸ਼ਤਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ,
ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਤਾਂ ਕਾਮ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋੜਾਂ ਕੋਹ ਦੂਰ ਨਸਦੇ
ਹਨ, ਭਾਵ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਭਰਜਾਈਆਂ
ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਏਥੇ ਤਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਆਤਮਾ ਦੀ

(੩੨)

ਕੀੜਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਪੁੱਛੋਗੇ
ਜੁ ਕਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਾਠਕੋ! ਇਹ
ਬਾਹਰਲੇ ਕਪੜੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲਾਹੁਣੇ ਹਨ; ਇਹ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ
ਮੇਲ ਹੈ। ਚੀਰ-ਹਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਸ
ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹੋ
ਕੰਮ ਘੁੰਘਟ (ਝੁੰਡ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਹ ਭਗਤ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕ
ਲਾਜ ਛੱਡ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ
ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਮਿੱਠੜਾ ਵਾਕ ਹੈ:—

‘ਜਬ ਨਾਚੀ ਤਬ ‘ਘੁੰਘਟੁ’ ਕੈਸਾ,
ਮਟੁੰਕੀ ਫੋੜਿ ਨਿਰਾਰੀ।
ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ,
ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੀ।’

(ਤੁਖਾਰੀ ਮਃ ੧)

ਭਾਵ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਕੰਤ ਨਾਲ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤ੍ਰੀ
ਰਾਸ-ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਦ ਮਨ ਰੂਪੀ ਘੁੰਘਟ
(ਪੜਦਾ) ਕਿਹਾ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਪੜਦਾ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਲੀਲਾ ਵੇਲੇ ਚੀਰ-ਹਰਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਦੁਆਰਾ ਹਟਾਉਣ ਦੀ
ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ‘ਮਟਕੀ’ ਕੇਹੜੀ ਹੈ ਜੋ ਸਖੀਆਂ
ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਸੀ, ਤੇ ਜੋ ਨੱਚਣ ਵੇਲੇ ਪਰਾਂ ਸੁਟਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ
ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ‘ਹੁੰਮੈ’ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਟਕੀ ਹੈ; ਜਦੋਂ
ਤੋੜੀ ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਨਿਰਤ
(ਨਾਚ) ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਮਨ ਰੂਪੀ ਘੁੰਘਟ ਤੇ

ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਮਟਕੀ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੀ।' ਭਾਵ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਤਤ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਫੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਲੀਲਾ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਲਪੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।

ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜੁ ਇੱਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸਭ ਸਖੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ਰਾਸ ਖੇਡਣ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ 'ਆਤਮਾ' ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਸਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ— ਜੀਕਣ ਇੱਕ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਖ ਵੱਖ ਘੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ:—

(ੳ) ਸਭ ਘਟ ਆਪੇ ਭੋਗਣ ਹਾਰਾ।

ਅਲਖੁ ਵਰਤੈ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ। (ਸ਼ਬਦ ਮ: ੩)

(ਅ) ਸਭਿ ਘਟ ਆਪੇ ਭੋਗਵੈ ਪਿਆਰਾ,
ਵਿਚਿ ਨਾਰੀ ਪੁਰਖ ਸੈਭੁ ਸੋਇ।

ਨਾਨਕ ਗੁਪਤੁ ਵਰਤਦਾ ਪਿਆਰਾ,

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ। (ਸੋਰਠ ਮ: ੪)

ਭਾਵ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਘਟ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਗੁਪਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਧਨੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀਜੀ ਵਾਂਗ ਵੱਜ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਕੇ ਕ੍ਰੀੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਗੁੱਝੜਾ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਬਹਿ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

(੩੪)

ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਜੁ ਅਪਣੀਆਂ ਇਤਨੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ
ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਛੱਡੋ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ
ਨੇ ਸੋਹਣਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਓ ਜਿਸ ਰਾਣੀ ਕੋਲ
ਅਸੀਂ ਨਾ ਹੋਈਏ ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵਰ ਲਵੋ । ਪਰ ਜਦ ‘ਨਾਰਦ’
ਜੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਹਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਹਰ ਇੱਕ ਰਾਣੀ
ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਭਾਸਦੇ ਹਨ ! ਇਸਦਾ ਗੋਹਜ
ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉਤਰ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਉਪਰ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਜੁ ਇੱਕੋ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਸਾਰੇ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ:—

ਜਾ ਕੈ ਉਨ ਨਹੀ ਕਾਹੂ ਬਾਤ ।

ਏਕਹਿ ਆਪਿ ਅਨੇਕਹਿ ਭਾਤਿ । (ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਤੇ ਉਹ ‘ਮਹਲ’ ਜੋ ਨਾਰਦ ਨੇ ਤੱਕੇ ਸਨ, ਕੀ ਹਨ ? ਉਹ
ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਹਨ । ਯਥਾ:—

ਏਕ ‘ਮਹਲਿ’ ਤੂੰ ਹੋਹਿ ਅਵਾਰੋ,

ਏਕ ਮਹਲਿ ਨਿਮਾਨੋ ।

ਏਕ ਮਹਲਿ ਤੂੰ ਆਪੇ ਆਪੇ,

ਏਕ ਮਹਲਿ ਗਰੀਬਾਨੋ.....।

ਅਨਿਕ ‘ਕੋਠਰੀ’ ਬਹੁਤ ਭਾਤਿ ਕਰੀਆ

ਆਪਿ ਹੋਆ ਰਖਵਾਰਾ ।

ਜੇਸੇ ਮਹਲਿ ਰਾਖੈ ਤੇਸੇ ਰਹਨਾ,

ਕਿਆ ਇਹੁ ਕਰੈ ਵਿਚਾਰਾ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਰੱਲ ਕੀ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਹੀ ‘ਮਹਲ’ ਯਾ ‘ਕੋਠੜੀਆਂ’ ਹਨ,
ਭੀਨ ਭੀਨ ਪ੍ਰੀਤੀ-ਰੱਤੀਆਂ ਜੀਵੜੀਆਂ ‘ਗੋਪੀਆਂ’ ਹਨ,

(੩੫)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਲੋਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 'ਆਤਮਾ' ਹੈ..... ਤੇ
ਏਹ ਲੀਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾ-ਰਿਦ' ਭਾਵ
'ਨਾ-ਟਿਕ-ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਰਿਦਾ' ਹੈ !

ਪਰ ਕੀ ਗੋਪੀਆਂ ਪਰਮ-ਪਦ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ
ਹਨ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ 'ਉਧਉ' ਵਾਲੇ ਸੰਬਾਦ (ਗੱਲ-
ਬਾਤ) ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਬਿੰਦੂਬਨ
ਤਜ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਓਥੇ 'ਕੁਬਜਾ' ਨਾਲ ਰਹਿਣ
ਬਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਗੋਪੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਬਿਆਕਲ
ਹੋਈਆਂ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ 'ਉਧਉ' (ਜੋ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਖਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨੀ ਸੀ)
ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਜਾਕੇ ਸਖੀਆਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਬਨਾ । ਉਸ
ਵੇਲੇ 'ਉਧਉ' ਜੀ ਬੜੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਰੀਤ ਹੈ
ਉਹ ਗਿਆਨ ਦੀ ਫੋਕੀ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਕਦ ਕਾਬੂ ਆਉਂਦੀਆਂ
ਹਨ । ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪ ਆਉਣ
ਲਈ ਮੇਹਣੇ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਯਥਾ:-

ਕਾਹੇ ਕੇ ਬਿੰਦੂਬਨ ਆਵੇ ।

ਰਾਜ ਛਾਡਿ ਕਜੋਂ ਗਾਇ ਚਰਾਵੇ ?

ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਉਧਉ' ਨੂੰ ਗਿਆਨ, ਜਪ, ਤਪ ਆਦਿ
ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਇਉਂ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ:-

‘ਜਪ ਤਪ ਸੰਜਮ ਨੇਮ ਅਧਾਰ’ ।

ਜਿਹ ਸਬ ਵਿਧਵਾ ਕੇ ਵਿਯੋਹਾਰ ।

ਹਮ ਕੇ ਨੇਮ ਯੋਗ ਬ੍ਰਤ ਏਹਾ ।

(੩੬)

ਨੰਦ-ਨੰਦਨ ਪਦ ਸਦਾ ਸਨੇਹਾ ।

ਉਧੋ ਤੁਮ੍ਹੇ ਦੇਸ਼ ਕੋ ਲਾਵੇ ।

ਯਹ ਸਬ 'ਕੁਬਜਾ' ਨਾਚ ਨਚਾਵੇ ।'

ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਰੰਡੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੋਰ ਸਭ ਪੋਪੜ ਪਾਪੜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸੁਹਾਗਣਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤ-ਰੀਤ ਵਿੱਚ ਰੁੱਬੀਆਂ, ਅਪਣੇ ਕੰਤ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਉਧਉ' ਦੀ ਗਿਆਨ-ਭਭਕ ਨਾਲ ਏਥੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾ ਬਣਦਾ । ਉਧਉ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਧਉ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ—ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਰ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਧਉ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਗੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । 'ਉਧਉ' ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ ਸੁੱਕੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਉਦਾਸ ਹੋਕੇ ਵੇਰਾਗ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਲਾ ਉਤਲਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਸਹਜ-ਰਸ' ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ 'ਸਹਜ-ਰਸ' ਤਾਂ ਤੁਕੜੀ ਦਾ ਉਹ ਤੋਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ, ਭੈ ਤੇ ਭਗਤੀ, ਜੁਗਤੀ ਤੇ ਮੁਕਤੀ, ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੇ ਨੀਤੀ ਇੱਕ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਉਧਉ' ਦਾ ਭਾਵ ਬੂਠਾ ਵੇਰਾਗੀ ਯਾ ਅਵਧੂਤ ਹੈ; ਸੱਚਾ ਵੇਰਾਗੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਅਡਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਕਿਰਤੀ ਭਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਐਕੜ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ

(੩੭)

ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੁ ਛੋਛੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਛੱਡ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਭਗਤੀ-
ਰਸ ਪੀ, ਤਦ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੇਨੂੰ ਹੋਵੇਗੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ

(ੳ) ਪੜ੍ਹੀਐ ਨਾਹੀ ਭੇਦੁ ਬੁਝੀਐ ਪਾਵਣਾ ।

(ਅ) ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਨੇ ਕਿਆ ਹੋਈ ।

ਜਰੇ 'ਸਹਜ' ਨ ਮਿਲਿਓ ਸੋਈ । (ਸੋਰਠ ਕਥੀਰ ਜੀ)

ਉਧਉ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੋਛੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ।
ਗੋਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤੀ
ਸਰਗੁਣ ਦੀ ਹੈ, ਮੂੰਹ ਚਿਹਰੇ ਦੀ, ਅੰਦਰਲੀ ਨਿਰਗੁਣ
ਦੀ ਨਹੀਂ । ਅੰਤ ਨੂੰ ਭਾਗਵਤ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ
ਹੈ ਜੁ ਗੋਪੀਆਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਲਗੀਆਂ
ਜੁ ਵੇਖੋ ਸਾਨੂੰ ਉਧਉ ਦੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲੋਂ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ
ਲਗਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਮਿੱਠੀ
ਹੈ, ਹੁਣ ਬਾਹਰਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ
ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਓਹੋ ਆਤਮਾਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । 'ਕੀਤ' ਦੇ ਇਸ
ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਇੰਝ ਬੜ ਗਏ
ਹਨ ਜੀਕਣ ਪਤ-ਬੜ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰ

“ ਕੀਤਾ ਤੂ ਸਉ ਸੇਜੜੀ ਮੈਡਾ ਹਭੇ ਦੁਖੁ ਉਲਾਹਿ । ”

ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਗੁੜਾ ਰਹੱਸ ਹੈ । ਇੱਕ
ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਮੇਲ ਲਾਹੁਣਾ ਹੈ—ਇਹ ਚੀਰ-ਹਰਨ
ਹੈ; ਦੂਜੇ ਮਟਕੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨੱਚਣਾ ਹੈ—ਇਹ ਹਉਮੈ ਨੂੰ
ਸੁਟਣਾ ਹੈ; ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਕੱਚਾ ਗਿਆਨ ਹੈ—ਇਹ ਉਧਉ
ਦਾ ਫੋੜਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਚੌਥੇ ਪਾਸੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੈ ਜੋ
ਗੋਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ

(੩੮)

ਅੰਤਮ ਅਵਸਥਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ-ਧਿਆਨ ਸਹਜ ਰਸ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਪ੍ਰੇਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਹਜ ਦੀ ਤਕੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਲੜੇ ਇੱਕ ਟਿੱਕ, ਇੱਕ ਸੋਧ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਮਨਿਮਾਨੁ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਹਲੀ ਮਹਲੁ ਪਛਾਨੁ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਨੁ ।’

ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭੇ ਕੁਝ ਹੈ । ਉਹ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਪੀਆਂ ਜਿਤਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੇ ਉਧਉ ਤੋਂ ਵਧ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇੰਝ ‘ਨਾਮ’-ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਚੀ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਰਸ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਕੇ ਪਰਮ-ਪਦ ਨੂੰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਪਰ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਪੁੱਛਣਗੇ ਜੁ ਉਹ ‘ਕੁਬਜਾ’ ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਹੋਰੇ ਤੇ ਮੋਹਣੇ ਗੋਪੀਆਂ ਵੇਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗਾ ।

੪

ਕੁਵਲੀਆ-ਪੀੜ ਆਦਿ ਕੌਣ ਰਾਖਸ਼ ਸਨ ?

‘ਕੁਵਲੀਆ-ਪੀੜ ਆਪਿ ਮਗਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਰੂਪਿ ਪਰ ਹਾ ।
ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਉਪਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਚੰਡੂਰੁ ਝੰਸੁ ਕੋਸੁ ਮਾਰਾਹਾ ।’

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੰਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕੀਤੇ । ਕਈ ਯਤਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਮਣੇ ਪਰ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਕੁਝਕੁ ਬਾਲਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਜਦ ਉਹ ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ

(੩੯)

ਗੁਰੂਆਂ ਚਰਾਂਦੇ ਤੇ ਬਣ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਭ ਲੀਲਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਭਾਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਯਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕੀਕਣ 'ਹਾਥੀ' ਯਾ 'ਅਜਗਰ' ਯਾ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਜੇ ਢਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜੁ ਇੱਕ ਇੱਕ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਗੁੱਬੜਾ ਭੇਦ ਯਾ ਰਹੱਸ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਵੀਚਾਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਹ ਉਹ ਲੀਲਾਂ ਹਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਘੂੜਾ ਛਡਕੇ ਟੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ।

(੧) ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਡੇ ਚਰਾਣ ਗਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਣ ਲਈ 'ਬਤਸ-ਅਸੁਰ' ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੱਡੇ ਡਰ ਗਏ । ਜਦ ਹੋਰ ਗੁਆਲ ਬਾਲ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਇੰਢ ਬੰਬੋੜਿਆ ਜੀਕਣ ਮੂੰਡੇ ਕੋਰੜਾ ਘੁਮਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬੱਛਾਸੁਰ' ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਗਈ । ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ, 'ਬੱਛਾ-ਅਸੁਰ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਉਹ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਹੈ ਜੋ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵਾਂਙ ਦੋਲੱਤੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਕਪਟ ਦੀ ਨੀਂਹ ਗਿਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । 'ਬਤਸ-ਅਸੁਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਵੱਛਾ-ਰੂਪੀ-ਅਸੁਰ (ਦੋਂਤ) ਯਾ ਵੱਛਿਆਂ ਵਰਗੀ, ਦੋਲੱਤੇ ਮਾਰਣ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ । ਇਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਆਤਮਾ' ਜੀ ਪਹਿਲੋਂ ਕਾਬੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

(੨) ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਹੋਰ ਦੋਂਤ 'ਬਕ-ਅਸੁਰ'

(੪੦)

ਪੰਛੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਅੱਡ ਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੁਰ (ਦੈਂਤ) ਕੌਣ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਬਗਲੇ (ਬਕ) ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਤੋਂ ਹੋਰ ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਗਲਾ-ਭਰਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਜੋ ਗਰਦਨ ਛਪਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੱਛੀ ਵੇਖਕੇ ਬਟ ਗਰਦਨ ਕੱਢ ਕੇ ਮੱਛੀ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਗਲਾ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਸਾਡੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵੈਰਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(੩) ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੰਸ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪਸਾਰੇ ਵਾਲਾ ‘ਅਘ-ਅਸੁਰ’ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਜਿੱਡਾ ਸੀ ਤੇ ਢਿੱਡ ਹਿਮਾਂਚਲ ਜਿੱਡਾ। ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਸਾਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਭੇ ਗਵਾਲ ਉਡ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਜਾ ਪਏ ਮਾਨੋ ਕੋਈ ਹਨੇਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਆਲ ਬਾਲਾਂ ਦਾ ਆਤੁਰ ਸੁਰ ਸੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਦੈਂਤ ਨੇ ਮੂੰਹ ਮੁੰਦ ਲਿਆ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸਰੂਪ ਇਤਨਾ ਫੈਲਾਇਆ ਜੁ ਦੈਂਤ ਦਾ ਪੇਟ ਹੀ ਫਟ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਇਹ ‘ਅਘ-ਅਸੁਰ’ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸਮੂਹ ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਕੱਠ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ‘ਅਘ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਔਗੁਣ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਾਕ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਘ ਓਘ ਟਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

“ਅਘ” ਕੋਟਿ ਹਰਤੇ “ਨਾਮ” ਲਈ।

(੪੧)

ਗੁਰਚਰਨ ਮਸਤਕ ਭਾਰਿ ਪਹੀ ।' [ਮਲਾਰ ੫੪ ੫]
ਭਾਵ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਹੀ 'ਅਘ ਓਘ' ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਬੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ
ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੋਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਰਹੇ, ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ
ਫਾੜ ਰਹੇ ਹਨ । ਨਹੀਂ, ਅਪਣੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ
ਔਗੁਣਾਂ ਰੂਪੀ ਅਘ-ਦੋਂਤ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰਦੇ ਹਨ । 'ਅਘ-ਦੋਂਤ' ਦੀ
ਕੋਈ ਖਾਸ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਲਈ
ਇੱਕ ਗਾਥਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਆਤਮਾ ਦੀ
ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੈ ।

(੪) ਫਿਰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਖਸ਼ ਖੋਤੇ
ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਆਲ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਗ ਦੇ
ਮਿੱਠੇ ਫਲ ਖਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਂਤ ਬਲਰਾਮ ਜੀ
ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਲੱਤੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ । ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਨੇ
ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਬੂਟੇ ਉਪਰ ਸੁੱਟਿਆ ਜਿੱਥੋਂ
ਭਿੱਗ ਕੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਕੇ ਇਸ
'ਧੋਨਕੁ' ਰਾਖਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਵੀ ਮਾਰ ਛੱਡੇ । ਇਹ 'ਧੋਨਕੁ'
ਖੋਤੇ ਵਰਗਾ ਰਾਖਸ਼ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਧੋਨੁ' ਤਾਂ ਗਊ
ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ 'ਕਾਮ ਧੋਨੁ' ਗਊ ਜੋ ਸਭ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ
ਪੂਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਧੋਨੁ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੁ-ਧੋਨੁ
(ਧੋਨੁ-ਕੁ) ਭਾਵ ਖੋਤਿਆਂ ਵਰਗੀ ਮੂੜ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਬ੍ਰਿਤੀ
ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਲਰਾਮ (ਜੀਵ) ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਵੱਸ ਕਿਰ
ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਥੀ ਹੂੜਤਾ ਆਦਿ
ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਵਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

(੪੨)

(੫) ਇਕ ਵਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਤੇ ਬਲਭੱਦਰ ਦੀ ਜੋਟੀ ਦੇ ਮੰਡੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਨ । ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਘੋੜੇ ਬਣੇ ਤੇ ਬਲਰਾਮ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੇ । ਇਕ ਰਾਖਸ਼ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਾਲੰਬ' ਆਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬਲਰਾਮ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੁਰ ਲੈ ਟੁਰਿਆ ਜੀਕਣ ਕੋਈ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਰਾਖਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਇਸ ਰਾਖਸ਼ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸਰੀਰ ਹੋਰ ਵੀ ਫੈਲਾਇਆ ਤੇ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਤਾਂ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਜੀ ਨੇ ਆਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗੁਰਜਨਾਲ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ ।

ਇਸ ਅਦਭੁਤ ਲੀਲਾ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? 'ਅਲੰਬ' ਆਸਰੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਨਿਰਾਲੰਬ' ਹਨ ਤੇ ਮਾਇਆ 'ਪ੍ਰਾਲੰਬ' ਭਾਵ ਪ੍ਰਾਏ ਦੇ ਆਸਰੇ ਯਾ ਅਧੀਨ ਹੈ—

'ਨਿਰਾਲੰਬੁ ਨਿਰਾਹਾਰ ਨਿਹਕੇਵਲ ਨਿਰਭਉ ਤਾੜੀ ਲਾਵੈ।' ਗੋਲ ਕੀ ਇਸ ਗਾਥਾ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਾਇਆ ਹੀ 'ਪ੍ਰਾਲੰਬ' ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਆਕਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਆਸਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਨਿਰਾਲੰਬ' ਹਨ । ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ 'ਪ੍ਰਾਲੰਬ' ਕੋਈ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਦੈਂਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਾਧੀਨ ਰੂਪ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇੱਕ ਗਾਥਾ ਘੜੀ ਹੈ ।

(੬) ਵੱਡੇ (ਕਪਟ) ਰੂਪੀ ਅਸੁਰ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੈਂਤ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੱਡੇ ਬੋਲ ਜਿੱਡਾ ਆਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੋਲ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਬਾਲਕਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਆਇਆ । ਤਾਂ

(੪੩)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਲਲਕਾਰਕੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜੋ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ ਭੁਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਜਾਨ ਈਕਣ ਨਿਕਲੀ ਜੀਕਣ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਬਿਖ ਅਸਰ' ਭਾਵ ਬੇਲ-ਰੂਪੀ ਦੋਂਤ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ 'ਕੇਸ' ਦੋਂਤ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਅਪਣੀ ਬਾਂਹ ਪਾਕੇ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਘੋੜਾ ਵੀ ਮਰ ਗਿਆ ।

ਜਦ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਵੀ ਫਤੇ ਪਾਈ ਤਾਂ ਕੇਸ ਨੇ 'ਕੁਬਲੀਆ-ਪੀੜ ਹਾਥੀ' ਭੋਜਿਆ ਤੇ ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਅੰਕਸ ਮਾਰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਹਾਥੀ ਇੰਝ ਭੋਜਿਆ ਜੀਕਣ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੱਡੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ । ਤਦ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ:—

ਤੁਮ ਬਾਲਕ ਮਾਨਸ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ਕੀਨਹੇ ਕਪਟ ਬਲੀ ਹੋ ਕੋਊ।
ਖੇਲਤ ਧਨੁਸ ਖੇਡ ਹੈ ਕਰੇ, ਮਾਰੇ ਤੁਰਤ 'ਕੁਬਲੀਯਾ ਤਰੇ ।'
ਭਾਵ ਤੁਸਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬਲਵਾਨ ਹਾਥੀ ਵੀ ਮਾਰ ਛੱਡੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਥਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸ ਕੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਬਾਲਕ ਕਿਸੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ । ਭਲਾ ਸੋਚੋ 'ਕੁਬਲੀਆ-ਪੀੜ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ

(੪੪)

ਹੈ ਜੁ ਬਲ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਯਾ ਤ੍ਰਣ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਹਾਥੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਇਹ ਬਲ ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਕੁ-ਬਲ' ਹੈ। ਇਹ ਬਲ ਕਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਜਦ ਕੋਈ ਸਾਡੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ, ਯਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪੀੜਾ ਦੇਵੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅਤਿ-ਬਲੀ ਸੰਗ੍ਰਹ (Collective) ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕੁ-ਬਲੀਆ-ਪੀੜ' ਹਾਥੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਤਾਕਤਾਂ ਜੋ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਣ ਪਰ ਮਿਲਕੇ ਹਾਥੀ ਜਿੱਭੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪੀੜ ਪਹੁੰਚਾਣ। ਇਹ ਤਾਕਤਾਂ ਮਨਮੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਘੇਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਇੰਢ ਡਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੀਕਣ ਇੱਕ ਤੀਲੀ ਕੋਲੋਂ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਢੇਰ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਏਥੇ ਲੜਾਈ ਬਾਲਕ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਨਮੁਖ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ:—

‘ਕੁਵਲੀਆ-ਪੀੜੁ ਅਪਿ ਮਰਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ

ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਰੂਪਿ ਪਚਾਹਾ’।

ਭਾਵ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਜਿੱਡਾ ਭੋਲਾ-ਮਨ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸਫਾਈ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਸਕਦੀ:—

“ਪਾਇਓ ਬਾਲ ਬੁਧਿ ਸੁਖੁ ਰੇ।

ਹਰਖੁ ਸੋਗੁ ਹਨਿ ਮਿਰਤੁ ਦੁਖੁ ਸੁਖ

ਚਿਤਿ ਸਮਸਰਿ ਗੁਰ ਮਿਲੇ”।

ਇਹ “ਕੁਬਲੀਆ-ਪੀੜ” ਤਾਂ ਸ਼ਬੂਲ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਚੋਟੀ ਹੈ;

(੪੪) ੳ

‘ਬੈਲ’ ਅਤੇ ‘ਘੋੜੇ’ (ਕੇਸੀ) ਇਸ ਤੋਂ ਜਰਾ ਹੇਠਾਂ ਹਨ, ਪਰ
ਓਹ ਵੀ ਤਾਮਸੀ-ਤਾਕਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਰੂਪੀ
ਆਤਮਾ ਨੇ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ ।

(੧) ਜਦ ਤਾਮਸਕ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਾ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਕੈਸ ਨੇ ਮਾਨਸਕ ਬਲ ਵਰਤਿਆ । ਭਾਂਵ ਦੇ ਪਹਲਵਾਨ
ਭੇਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਂਡੂਰ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਤੇ
‘ਮੁਸ਼ਟਕ’ ਬਲਰਾਮ ਨਾਲ । ਪਹਿਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾਇਆ:—

‘ਤਮ ਅਤਿ ਬਲੀ ਗੁਣਵਾਨ, ਹਮ ਬਾਲਕ ਅਨਜਾਨ ।
ਕਹਾਂ ਯੇ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਨਦਾਨ, ਕਹਾਂ ਯੇ ਸਭੰਮਲ ਬਜਰ ਸਮਾਨ ।’
ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਲਵਾਨ ਵੀ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਬੜ ਗਏ ।
ਇਹ ਦੋ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੌਣ ਹਨ ? ‘ਮੁਸ਼ਟਕ’ ਤਾਂ ਮੁੱਠਾਂ ਨਾਲ
ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਓਹ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਬਲਰਾਮ ਨਾਲ
ਲੜਦਾ ਹੈ । ਪਰ ‘ਚਾਂਡੂਰ’ ਵਿੱਚ ਚਤਰਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਡਿਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ, ਚਤਰੇਂ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਇਥੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਕਿਸੇ
ਛਲ-ਬਲੀਏ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ,
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਜੀ ‘ਛਲ-ਵਲ’ ਭਾਵ ਸਭੇ ਚਲਿਤਰਾਂ
ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਢੱਤੇ ਪਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਭੇ
ਤਾਮਸਕ ਤੇ ਰਾਜਸਕ ਵਲ ਛਲ ਵਸ ਕਰਕੇ ਕੈਸ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ
ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ:—

ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਉਪਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ
ਚੰਡੂਰ ਕੈਸੁ ਕੈਸੁ ਮਾਰਾਹਾ ॥’
ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਲੜਾਈ ਬਾਲਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਹੀਂ,

(੪੪) ਅ

ਇਹ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ' (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤਾਮਸਕ (ਵੱਡੇ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ) ਹਨ, ਜਾਂ ਰਾਜਸਕ ਵਲ ਛਲ (ਚਾਂਡੂਰ ਆਦਿ) । ਜੇ ਇਸ ਗੁੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅੱਪ-ੜਦੇ ਉਹ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਮਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਬਦਾਮ ਦੀ ਗਿਰੀ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਛਿੱਲੜ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਈ ਬੱਚਾ, ਬਾਲਕ, ਅੰਞਾਣ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਨਾਮ ਬਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ।

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ ਤ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ਆਤਮਾ ।

ਆਤਮੰ ਸ੍ਵੀਵਾਸ੍ਵ ਦੇਵਸ੍ਵਿ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਣਸਿ ਭੇਵ ।

ਨਾਨਕੁ ਤਾਕੋ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ ।

ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਤਮਾ ਹੈ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ) । ਉਸ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਦੀਆਂ ਹਨ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋ ਸਾਡਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਸਦੇਵ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹੀ ਹਨ—ਆਤਮਾ ਤੇ ਵਾਸਦੇਵ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅੰਦਰਲੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਨੂੰ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵਰਣਨ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਡਾ ਹੀ ਰੂਪ ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਨ ।

(੪੫)

੫

(੧) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਗੋਵਰਧਨ
ਕੀਕੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ?

(੨) ਇੱਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਅਨੇਕ ਦੇਵਤੇ

‘ਏਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨੰ ਤ ਸਰਬ ਦੇਵਾ,
ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ਆਤਮਹ ।’ [ਸਲੋਕ ਮਃ ੧]
‘ਗੁਰਮਤਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਿ ਗੋਵਰਧਨ ਧਾਰੇ ।
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਇਰਿ ਪਾਹਣ ਤਾਰੇ ।’ [ਸਾਰੂ ਮਃ ੧]

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੀਲਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਚੀਚੀ ਉਂਗਲ ਉਪਰ ਚੁੱਕਿਆ । ਇਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਗੁਆਲ ਬਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇੰਦ੍ਰ ਰਾਜੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਜੁ ਇੰਦ੍ਰ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਹੈ; ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਣਾ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ; ਹਾੜ ਮਹੀਨੇ ਸੂਰਜ ਧੁੱਪ ਦੁਆਰੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹੀ ਵਰਸਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੰਦ੍ਰ ਵੀ ਹੋਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਚਾਕਰ ਹੈ । ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਡਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ‘ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ’ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਰਵਾਈ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ

(੪੬)

ਇੰਦ੍ਰ ਦੇਵਤਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਪਣੀ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਲੋਕੋ ਬ੍ਰਿਜ-ਬਾਸੀਆਂ ਉਪਰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦਾ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ । ਬ੍ਰਿਜ-ਬਾਸੀ ਡਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸੈਨਾ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ:—

‘ਸੁਰਪਤਿ ਕੀ ਪੂਜਾ ਤਜੀ,
ਕਰਿ ਪ੍ਰਬਤ ਕੀ ਸੇਵ ।
ਤਬਹ ਇੰਦ੍ਰ ਮਨ ਕੋਪਿ ਕੈ,
ਸਬੈ ਬੁਲਾਯੇ ਦੇਵ ।’

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਤਨੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਈ । ਲੋਕੀ ਡਰਨ ਲੱਗੇ । ਜਦ ਇਹ ਦੁਰਘਟਨਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਅਪਣੀ ਚੀਚੀ ਉਂਗਲ ਉਪਰ ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਪਰ ਇੰਦ੍ਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜੀਕਣ ਛਤਰੀ ਸਿਰ ਉਪਰ ਕਰੀਦੀ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਗੁਆਲ ਬਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੋਵਰਧਨ ਹੇਠਾਂ ਹੋ ਗਏ । ਇੰਦ੍ਰ ਦੇਵਤਾ ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖਕੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋਇਆ ਪਛਤਾਉਣ ਲੱਗਾ; ਪਛਤਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ:—

‘ਮੋਹਨ ਮਾਨੁਸ਼ ਕੈਸੇ ਭਾਈ ।

ਅੰਗੁਰੀ ਪਰ ਕਿਉਂ ਗਿਰੀ ਉਠਾਈ।’

ਭਾਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਉਂਗਲ ਉਪਰ ਸਭ ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਬੜੀ ਅਚੰਭਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਰਹੱਸ ਅਤੀ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

(੪੭)

ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸਭ ਸਬੂਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸ਼ਕਤੀ
ਯਾ ਤ੍ਰਾਣ ਨੇ ਖਿੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੋਠੇ,
ਮੰਡਪ, ਮਾੜੀਆਂ ਬਣਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਬੰਮ
ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ
ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਹੇਠਾਂ ਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ?

ਜੇ ਕੋਈ ਆਖੇ ਜੁ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਬਲਦ, ਕੱਛੂ ਯਾ
ਹੋਰ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਵਕੂਫੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਬਲਦ
ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕੀਕੂੰ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਫਿਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ
ਨਹੀਂ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਬੇਅੰਤ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ
ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:—

“ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ।

ਤਿਸਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੈ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ”

(ਜਪੁਜੀ)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੰਮਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਜੜ੍ਹ
ਸਬੂਲ, ਮੋਟੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਬੰਮਾ ਬਗ਼ੈਰ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ
ਕਿਸੇ **ਸੂਖਮ** ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਬੰਮਦਾ ਹੈ:—

ਬਿਨੁ ਬੰਮਾ ਰਾਖੇ ਸਚੁ ਕਲ ਪਾਏ ।

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਜਿ ਮੇਖੁਲੀ ਮਾਇਆ,

ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਖਪਾਇਦਾ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਭਾਵ ਓਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਾ ਮਸ਼ੀਨ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੱਚੀ
ਹੈ; ਓਹ ਬਿਨ ਬੰਮਾ ਦੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ

(੪੮)

ਬਿਨ ਤਕੜੀ ਦੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤੋਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:—

“ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਰਮਲ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ।

ਬਿਨ ਤਕੜੀ ਤੋਲੇ ਸੰਸਾਰ।”

(ਆਝ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਓਹ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕਲਾ ਜੋ ਖਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਵੀ ਸੂਖਮ, ਬਾਰੀਕ, ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ? ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਕਰਖਣ’ ਵਾਲਾ; ਇਹ ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਕਰਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਦਾ ਭਾਵ ਇਥੇ ਹੈ ਸਥੂਲ ਦੁਨੀਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ? ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦੀ ਆਕਰਖਣ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਨੇ, ਜਿਸਦਾ ਸੂਖਮ ਹੋਣਾ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਉਂਗਲ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੰਬਕ ਰਸ ਨਾਲ ਜੋ ਲੋਹੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲੋਹਾ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਮਨਾਥ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੰਬਕ ਪੱਥਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਣਡਿਠ ਪਰ ਸੱਚੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਗੋਵਰਧਨ’ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ‘ਚੀਜ਼’ ਨਾਲ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:—

“ਗੁਰਮਤਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਿ ਗੋਵਰਧਨ ਧਾਰੇ”

(੪੯)

ਭਾਵ ਜਦ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਭੇਦ ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਲਖਦੇ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੁ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਅਪਣੀ ਚੀਚੀ ਨਾਲ ਪਹਾੜ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਜੇ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਚੀਚੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ—ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਜੀ ਦੀ ਆਕਰਖਣ ਭਾਵ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗੋਹਜ ਗੱਲ ਖੋਲਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਪੱਥਰ-ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਣਭਿੱਠ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਜੀਏ । ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਉਂ ਪੂਜਵਾਇਆ ਸੀ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇੰਦ੍ਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਏ । ਫਿਰ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕਿਆ ? ਤਾਂ ਜੁ ਦੱਸੇ ਕਿ ਪੱਥਰ ਪੱਥਰ ਹੀ ਹੈ, ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪੂਜਣਾਂ ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਹੈ:—

‘ਜੇ ਪਾਥਰ ਕਉ ਕਹਤੇ ਦੇਵ ।

ਤਾਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਵੈ ਸੇਵ ।

ਜੇ ਪਾਥਰ ਕੀ ਪਾਂਈ ਪਾਇ ।

ਤਿਸਕੀ ਘਾਲ ਅਜਾਂਈ ਜਾਇ । ੧ ।

ਠਾਕੁਰੁ ਹਮਰਾ ਸਦ ਬੋਲੰਤਾ ।

ਸਰਬ ਜੀਆ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਦਾਨੁ ਦੇਤਾ ।’

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਭਾਵ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਯਾ ਸੇਵਾ ਬਿਰਥਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਹਾਂ ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ‘ਪਾਸ਼ਾਣ-ਵਤ’ (ਪੱਥਰ) ਨਹੀਂ,

(੫੦)

ਓਹ ਤਾਂ 'ਸਦ-ਬੋਲੀਤਾ' 'ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ' ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਿਨ ਬੰਸਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤਕੜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਤੋਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੱਸੀ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਜਲੀ ਬਣ ਕੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗਰਮੀ ਬਣਕੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਜੋ ਵਾਯੂ ਬਣਕੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਟੋਰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਓਹ ਤਾਂ ਸਦਾ-ਸਥਿਰ ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ, ਭਾਵ ਤ੍ਰਾਣ, ਤਾਕਤ, ਬਲ ਹਨ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ!

(੨) ਪਰ ਇਥੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਅਧਿਕਤਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਨੁਰੂਪ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਣ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਣਾ ਪਿਆ ਜੋ ਉਸ਼ਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ 'ਬ੍ਰਹਮ-ਆਸੁਰ' ਤਪੀ ਨੇ ਬੜਾ ਤਪ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਵਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਲੇ ਨਾਥ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਮਾਸ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਕੋਲੋਂ ਵਰ ਲਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਰੱਖਾਂ ਓਹ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਵੇ:-

ਐਸਾ ਵਰ ਦੀਜੇ ਅਬੈ,

ਜਾਂਕੇ ਸ਼ਿਰ ਧਰੋਂ ਹਾਥ।

ਭਸਮ ਹੋਯਿ ਸੋ ਪਲਕ ਮੇਂ,

ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮ ਨਾਥ।

ਸ਼ਿਵਜੀ ਭੋਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ

(੫੧)

ਇਹ ਦੈਂਤ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਇਸਤਰੀ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਗਿਆ; ਪਰ ਪਾਰਬਤੀ ਤਦ ਹੀ ਲੱਭ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਭਸਮ ਹੋਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੈਂਤ ਅਪਣਾ ਹੱਥ ਸ਼ਿਵਜੀ ਉਪਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੌੜਿਆ। ਹੁਣ ਜੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਰੱਖਣ ਦੇਣ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਵਰ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋਣ। ਗੱਲ ਕੀ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ, ਦੈਂਤ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ। ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਕੇ ਇਸ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਭਾਈ ਤੂੰ ਵੀ ਭੋਲਾ ਹੈਂ; ਕੀ ਪਤਾ ਏ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਵਰ ਸੱਚਾ ਵੀ ਹੈ, ਯਾ ਨਹੀਂ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਤੂਰਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਤੂੰ ਅਪਣੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖ, ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਵੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਿਵਜੀ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰੀਂ। ਜਦ ਦੈਂਤ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਭਸਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਅਪਣੇ ਭੋਲੇ ਵਰਾਂ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ ਹੈ, 'ਬ੍ਰਹਮ-ਆਸੁਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਦੈਂਤ (ਅਸੁਰ) ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿ (ਬਿੱਛੂ) ਵਾਂਗੂੰ ਹੈ, ਜੋ ਅਪਣੇ ਅਨੇਕ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਬਿੱਛੂ ਵਿੱਚ ਹੱਥਾਂ, ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਬਿਖ (ਜ਼ਹਰ) ਦਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤ੍ਰਾਣ 'ਗਰਬ' ਦਾ ਹੈ, ਤਪ ਦਾ ਹੈ। 'ਗਰਬ' ਵਿੱਚ ਜਦ ਤੋੜੀ ਗਰੀਬੀ-ਭਾਵ ਨਾ ਆਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੈਂਤ ਨੇ ਅਪਣੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਤਾਂ ਜੱਗ ਵਿੱਚ ਅਰਪੀ, ਪਰ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਅਰਪਿਆ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਹ ਬਿੱਛੂ ਰੂਪ 'ਗਰਬ' ਹੈ। ਜੋ

(੫੨)

ਗਰਬ ਵਿੱਚ ਗੁਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ 'ਮੂੜ੍ਹ' ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ; ਉਹ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਆਪ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ।
ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਵਾਕ:-

(੧) 'ਗਰਬਿ ਗਹਿਲੜੇ ਮੂੜ੍ਹੇ ਹੀਉ ਰੇ ।'

[ਵੇਡੀ ਮ: ੫]

(੨) 'ਕਾਚ ਗਗਰੀਆ ਅੰਭ ਮਝਰੀਆ ।

ਗਰਬਿ ਗਰਬਿ ਉਆਹੁ ਮਹਿ ਪਰਿਆ ।'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਰਬ ਬਲ ਰਾਜੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਦ 'ਬਾਵਨ' ਹੋਕੇ ਉਸ ਦਾ ਗਰਬ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਬਿੱਛੂ ਰੂਪੀ ਗਰਬ ਦੇ ਅਨੇਕ ਹੱਥ ਪੈਰ 'ਆਤਮਾ' (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦੀ ਸੁਜਾਣ ਸੱਤਾ ਕੱਟਦੀ ਹੈ । 'ਗਰੀਬੀ' ਤੇ 'ਗਰਬ' ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਖਰ ਓਹਾ ਹੀ ਹਨ । 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਭਾਵ 'ਆਤਮ-ਜੋਤ' ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ-ਭਾਵ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਸੂ ਯੋਗ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਲੈਣਾ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਨੂੰ ਇਥੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ ਜੁ 'ਆਤਮਾ' ਵਿੱਚ ਸਭੇ ਕਲਾਂ ਹਨ । ਸ਼ਿਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਰੁਦ੍ਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਗੁਣ ਹੈ; ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲਾਂ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹਨ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

"ਅਨਿਕ 'ਕਲਾ' ਖੇਲੈ ਹਰਿਰਾਇ ।

ਅਨਿਕ ਮਾਇਆ ਜਾਕੀ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ।"

[ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫]

ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਾ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ

(੫੩)

ਹਨ—ਸ਼ਿਵ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਹਨ । ਜੀਕਣ ਸ਼ਿਵਜੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬ੍ਰਿਕ ਦੈਂਤ ਤੋਂ ਹਰਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਗੋਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਦੇ ਉਠਾਣੇ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਬ੍ਰਹਮਾ’ ਨੂੰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਹਰਾਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਕਿੰਬ ? ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗਵਾਲਾਂ ਬਾਲਾਂ ਨਾਲ ਗਊਆਂ ਚਰਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗਊਆਂ ਬਣ ਵਿੱਚ ਚਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਬ੍ਰਹਮਾਜੀ ਨੇ ਗਊਆਂ ਤੇ ਮੂੰਭੇ ਛੁਪਾ ਲਏ । ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਲੀਲਾ ਨਾਲ ਗਊਆਂ ਤੇ ਮੂੰਭੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਬਣਾ ਲਏ । ਗੱਲ ਕੀ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੀ ਹਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ । ਇਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਵੀ ਭਾਵ ਉਹੋ ਹੈ । ਕੀ ? ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ । ਪਰ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹਨ—ਉਪਜਾਣ ਦੀ ਤੇ ਸਮੇਟਣ ਦੀ (ਉਦਕਰਖ ਨਾਲੇ ਆਕਰਖ) । ਇਹ ਦੋ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਹੀਂ, ‘ਆਤਮਾ’ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਤਾਕਤਾਂ (ਕਲਾਂ) ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੈਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ‘ਆਤਮਾ’ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਭਾਵ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ । ਜੀਕਣ ਇੱਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੱਭੋਂ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲੇ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਆਤਮਾ=ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਵਿੱਚ ਸੱਭੋਂ ਦੇਵੀ-ਤਾਕਤਾਂ ਹਨ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

‘ਅਨਿਕ ਬ੍ਰਹਮੇ ਜਾਕੇ ਬੈਦ ਧੁਨ ਕਰਹਿ ।

ਅਨਿਕ ਮਹੇਸ ਬੈਸੁ ਧਿਆਨ ਧਰਹਿ ।

ਅਨਿਕ ਪੁਰਖ ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ ।

(੫੪)

ਅਨਿਕ ਇੰਦ੍ਰ ਉਭੇ ਦਰਬਾਰ ।

ਅਨਿਕ ਪਵਨ ਪਾਵਕ ਅਰੁ ਨੀਰ ।

ਅਨਿਕ ਰਤਨ ਸਾਗਰ ਦਧਿ ਖੀਰ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇੱਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਹਿਲੋਂ ਜੜ੍ਹ ਮਾਇਆ (ਗੋਵਰਧਨ) ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਧਿਆਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਿਵ ਨਾਲ ਜੋ ਅਧੂਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭੋਲੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ । ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਅਣਭੱਠ ਹਨ, ਉਹ ਭੋਲੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸੁਜਾਣ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹਨ; ਉਹ ਅਪਣੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਗੁੱਬੀ ਪਰ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸੱਤਾ 'ਆਤਮਾ' ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਹੈ । ਪਰ ਚੋਤੇ ਰੱਖੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਾੜ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ।

(੫੫)

੬

ਯਸੋਧਾ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਕੌਣ ਹਨ ?

‘ਕਵਲ ਨੈਨ ਮਧੁਰ ਬੈਨ, ਕੋਟਿ ਸੈਨ ਸੰਗ ਸੇਭ ।

ਕਹਤ ਮਾ ਜਸੋਦ ਜਿਸਹਿ ਦਹੀ ਭਾਤੁ ਖਾਹਿ ਜੀਉ ।’

[ਸਵਯੰ ਮਃ ੪]

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲਕ ਲੀਲਾ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਹਾਲ ਵੇਖਣੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕੰਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਮਾਰਣ ਵਾਲਾ ਬਾਲਕ ਜੰਮੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖੇਲ ਨਿਆਰੇ ਹਨ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੰਮੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਾਸਦੇਵ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਗੋਕਲ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਆਲੇ ਨੰਦ ਨਾਲ ਗਿਣ ਮਿੱਥ ਲਿਆ ਸੀ ਜੁਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਜੁ ਇਸ ਦੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨੰਦ ਪਾਸ ਘੱਲ ਦੇਈਏ। ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਹਥਕੜਾਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇੜੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ ਜੁ ਬੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਗਿਰ ਗਈਆਂ ਤੇ ਜਿਸ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਓਹ ਕੈਦ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਵਾਸਦੇਵ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਸਿਰ

(੫੬)

ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਜਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।
ਉਸ ਦਿਨ ਜਮਨਾ ਬੜੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਨੰਦ ਦਾ ਘਰ
ਪਾਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ
ਨੰਦ ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਸੀ ਤਿਉਂ ੨ ਪਾਣੀ ਹੋਰ ਵਧਦਾ
ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਖੀਰ ਪਾਣੀ ਨੰਦ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆ ਲੱਗਾ।
ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਅਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ
ਜਮਨਾ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਜਮਨਾ ਬੱਟ ਗਿੱਟੇ ਗਿੱਟੇ ਹੋ ਗਈ।
ਅੱਗੇ ਨੰਦ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਯਸੋਧਾ ਨੇ ਹੁਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਤੇ ਅਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ
ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੰਮਣ ਉਪਰ ਨੰਦ ਤੇ ਯਸੋਧਾ ਦੇ ਹੱਥ ਆ
ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕੰਸ ਨੇ ਮਰਵਾਣ ਲਈ ਬੜੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ
ਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਬੱਚਾ ਪਕੜ ਕੇ ਮਰਵਾਇਆ, ਪਰ ਇਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੰਸ ਦੇ ਵੱਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਜਦ
ਤੋੜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਜੀ ਨੰਦ ਤੇ ਯਸੋਧਾ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਆਲ ਬਾਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ
ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਨੰਦ-ਕੋ-ਨੰਦਨ' ਵੀ
ਆਖਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਨੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ। ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇਵਕੀ ਸੀ।

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ
ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਡਰੋ, ਸਾਨੂੰ
ਤੁਸੀਂ ਨੰਦ ਪਾਸ ਛੱਡ ਆਓ, ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ
ਪਾਸ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ:—

ਨੰਦ ਯਸੋਦਾ ਤਪ ਕੀਯੋ, ਮੋਹੀ ਸੋ ਮਨ ਲਾਜਿ।

(੫੭)

ਦੇਖੋ ਚਾਹਤ ਬਾਲਸੁਖ, ਰਹੋ ਕਛੁਕ ਦਿਨ ਜਾਯਿ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ (Allegory), ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਕਹਾਣੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਕੀ ਰਹੱਸ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵੇਖੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜੁ ਵਾਸਦੇਵ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਘਟਾਂ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ 'ਵਸਦਾ' ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਵਾਸਦੇਵ, ਭਾਵ ਵਸਣ-ਵਾਲਾ-ਆਦਿ-ਦੇਵਤਾ ਯਾ ਪਰਮਾਤਮਾ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਾਕ ਹੈ:-

ਵਾਸਦੇਵ ਜਲ ਥਲ ਮਹਿ ਰਵਿਆ।

ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਿਰਲੈ ਹੀ ਗਵਿਯਾ।

ਵਾਸਦੇਵ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮੈ ਊਨ ਨ ਕਤਹੂ ਠਾਇ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੀਗਿ ਹੈਨਾਨਕ ਕਾਇ ਦੁਰਾਇ।

(ਗਉੜੀ ਅੰ ੫)

ਭਾਵ ਵਾਸਦੇਵ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਤੇ 'ਦੇਵਕੀ' ਕੀ ਹੈ ? ਦੇਵ-ਜਨਨੀ ਭਾਵ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਜੋ ਦੇਵ ਜਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਨਾਮ ਪਰਮਾਤਮਾ (ਵਾਸਦੇਵ) ਅਤੇ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ (ਦੇਵਕੀ) ਦੇ ਹਨ ਜੋ 'ਆਤਮਾ' ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਣਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਕਿਸ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਹਨ ? ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ 'ਕੰਸ' ਨੇ ਜੋ ਨਿਰਮਲ-ਅੰਸ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਕ-ਅੰਸ)। ਪਰ ਜਦ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਮਹਾ-ਮਾਈ ਦਾ ਗੁੱਥਾ ਭੇਦ ਆਪੇ ਲੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਓਹ ਕੇਦ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਕੰਸ' (ਅਗਿਆਨ) ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ

(੫੮)

‘ਆਤਮਾ’ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ
ਜੁ ‘ਕੰਸ’ ਕਿਉਂ ‘ਅਗਿਆਨ’ ਹੈ ? ਵੇਖੋ ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ
ਵਹੁਟੀਆਂ ਕੌਣ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਅਸੱਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ,
ਭਾਵ ਬੂਠ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਪਾਈ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਅਸਤ
(ਬੂਠ) ਤੇ ‘ਪ੍ਰਾਪਤੀ’ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਦੋਵੇਂ ‘ਕੰਸ’ ਕਾਲੇ ਅੰਸ
ਦੀਆਂ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਨਿਰਮਲ-ਅੰਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ‘ਸਤ-ਭਾਮਾ’ ਤੇ
‘ਗਧਾ’ ਆਦਿ ਹਨ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਪਜਣ ਵੇਲੇ ਨੰਦ ਤੇ ਯਸੋਧਾ ਕਿਉਂ ਲੈ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬੜਾ ਭੂਘਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਜੰਮਣ
ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੰਮਣ
ਤੇ ਬੱਟ ਹੀ ਮਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ,
ਮਾਨੋ ਅਸਲੀ ਮਾਂ ਤੇ ਪਿਤਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵੇਂ
ਉਪਜ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ‘ਆਤਮਾ’ ਦੇ ਨਵੇਂ
ਮਾਂ ਅਤੇ ਬਾਪ ਵੀ ਭੈੜੇ ਨਹੀਂ। ਨੰਦ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ
‘ਅਨੰਦ’ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤੇ ਯਸੋਧਾ ਉਹ ਜੋ ‘ਆਤਮਾ’ ਦਾ ‘ਯਸ’ ਗਾਉਂਦੀ
ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ‘ਨੰਦ’ ਅਤੇ ‘ਯਸੋਧਾ’ ਕੋਈ ਮਰਦ-ਜਨਾਨ ਨਹੀਂ
ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੋਵੇ।
ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸੱਚੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਰਣਨ
ਨਹੀਂ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ
ਕਹਾਣੀ (ਗਾਥਾ) ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ
ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਹੈ:-

‘ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੀਆ ਜੋਨਿ ਮਹਿ

(੫੬)

ਭ੍ਰਮਤ ਨੰਦੁ ਬਹੁ ਥਾਕੋ ਰੇ ।
ਭਗਤਿ ਹੋਤਿ ਅਵਤਾਰੁ ਲੀਓ ਹੈ
ਭਾਗੁ ਬਡੋ ਬਪੁਰਾ ਕੋ ਰੇ ।
ਤੁਮ ਜੁ ਕਹਤ ਹਉ ਨੰਦ ਕਉ ਨੰਦਨੁ,
ਨੰਦ ਸੁ ਨੰਦਨੁ ਕਾਕੋ ਰੇ ।
ਧਰਨਿ ਅਕਾਸੁ ਦਸੋ ਦਿਸ ਨਾਹੀ
ਤਬ ਇਹੁ ਨੰਦ ਕਹਾ ਥੋ ਰੇ । ਰਹਾਉ ।
ਸੰਕਟਿ ਨਹੀ ਪਰੈ ਜੋਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ
ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਜਾਕੋ ਰੇ ।
ਕਬੀਰ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਐਸੋ ਠਾਕੁਰੁ
ਜਾਕੋ ਮਾਈ ਨ ਬਾਪੋ ਰੇ ।

[ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ]

ਇਸ ਅੰਤਮ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇੱਥੇ ਉਸ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ 'ਜਾ ਕੈ ਮਾਈ ਨ ਬਾਪੋ ਰੇ,' ਭਾਵ 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗਵਾਲ ਬਾਲ ਦਾ। ਨੰਦ ਤਾਂ 'ਅਨੰਦ ਮਈ' ਅੰਸ ਹੈ ਜੋ ਚੋਰਾਸੀ ਲਖ ਜੀਆ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਪਾਕੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਦ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਉਗੀਵਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਤਦ ਉਸਦਾ ਭਾਗ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ। ਕਦ ? 'ਨਾਮ'-ਪ੍ਰਗਾਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਜੰਮਣ ਉਪਰ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਖੀਏ, ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਨੰਦ ਦਾ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ

(੬੦)

ਹਨ; 'ਧਰਨ ਅਕਾਸ ਦਸੋ ਦਿਸ ਨਾਹੀ ਤਬ ਇਹੁ ਨੰਦੁ ਕਹਾ
 ਥੋ ਰੇ'। ਭਾਵ ਜਦ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਦਸ
 ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਓ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਦ ਇਹ 'ਨੰਦ' ਕਿਥੇ
 ਸੀ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਵਰਣਨ
 ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇੱਥੇ
 ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪਿਤਾ (=ਨੰਦ-ਅਨੰਦ) ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ ਹੈ
 ਜੋ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ—
 (ਜੋਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ)। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ
 ਕੀ ਅਸਲੀ ਪਿਉ ਅਤੇ ਕੀ ਪਿਛਲੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜੋੜੇ
 ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਉਹ
 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' (ਆਤਮਾ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੂਜਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।
 ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ
 ਦੁਆਰਾ ਘੜੀ ਘੜੀ ਇਹ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਜੁ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ'
 ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਦਾ
 ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਸਵਈਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਕਵਲਨੈਨ	ਮਧੁਰਬੈਨ	ਕੋਇ	ਸੈਨ	ਸੰਗ	ਸੋਭ
ਕਰਤ	ਮਾ	ਜਸੋਦ	ਜਿਸਹਿ		
ਦਹੀ	ਭਾਤੁ	ਖਾਹਿ	ਜੀਉ		।
ਦੇਖਿ	ਰੂਪੁ	ਅਤਿ	ਅਨੂਪੁ		
ਮੋਹ	ਮਹਾ	ਮਗ	ਭਈ		।
ਕਿੰਕਨੀ	ਸਬਦ	ਝਨਤਕਾਰ			
ਖੇਲੁ	ਪਾਹਿ	ਜੀਉ			।
ਕਾਲ	ਕਲਮ	ਹੁਕਮੁ	ਹਾਥਿ		

(੬੧)

ਕਹਉ	ਕਉਨੁ	ਮੇਟਿ	ਸਕੈ
ਈਸੁ	ਬੰਮੁ	ਗੁਨੁ	ਧਾਨੁ
ਧਰਤ	ਹੀਐ	ਚਾਹਿ	ਜੀਉ

[੨੩ ੪]

ਭਾਵ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਲੋਕ ਤੜਾਗੀ ਨਾਲ ਬੱਧੀ
ਟੱਲੀ ਯਾ ਘੰਘਰੂ ਦਾ ਬਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ
ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹੱਥ
ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੀ ਵੱਡੀ ਕਲਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਕਲਮ ਹੈ ਜੋ
'ਕਾਲ' ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ
ਹਾਸਲ ਹੈ—ਉਹ ਹੁਕਮ ਜੋ ਕੋਈ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ
ਨੂੰ ਈਸਰ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹੋ
ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਆਤਮਾ ਹੈ ! ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ
ਧੁਨੀ ਉਠ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨਹਤ, ਅਨਹਦ, ਅਟੁਟ ਹੈ, ਜਿਸ
ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਿਨ ਬੰਸਾਂ ਪਕੜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ—(ਕਿੰਕਨੀ ਸਬਦ
ਬਨਤਕਾਰ ਖੇਲੁ ਪਾਹਿ ਜੀਉ); ਇਸ ਅਨੂਪਮ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ
ਮਾਇਆ ਵੀ ਮੋਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਇਸ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਾਵ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ (ਦਹੀ-ਭਾਤ)
ਖੁਆ ਕੇ ਵੱਸ ਕਰ ਲਵਾਂ । ਭਾਵ ਇੱਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਯਸੋਧਾ-
ਮਾਈ ਦਾ ਬਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਾਇਆ
(ਮਾਂ=ਯਸੋਧਾ) ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦੀ ਪਰਸਪਰ
ਭੂਘੀ ਖੇਡ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਕਵਲ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ (ਕਵਲਨੈਨ) ਤੇ ਹੁਕਮ ਰੂਪੀ ਕਾਨੂੰਨ
ਮਾਨੋ ਮਧੁਰ ਬਚਨ (ਮਧੁਰ ਬੈਨ) ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ

(੬੨)

ਤੋਤੀਸ ਕ੍ਰੋੜ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ (ਕੋਇਟਾ ਸੈਨ); ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਪਿੱਛੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਟੁਰਦੀ।

ਹੋਰ ਵੇਖੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਖਣ ਚੋਰ ਆਖਦੇ ਹਨ:—

ਦੂਧ ਦਹੀ ਮਾਖਣ ਮਹੀ, ਛੱਡੋ ਨਹੀਂ ਬ੍ਰਿਜ ਮਾਂਝ।

ਐਸੀ ਚੋਰੀ ਕਰਤ ਹੈ, ਫਿਰਤ ਭੋਰ ਅਰ ਸਾਂਝ।

ਹੁਣ ਇਸ ਚੋਰੀ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਆਲ ਯਾ ਗੁੱਜਰ ਅਪਣੀ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ‘ਤੱਤ’ ਦੀ ਅਭਲਾਸ਼ਾ ਯਾ ‘ਚੋਰੀ’ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਕਬੀਰ ਮਾਇਆ ਭੋਲਨੀ ਪਵਨੁ ਬਕੋਲਨਹਾਰੁ।

ਸੰਤਹ ਮਾਖਣ ਖਾਇਆ ਛਾਛਿ ਪੀਐ ਸੰਸਾਰ।

[ਕਬੀਰ ਜੀ]

ਭਾਵ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਲੱਸੀ ਰੂਪੀ ਅਗਿਆਨ ਪੀਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਭਗਤ ਜੋ ਆਤਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ ਉਹ ‘ਮੱਖਣ’-ਤਤ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਗੁੜ੍ਹਤਾਈ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਮੱਖਣ ਦੀ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਚ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਬੂਠ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਫਸਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ; ਮਾਂ ਨੇ ਹੇੜਿਆ, ਤੇ ਜਦ ਮੂੰਹ ਅੱਡੇ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਥੇ ਫਿਰ ‘ਆਤਮਾ’ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ

(੬੩)

ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ:—

(੧) “ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹਿ ‘ਜੋਤਿ’ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹਿ ਜਾਣਿਆ”

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

(੨) ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਈ।

ਸੁਰਿ ਨਰ ਨਾਥ ਸਚੇ ਸਰਣਾਈ।

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧)

(੩) ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਪਰਮੇਸਰਿ

ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ ਭਾਈ ਹੈ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

(੪) ਗਿਆਨ ਮਹਾ ਰਸੁ ਨੇੜੀ ਅੰਜਨੁ

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ।

(ਸੁਹੀ ਮ: ੧)

ਭਾਵ ਜਦ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੁਰਮਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਤਿੰਨੇ ਭਵਣ ‘ਨਾਮ’ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਤੇ ਹੋਏ ਭਾਸੇ। ਇਹ ਹੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ‘ਮੂੰਹ’ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਣਾਂ ਦਾ ਦੇਖਣਾ। ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਸੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਓਹ ਓਹੋ ਗਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਓ ਅਸੀਂ ਓਹ ਗਾਥਾ ਵੀਚਾਰੀਏ, ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇੱਕ ਉਖਲੀ (ਚੱਟੂ) ਨਾਲ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਗਈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਚੱਟੂ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਦੋ ਬੂਟੇ ਵੀ ਪੁੱਟ ਛੱਡੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੋਕੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

(੬੪)

ਉੱਤਰ ਲਈ ਵੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ । ਉਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਬੂਢੇ
ਜੁਗਾਂ ਜਗਾਤਰਾਂ ਦੇ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਹੁਣ ਸਿਆਣੇ ਪਾਠਕ
ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਸੈਂਕੜੇ ਜਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ
ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ 'ਯੁਗ' ਭਾਵ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਤਾਂ ਪਤਾ
ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋਚਕ ਹੈ ।
ਤੇ ਓਹ ਰੱਸੀ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ 'ਉਦਰ' (ਪੇਟ) ਉਪਰ ਸੀ ?
ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਓਹ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ
ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੇਟ ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ।
ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੱਚਾ 'ਦਮ+ਉਦਰ'=ਦਮੋਦਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਆਤਮਾ,
ਜਿਸ ਦੇ ਪੇਟ (ਉਦਰ) ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਰਜੂ
ਜਾ ਰੱਸੀ (ਦਮ) ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਦਮੋਦਰ'
ਆਖਦੇ ਹਨ:—

(੧) ਦਇਆਲ 'ਦਮੋਦਰ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ।

[ਸਾਹਿਬ, ਮ: ੫]

(੨) ਦਮੋਦਰ ਦਇਆਲ ਅਗਧਹੁ
ਗੋਬਿੰਦ ਕਰਤ ਸੋਹਾਵੈ ।

[ਸਾਰੰਗ, ਮ: ੫]

(੩) ਦਮੋਦਰ ਦਇਆਲ ਸੁਆਮੀ
ਸੰਤ ਜਨਾ ਧਨ ਮਾਲ ।
ਨਾਨਕ ਜਾਚਿਕ ਦਰਸੁ ਪ੍ਰਭ ਮਾਗੈ
ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ਮਿਲੈ ਰਵਾਲ ।

[ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫]

ਭਾਵ ਇੱਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਅਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ, ਅਪਣੀ

(੬੫)

ਗੁਬਰੀ-ਰਸਰੀ ਦਮ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦੋ ਬੂਟੇ ਜੋ ਗਿਰਾਏ ਸਨ ਉਹ 'ਉਦਕਰਖ' ਤੇ 'ਆ-ਕਰਖ' ਭਾਵ 'ਉਤਪਤੀ' ਤੇ 'ਪਰਲੋ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਆਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਦੋ ਬਾਜੂ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਹੋਰ ਭੀਨ ਬੂਟੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਾਰੀ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਇੱਕ ਗੁਬਰੀ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਭਾਵ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅਣਖੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ। ਸਾਰਾ ਰਹੱਸ ਇਸ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੀਆਂ ਨਿਜ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਉਹ ਇਸ 'ਭੇਦ' ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਖਦੇ; ਯਥਾ:—

ਮਨਹੁ ਜਿ ਅੰਧੇ ਕੂਪ ਕਹਿਆ ਬਿਰਦੁ ਨ ਜਾਣਨੀ।

ਮਨਿ ਅੰਧੇ ਉਂਧੇ ਕਵਲਿ ਦਿਖਨਿ ਖਰੇ ਕਰੂਪ।

ਇਕਿ ਕਹਿ ਜਾਣਹਿ ਕਹਿਆ ਬੂਝਹ ਤੇ ਨਰ ਸੁਘੜ ਸਰੂਪ।'

[ਮ: ੧]

ਅਕੂਰ ਆਦਿ ਕੌਲ ਹਨ ?

‘ਉਧੋ ਅਕੂਰ ਬਿਦਰੁ ਗੁਣ ਗਾਵੈ
ਸਰਬ ਆਤਮ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ ।
ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ
ਗੁਜੁ ਜੋਰਾ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ।’

[ਸਵੈਯਾ ਮ: ੧]

ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਣੋਖੀ ਕਥਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤ ਅਕੂਰ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਆਈ ਜੁ ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਜਪ, ਤਪ, ਦਾਨ, ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਾਡੀ ਕੀਕਣ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦ ਕੰਸ ਨੇ ਅਕੂਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਾਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬਿੰਦੂਬਨ ਤੋਂ ਮਥਰਾ ਲੈ ਆਓ, ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੁਭਾਗ ਜਾਣ ਕੇ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਜੁ ਸ਼ਾਇਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਕੰਸ ਦਾ ਜਾਸੂਸ ਯਾ ਏਲਚੀ ਨਾ ਸਮਝਣ। ਪਰ ਫਿਰ ਆਖਦਾ ਸੀ ਜੁ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਭਗਤ ਹਾਂ, ਤੇ ਉਹ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੇਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਸਮਝਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਬਿੰਦੂਬਨ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਉਥੇ ਗੁਆਲ ਬਾਲਾਂ

(੬੭)

ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਿਲੇ। ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ
ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ
ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸੀ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ
ਜੀ ਨੇ ਅਕਰੂਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਦਰ ਭਾਉ ਕਰਕੇ
ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਹਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਯਾਦਵ
ਬੰਸੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ। ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਸੱਚੇ ਸਨ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ
ਸੱਚ ਸੱਚ ਕਿਹਾ:-

ਜਬ ਤੇ ਕੰਸ ਮਧੁ ਪੁਰੀ ਭਯੋ ।
ਤਬ ਤੇ ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਦੁਖ ਦਯੋ ।
ਪੂਛੇ ਕਹਾ ਨਗਰ ਕੁਸਲਾਤ ।
ਪਰਜਾ ਦੁਖੀ ਹੋਤ ਹੈ ਗਾਤ ।
ਜੋ ਲੋ ਹੈ ਮਥੁਰਾ ਮੇਂ ਕੰਸ ।
ਤੋ ਲੋ ਕਹਾ ਬਚੇ ਯਦੁ ਵੰਸ ।

ਇਹ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤੇ ਅਪਣੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੰਦੀ
ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਅਕਰੂਰ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਏ।
ਨੰਦ ਉਪਨੰਦ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਦ ਗੋਪੀਆਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾ-
ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ
ਅਕਰੂਰ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਲੈ ਜਾਣ ਉਪਰ ਅਨੇਕਾਂ
ਤਾਹਨੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਾਨ੍ਹ
ਜੀ ਨਾਲ ਬੜੀ ਅਧਕ ਸੀ:-

ਯਹ ਅਕੂਰ ਕੂਰ ਹੈ ਭਾਰੀ ।
ਜਾਨੀ ਕਛੂ ਨ ਪੀਰ ਹਮਾਰੀ ।

(੬੮)

ਹੋਯ ਕਰ ਕੁਟਿਲ ਮਤਿ ਹੀਨ ।

ਕਯੋਂ ਦਾਹਤ ਅਬਲਾ ਅਧੀਨ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਗੋਪੀਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੋ ਚੋ
ਕੇ ਪੈਂਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਹੁਣ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਹੁਣ
ਲਬਾਲਬ ਭਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਲਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ।

ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਾਸਤੇ
ਬੜੀ ਭੁੱਖੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ
ਇੱਕ ਅਚੰਭਾ ਗੱਲ ਨਜ਼ਰ ਆਈ । ਕੀ ? ਉਹ ਨ੍ਰਾਉਣ
ਵਾਸਤੇ ਜਮਨਾ ਜੀ ਅੰਦਰ ਗਏ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੰਢੇ
ਉਪਰ ਰਬ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਹੋ
ਰਬ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸਾਖਿਆਤ
ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਦੀ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਰਬ ਨੂੰ ਤੱਕਦੇ
ਹਨ ਤੇ ਕਦੀ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਜਗ੍ਹਾਂ ਹਾਜ਼ਰ
ਹਨ । ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੇ:—

ਕਰੋ ਅਚੰਭੇ ਹਿਯੋ ਵਿਚਾਰਿ ।

ਵੈ ਰਬ ਉਪਰ ਦੂਰ ਮੁਰਾਰਿ ।

ਬੈਠੇ ਦੋਉ ਬੜ ਕੀ ਛਾਂਹਿ ।

ਤਿਨ ਹੀ ਕੋ ਦੋਖੋ ਜਲ ਮਾਂਹਿ ।

ਬਾਹਰ ਭੀਤਰ ਭੇਦ ਨ ਲਹੋਂ ।

ਸਾਚੇ ਰੂਪ ਕੋਣਸੋ ਕਹੋਂ ।

ਇਸ ਅਚੰਭੇ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਲਈ
ਵਿਚਾਰੋ ਜੁ ਅਕਰੂਰ ਕੌਣ ਹੈ । ਅਕਰੂਰ ਕਰੂਰ ਅਖਰ ਦਾ ਉਲਟ

(੬੯)

ਹੈ ਅਕਰੂਰ। ਹੁਣ ਕਰੂਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਤੁੰਦੀ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਕੁਟਲਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਰੂਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸਹਨ-ਸ਼ੀਲਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ-ਸੁਭਾਵ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ 'ਆਤਮਾ' ਦਾ 'ਚਾਚਾ' ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਜਿੱਥੇ ਸਹਨ ਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ ਉਥੇ 'ਆਤਮਾ' ਇੰਝ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ:—

(੧) ਭੋਗੀ ਕਉ ਦੁਖ ਰੋਗ ਵਿਆਪੈ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪ੍ਰਭ ਜਾਪੈ।

(ਬਸੰਤ ਮ: ੫)

(੨) ਗੁਰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸਗਲ ਨਿਵਾਸ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਗੁਣਤਾਸ।

(੩) ਸੇ ਵਰ ਭਾਗੀ ਜਿਨੀ ਏਕੋ ਜਾਤਾ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਸਿ ਰਹਿਆ ਜਗ ਜੀਵਨੁ ਦਾਤਾ।

[ਮਾਰੂ ਮ: ੩]

ਭਾਵ ਓਹ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰੂਰ ਰੂਪੀ ਕਾਲਖ ਉਸ ਨੂੰ ਛਪਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇੱਹ ਕ੍ਰੂਰ (ਤੁੰਦੀ, ਕ੍ਰੋਧ) ਅਕ੍ਰੂਰ (ਸ਼ਾਂਤੀ-ਸੁਭਾਵੀ) ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ ਤਾਂ ਦਿੱਲ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਸਫ਼ਾ ਹੋਣ ਉਪਰ 'ਆਤਮਾ' ਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਜਮਨਾ' ਵਿੱਚ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਜੀ ਦਾ ਅਕ੍ਰੂਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਾ ਇੱਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਆਉਣ ਉਪਰ ਮਨ ਜਮਨਾ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਕੇ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। 'ਅਕਰੂਰ' ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਤਾ ਕਦ ਆਈ ਸੀ? ਜਦ ਓਹ ਮਬਰਾ

(੭੦)

ਤੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਬਿੰਦੂਬਨ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਜੁ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ, ਸਭੇ ਔਗਣ ਹਨ । ਇਸ ਗਰੀਬੀ ਭਾਵ ਤੇ ਅੱਪੜਨ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਕ ਹੈ:—

“ਉਧੋ ਅਕੁਰ ਬਿਦਰ ਗੁਣ ਗਾਵੈ,
‘ਸਰਬ ਆਤਮ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ’ ।”

ਇਥੇ ਦਰਸ਼ਨ ‘ਆਤਮਾ’ ਦੇ ਹਨ (ਸਰਬ ਆਤਮ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ)—ਜੋ ਆਤਮਾ ਜਲ ਥਲ, ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਵਿੱਚ ਰਵ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜਿਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਥਾ ਦਾ ਹੋਰ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ । ਉਤਰ ਹੈ ਜੁ ਵੇਖੋ ਮਥਰਾ ਦੇ ਜਾਣ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੌਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ‘ਹਸਤੀਆਂ’ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਤੁ-ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਖਾਸ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—

(੧) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ‘ਧੋਬੀ’ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਕੰਸ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜੁ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਡੇ ਮੰਡੇ ਪਾਉਣ:—

(੭੧)

‘ਹਮਕੋ ਉਜਲ ਕਪਰਾ ਦੇਹੁ ।

ਰਾਜਹੀ ਮਿਲਿ ਆਵੈ ਫਿਰ ਲੇਹੁ ।’

ਪਰ ਧੋਬੀ ਨੇ ਕਪੜੇ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋਰੀ ਖੋਹ ਲਏ । ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ‘ਧੋਬੀ’ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਮੈਲ ਧੋਂਦਾ ਹੈ । ਯਥਾ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

“ਧੋਬੀ ਧੋਵੈ ਬਿਰਹ ਬਿਰਾਤਾ ।

ਹਰਿ ਚਰਨ ਮੇਰਾ ਮਨ ਰਾਤਾ ।”

[ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਭਾਵ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ‘ਧੋਬੀ’ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਧੋ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਕਦ ? ਤਦ ਜਦ ਸਾਡਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿੱਚ ਰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋੜ ਹੈ ‘ਧੋਬੀ’ ਰੂਪੀ ਬਿਰਹੇ ਦੀ ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਡੀ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਮੁੰਡੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਠੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਸਦੇ ਹਨ:—

‘ਬਸਨ ਭੇਦ ਜਾਨੇ ਨਹੀਂ, ਹਸਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਨ ਮਾਂਹ ।’

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੇਦ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ ।

(੨) ਜਦ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਰਬੀ (ਸੂਜੀ) ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਵੀ ਕੰਸ ਦੇ ਕਪੜੇ

(੭੨)

ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਆ
ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਕਪੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ
ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਧੋਬੀ' ਤਾਂ ਮੇਲ ਦੂਰ ਕਰਨ
ਵਾਲਾ 'ਬਿਰਹੋ' ਸੀ, ਹੁਣ ਚਿੱਟੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਸੀੜਨ ਲਈ
ਦਰਜ਼ੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੂਜੇ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੱਟ ਕੇ ਏਕਤਾ
ਦੇ ਕਪੜੇ ਸੀੜਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਵਾਕ ਹੈ:—

‘ਮਨੁ ਮੇਰੇ ਗਜੁ ਜਿਹਵਾ ਮੇਰੀ ਕਾਤੀ।

ਮਪਿ ਮਪਿ ਕਾਟਉ ਜਮੁ ਕੀ ਫਾਸੀ।

ਰਾਗਨਿ ਰਾਗਉ ਸੀਵਨਿ ਸੀਵਉ।

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਘਰੀਅ ਨ ਜੀਵਉ।’

ਭਾਵ ਮਨ ਮੇਰਾ ਮਿਣਨ ਵਾਲਾ ਗਜ ਹੈ, ਤੇ ਰਸਨਾ
ਮੇਰੀ ਕੈਂਚੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਮਿਣ ਮਿਣ ਕੇ ਜਮ ਦੀ
ਫਾਹੀ ਕੱਟਦਾ ਹਾਂ, ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਮੇਰੀ ਭੀਨਤਾ
ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਮਨ ਰੂਪੀ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਨਾਮ
ਰੂਪੀ ਰੰਗਲੀ ਮੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਲਿਵ ਰੂਪੀ ‘ਸੂਈ’
ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਸੀੜਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੁ ਮੇਰਾ
ਮਨ ਲਾਲ ਚਲੂਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਬੜਾ ਇਹੋ ਕੰਮ ‘ਦਰਜ਼ੀ’ ਦਾ ਹੈ—
ਜੋ ਫਟੇ ਹੋਏ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀੜੇ। ਇਹ ਜੋ ਦਰਜ਼ੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ
ਰੂਪੀ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਦਰਜ਼ੀ ਯਾ
ਧੋਬੀ ਦਾ ਇੱਥੇ ਉਚੇਚੇ ਲਿਆਉਣਾ ਕੋਈ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।

(੩) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁਦਾਮਾ ਨਾਮੀ ਇੱਕ ਮਾਲੀ

(੨੩)

ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੰਸ ਦਾ ਮਾਲੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਬਨਮਾਲਾ ਆਦੀ ਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ:-

‘ਤਹਾਂ ਸੁਦਾਮਾ ਮਾਲੀ ਆਯੋ ।
ਆਦਰ ਕਰ ਅਪਨੇ ਘਰ ਲਜਾਯੋ ।
ਸਬ ਹੀ ਕੋ ਮਾਲਾ ਪਹਰਾਈ ।
ਮਾਲੀ ਕੇ ਘਰ ਭਈ ਬਧਾਈ ।’

ਇਹ ਮਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਛਿਦ੍ਰ ਕੱਢਕੇ ਸਾਡੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

‘ਮਾਲੀ ਕੇ ਘਰ ਕੇਲ ਆਛੈ ਕੇਲ ਬੇਲ ਤੇਲ ਗੋ ।
ਸੰਤਾ ਮਧੇ ਗੋਬਿੰਦ ਆਛੈ ਗੋਕਲ ਮਧੇ ਸਿਆਮ ਗੋ ।’

[ਟੋਡੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਭਾਵ ਗੋਕਲ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੋਭਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਗਲ ਹਾਰ ਸੋਭਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮਾਲਣ ‘ਜਾਗਤ-ਜੋਤ’ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਭੁੱਲੀ ਹੈ:-

‘ਭੂਲੀ ਮਾਲਨੀ ਹੈ ਏਉ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ ।
ਮਾਲਿਨਿ ਭੂਲੀ ਜਗੁ ਭੁਲਾਨਾ
ਹਮ ਭੁਲਾਨੇ ਨਾਹਿ ।’

[ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਸਾ]

ਜਦ ਇਹ ਮਾਲਣ ਕੰਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ- ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ਹਾਰ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪਈ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ। ਧੰਬੀ ਕੀ ਸੀ ? ਬਿਰਹੋਂ । ਦਰਜ਼ੀ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਜੋਤ-

(੨੪)

ਜੁਗਤੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਿਮਰਨ-ਸੱਤਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਮਾਲੀ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਗਲ ਹਾਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ? ਇਹ 'ਸ਼ੋਭਾ' ਰੂਪੀ ਫੂਲ ਮਾਲਾ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

(੪) ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਚਲੋ। ਫਿਰ ਇੱਕ 'ਕੁਬਜਾ' ਮਾਲਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੰਸ ਨੂੰ ਚੋਆ-ਚੰਦਨ ਆਦਿ ਲੇਪ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਮਲੀਨਤਾ ਦਾ 'ਕੁਬ' ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਮੈਲੇ-ਐਸ (ਕੰਸ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ 'ਕੁਬਜਾ' ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਡਾਢਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਜੁ ਗੋਪੀਆਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:—

‘ਧਨ ਧਨ ਕੁਬਜਾ ਤੇਰੇ ਭਾਗ।

ਜਾ ਕੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀਯੋ ਸੁਹਾਗ।’

‘ਕੰਸ’ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਵਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣਾ ਖਾਸ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਅਮੀਰ, ਵਜ਼ੀਰ, ਸੈਨਾਪਤ, ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਿਲੇ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਚਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ (ਹਸਤੀਆਂ) ਸਾਰੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹਨ। ਇਹ ਮਲੀਨ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਹਨ—ਬਿਰਹੋਂ, ਸਿਮਰਨ, ਸ਼ੋਭਾ ਰਸ ਤੇ ਬੁੱਧੀ। ਜਦ ਇਹ ਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਸਤ ਦਾ ਧਨੁੱਖ ਲੈ ਕੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜਦੇ ਹਨ—

‘ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਓ ‘ਸਤ’ ਦਾ ਜਸ ਹੰਦਾ ਬਾਣੁ।

(੭੫)

ਕਲਿ ਵਿਚਿ ਧੁਅੰਧਾਰੁ ਸਾ ਚੜਿਆ ਹੈ ਭਾਣੁ ।”
ਭਾਵ ਸਤ ਦਾ ‘ਧਣਖ’ ਹੈ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਨਸ਼ਾਨੇ
ਉਪਰ ਮਾਰੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ‘ਕੰਸ’ ਦੀ ਧੁਆਂ ਧਾਰ ਅੰਧੇਰੀ ਨੂੰ
ਦੂਰ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ।

ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ‘ਅਕੂਰ’ ਕੋਈ ਖਾਸ ਇਤਿ-
ਹਾਸਕ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੂਰ (ਕੁਟਲਤਾ) ਨੂੰ ਛੱਡਣ
ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਜਦ ਇਹ ਸਹਿੰਨ ਸੀਲਤਾ ਏਲਚੀ ਬਣਕੇ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਜੀ ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ
ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ‘ਕੰਸ’ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਸਦੇਵ
(ਪਰਮਾਤਮਾ) ਤੇ ਦੇਵਕੀ (ਮਹਾ-ਮਾਇਆ) ਨੂੰ ਕਲੀ ਕਾਲ
ਦੀ ਵਾਸ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੀਪਕ ‘ਨਾਮ’ ਦਾ
ਹੈ ਜੋ ‘ਕੰਸ’ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨੂੰ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਕਰ ‘ਉਗ੍ਰਸੈਨ’
ਭਾਵ *ਉਚ (=ਉਗ੍ਰ) ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਪਰ
ਬਿਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਲਿ ਕਾਲਖ ਅੰਧਿਅਰੀਆ ।
ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਦੀਪਕ ਉਜਿਆਰੀਆ । ੧ ।
ਬਿਖੁ ਬਿਖਿਆ ਪਸਰੀ ਅਤਿ ਘਨੀ ।
ਉਬਰੇ ਜਪਿ ਜਪਿ ਹਰਿ ਗੁਨੀ ।
ਮਤਵਾਰੇ ਮਾਇਆ ਸੋਇਆ ।
ਗੁਰ ਭੇਟਤ ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਖੋਇਆ ।

*ਉਗ੍ਰ=ਉਚਾ ਤੇ ਸੈਨ=ਸੈਨਾ, ਭਾਵ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ
ਸੈਨਾਪਤੀ ਗਿਆਨ-ਰੂਪ ‘ਆਤਮਾ’ ।

(੭੬)

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਧਿਆਇਆ ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।

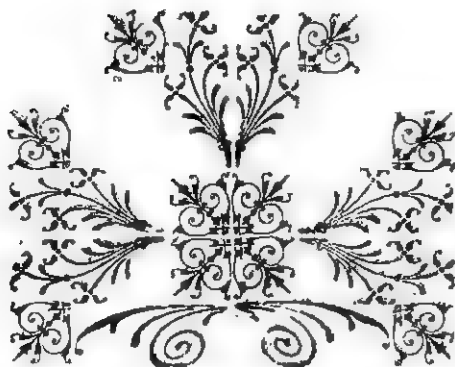
[ਗਗ ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਇਹ ਹੈ ਕਾਲ ਦੀ ਕਾਲਖ 'ਕੰਸ' ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਜਵਲਤ-
ਆਤਮਾ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਨੂੰ ਸੰਘਾਸਣ ਉਪਰ ਬਿਠਾਣਾ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ
ਖਾਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ਣਾ । ਇਥੇ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਬਿਜੇ
ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਰਜਵਾੜੇ ਦੀ:—

“ਦੁਆਪਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨਿ ਮੁਰਾਰਿ ਕੰਸ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕੀਓ ।

ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਕਉ ਰਾਜੁ ਅਭੇ ਭਗਤਹ ਜਨ ਦੀਓ ।

[ਸਵਈਏ ਮ: ੧]

ਸਿਆਮੰਤਕ ਮਣੀ ਕੀ ਹੈ ?

‘ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਸਭੁ ਧਰਮੁ ਹੈ
ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਸਚੇ ਕੀ ਵਿਚਿ ਜੋਤਿ ।
ਗੁਹਜ ‘ਰਤਨ’ ਵਿਚਿ ਲੁਕਿ ਰਹੈ,
ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਕ ਕਢੈ ਖੋਤਿ ।’

[ਸ: ੪]

ਅਸੀਂ ਅਕ਼ਰ ਜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਕ਼ਰ ਜੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਕਿਉਂ ? ਇੰਸ ਲਈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਨੂੰ ਜੋ ਚਾਹੇ ਲੱਭਦਾ ਸੀ—ਅਠ ਭਾਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਰੋਜ਼, ਰਿੱਛ ਸ਼ੇਰ ਆਦਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਉਪਰ ਹੁਕਮ, ਭੁਖ ਤ੍ਰੇਹ ਤੋਂ ਬਚਾ। ਇਸ ਮਣੀ ਨੂੰ ‘ਸਿਆਮੰਤਕ’ ਮਣੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਇਹ ਮਣੀ ਅਕ਼ਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਕੀਕਣ ਆਈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਮਣੀ ਨੇ ਅੰਜੀਬ ਗੇੜੇ ਖਾਧੇ ਨੇ। ਕਦੀ ਇਸ ਕੋਲ ਕਦੀ ਉਸ ਕੋਲ, ਜੀਕਣ ਅਜ ਕਲ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਹੱਥੋਂ ਹੱਥ ਨੱਚਦਾ ਹੈ—ਪਹਿਲੋਂ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਕੋਲ, ਫਿਰ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ, ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਿਆਮੰਤਕ’ ਮਣੀ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇੱਕ ਯਾਦਵ ਰਾਜਾ ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਤੋੜੀ ਸੂਰਜ

(੭੮)

ਦੀ ਕਠਨ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ। ਸੂਰਜ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਇਹ
ਮਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਸੁਖ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਖਜਾਨਾ
ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗ ਲੈਣਾ। ਇਸ ਨਾਲ
ਬਲ, ਤੇਜ, ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ਆਦਿ ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ ਨੂੰ ਮਿਲ
ਗਏ। ਇਸ ਮਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੂਬੀ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਚੰਗੇ
ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬੁਰੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ
ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਸ ਮਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ
ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕੋਹਾਂ ਤਕ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਯਾਦਵ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਆਖਿਆ ਜੁ ਇਹ ਮਣੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ
ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਬੇਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ। ਪਰ ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ ਨੂੰ
ਛੁਪਾ ਕੇ ਅਪਣੇ ਭਰਾ 'ਪ੍ਰਸੰਨ' ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਮੇਰੇ
ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਖੋਹ ਨਾ ਲਵੇ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭੈੜਾ ਸੀ, ਇਸ
ਕਰਕੇ ਮਣੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਮਾਰ ਕੇ ਖੋਹ ਲਈ।
ਜਦ ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਇੱਕ ਕੰਦੂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਜਾਮਵੰਤ,
ਜੋ ਰਿੱਛਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਦੀ
ਵੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੇ ਖੋਹ ਲਈ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮਣੀ
ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਇੱਕ ਰਿੱਛ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ।
ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ ਦੀ
ਮਦਦ ਲਈ ਮਣੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਸ ਕੰਦੂ ਵਿੱਚ ਗਏ।
ਢੇਰ ਚਿਰ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਜਦ ਜਾਮਵੰਤ ਰਿੱਛ ਹਾਰ ਗਿਆ
ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮਣੀ ਨਾਲੇ ਅਪਣੀ ਧੀ ਜਾਮਵੰਤਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

(੭੬)

ਮਹਾਰਾਜ ਅਠਾਈ ਦਿਨ ਤੋੜੀ ਰਹੇ । ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਤ੍ਰੂਜਿਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਤੂੰ ਬੂਠਾ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਸ਼ਕ ਕਰਦਾ ਸੈਂ ਤੇ ਕਲੰਕ ਲਾਉਂਦਾ ਸੈਂ, ਇਹ ਮਣੀ ਤਾਂ ਰਿੱਛ ਕੋਲ ਸੀ । ਖੈਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਣੀ ਸ਼ਤ੍ਰੂਜਿਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮੁੜ ਅਪਣੇ ਮਾਲਕ ਪਾਸ ਆ ਗਈ ।

ਸ਼ਤ੍ਰੂਜਿਤ ਜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਪਣੀ ਲੜਕੀ ਸੱਤਜ-ਭਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ । ਪਰ ਸੱਤਜਭਾਮਾ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇੱਕ ਰਾਜਾ 'ਸ਼ਾਤ-ਧਾਨਵਾ' ਤੜਫਦਾ ਸੀ । ਇਸ 'ਸ਼ਾਤ-ਧਾਨਵਾ' ਨੇ 'ਸ਼ਤ੍ਰੂਜਿਤ' ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਛੱਡਿਆ । ਪਰ 'ਸਤਜ-ਭਾਮਾ' ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਉਹ ਰਬ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕੋਲ ਚਲੀ ਗਈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਖੋਮ-ਕੁਸ਼ਲ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ:-

‘ਦੇਖਤ ਹੀ ਉਠ ਬੋਲੇ ਹਰੀ ।

ਘਰ ਹੈ ਕੁਸ਼ਲ ਖੋਮ ਸੰਦਰੀ ।

ਸਤਿ-ਭਾਮਾ ਕਹਿ ਜੋਰੇ ਹਾਥ ।

ਤੁਮ ਬਿਨ ਕੁਸ਼ਲ ਕਹਾਂ ਯਦੁ-ਨਾਥ ।’

ਭਾਵ ਆਪ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਚੈਨ ਕਿੱਥੋਂ । ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ 'ਸ਼ਾਤ-ਧਾਨਵਾ' ਦੇ ਧੋਖੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ । ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਤ-ਧਾਨਵਾ' ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਆਈ । ਉਧਰੋਂ ਸ਼ਾਤ-ਧਾਨਵਾ ਡਰਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

(੮੦)

ਜੇ ਮਣੀ ਉਸ ਨੇ ਸੱਤ-ਭਾਮਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਲਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਨੇ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਖਣੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਣੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਤ-ਧਾਨਵਾ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮਣੀ ਨਾ ਨਿਕਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ। ਪਰ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਜੁ ਸ਼ਾਇਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਛੁਪਾਕੇ ਰੱਖ ਲਈ ਹੋਵੇ।

ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਦੁਆਰਕਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਯਾਦਵ ਬੰਸੀ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਾ ਰਹੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਜੋ ਬੈਕੁੰਠ ਨਗਰੀ ਸੀ ਹੁਣ ਦੁਖ-ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਤਾਂ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਪਾਣੀ ਲੈਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਯਾਗ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਘਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਾਪ, ਹੈਜ਼ਾ, ਕੋੜੂ ਤੇ ਹੋਰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਧੇਰੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਜਦ ਯਾਦਵ-ਬੰਸੀ ਆਤੁਰ ਹੋਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਲਪਣਾ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਲੋਕ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਦਵਾਰਕਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਅਨੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਉਹ ਮਣੀ ਕਿਧਰ ਗਈ, ਤਾਂ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਇਹ ਮਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਨੇ ਸੱਤ-ਭਾਮਾ

(੮੧)

ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਣੀ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਹੱਥ ਬੰਦਲਕੇ ਇਹ ਮਣੀ ਸੱਤ੍ਰ-ਭਾਮਾ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੰਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆ ਗਈ। ਨਾਲੇ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਇਹ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਹੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ **ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ**। ਆਓ ਹੁਣ ਇਸ ਗਾਥਾ ਦੀ ਗੋਹਜ-ਕਥਾ ਵਿਚਾਰੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਰਸ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ:-

‘ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰੀ ਤਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ।’

ਸੋਚੋ ਭਲਾ ‘ਸਿਆਮੰਤਕ’ ਮਣੀ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ‘ਸਿਆਮੰਤਕ’ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹਨ, ‘ਸਿਆਮ’ = ਕਾਲਾ ਤੇ ਅੰਤਕ = ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਭਾਵ ਮਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਣੀ। ਇਹ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਜਾਂ ‘ਜੋਤ’ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਬੁਝੀ ਹੋਈ ਗਿਆਨ ਦੀ ਬੱਤੀ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ‘ਜੋਤ’ ਕੀਕਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਸਿਮਰਣ ਨਾਲ। ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਵਾਕ ਹੈ:-

(੧) ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਕਰੁਣਾਮਏ ।

ਜਾ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਸੁਖ ਭਏ ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

(੨) ‘ਅੰਤਰਿ ‘ਜੋਤਿ’ ਪ੍ਰਗਾਸੀਆ

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ ।’ [ਮ: ੪]

(੮੨)

(੩) 'ਜਿਹ ਮੰਦਰ 'ਦੀਪਕ' ਪ੍ਰਗਸਿਆ
ਅੰਧਕਾਰੁ • ਤਹਿ ਨਾਸਾ ।
ਨਿਰਭਉ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਭ੍ਰਮ ਭਾਗਾ
ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਜਨ ਦਾਸਾ ।'

[ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ]

(੪) 'ਅੰਤਰਿ ਭਾਹਿ ਤਿਸੈ ਤੂ ਰਖ ।
ਅਹਿਨਿਸਿ 'ਦੀਵਾ' ਬਲੈ ਅਥਕੁ ।
ਐਸਾ ਦੀਵਾ ਨੀਰਿ ਤਰਾਇ ।
ਜਿਤੁ ਦੀਵੈ ਸਭੁ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ।'

[ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧]

ਗੱਲ ਕੀ, ਇੱਥੇ 'ਚਿੰਤਾਮਨੀ' ਯਾ 'ਸਿਆਮ-ਅੰਤਕ' ਕੋਈ ਬਾਹਰਲਾ ਲਾਲ, ਹੀਰਾ ਯਾ ਮੋਤੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ 'ਮਨ-ਮਾਣਕ' ਦਾ ਗੁੱਝਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਕਾਲਖ (ਸਿਆਮ) ਨੂੰ ਖਤਮ (ਅੰਤਕ) ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ 'ਮਨ-ਮੰਦਰ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਭਾਵ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦ ਮਨ ਅਪਣੇ ਪੰਜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜ-ਸ਼ੱਤਰੂ ਜਿੱਤੇ, ਭਾਵ ਜੋ ਸ਼ੱਤਰੂ-ਜਿਤ (ਸ਼ਤ੍ਰੂਜਿਤ) ਹੋਵੇ। ਇਹੀ ਸ਼ਤ੍ਰੂ-ਜਿਤ ਹੈ ਜੋ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਮਨ-ਮਾਣਕ ਮਣੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਤਯ-ਭਾਮਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਦਾ ਪਿਤਾ? ਉਸ ਬ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਜੋ ਸਤ(ਸਚ) ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ (ਭਾਮਾ-ਭਾਵਨੀ) ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ 'ਸ਼ਤ੍ਰੂਜਿਤ' ਕੋਈ ਖਾਸ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਸਤਯ-ਭਾਮਾ ਕੋਈ

(੮੩)

ਉਸਦੀ ਧੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ 'ਮਨ ਜੀਤੈ ਜਗ ਜੀਤ' ਵਾਲੀ ਸੁੰਦਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਸਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਤ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਇਹ 'ਮਣੀ' ਇਧਰ ਉਧਰ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ—ਤਮੋ (ਜੜ, ਅੰਧੇਰਾ), ਰਜੋ (ਬਲ ਤੇ ਤ੍ਰਾਣ) ਤੇ ਸਤੋ (ਸਤ) । ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਗੁਣ ਕਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹਨ ? ਇੱਕੋ ਪਰਮ-ਜੋਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਭਾਵ 'ਸਿਆਮ-ਅੰਤਕ' ਜੋਤ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਆਸਰੇ । ਜਦ ਇਹ ਜੋਤ ਪੱਥਰਾਂ, ਰਿੱਛਾਂ ਆਦਿ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨੋ 'ਜਾਮਵੰਤ' ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ 'ਜਮ' ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਭਾਵ ਸਥਿਰ ਜੜ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਮਣੀ ਭਾਵ ਆਸਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ (ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ) ।

ਪਰ ਸਥਾਵਰ ਤੇ ਜੜ ਵਸਤੂਆਂ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਆਸਰੇ ਭਾਵੇਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੂਰੇ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਸਤੋ-ਗੁਣ ਹੈ । ਇਹ ਸਤੋ ਗੁਣ ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ? 'ਸ਼ਤ੍ਰੁਜਿਤ' ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਣੀ ਦਾ ਖਾਸ ਮਾਲਕ ਸ਼ਤ੍ਰੂ-ਜਿਤ (ਸਤੋਗੁਣ) ਵਾਲਾ ਮਨਜੀਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਜਾ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਸਤ-ਭਾਮਾ, ਸਤ ਨੂੰ ਭਰਣ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ । ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਤ-ਧਾਨਵਾ' ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿਉਂ ਚੰਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਸ਼ਤ' ਦਾ ਭਾਵ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਧੋਖਾ ਤੇ 'ਚਤਰਾਈ' ਹੈ ਤੇ 'ਧਾਨਵਾ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਖਿੰਚਿਆ ਹੋਇਆ । ਭਾਵ ਜੋ ਚਤਰ, ਚਾਲਾਕ, ਧੋਖੇ ਬਾਜ ਹੋਵੇ । ਕੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਜਾ ਚਤਰਾਈ ਨਾਲ

(੮੪)

ਮਿਲਦੇ ਹਨ ? ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰ ਵਾਕ ਹੈ:-

(੧) “ਚਤਰਾਈ ਨ ਚਤੁਰ ਭੁਜ ਪਾਈਐ”

(੨) “ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਪਾਇਆ ।

ਭੋਲੈ ਭਾਇ ਮਿਲੈ ਰਘੁਰਾਇਆ ।”

[ਕਬੀਰ ਜੀ ਗਉੜੀ]

ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਚਤਰਾਈ (ਸ਼ਤ-ਧਾਨਵਾ) ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਤੇ ਭੋਲੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਉਸਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਇਹ ਮਣੀ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਗਿਆਨ ‘ਆਤਮਾ’ ਤੋਂ ਲਈ ਸੀ, ਭਾਵ ਸ਼ਤ੍ਰਾਂਜਿਤ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਕਾਮ ਆਦਿਕ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਚੋਰ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਯਥਾ:-

“ਪੰਜੇ ਬਧੇ ਮਹਾਬਲੀ” [ਬਸੰਤ ਮ: ੩]

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਏ ਸਤੋਗੁਣ (ਸ਼ਤ੍ਰਾਂਜਿਤ) ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ (ਜਾਮਵੰਤ), ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਾਰੇ ਲੱਗੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਹੈ ਰਜੋ ਗੁਣ । ਪਰ ਰਜੋ ਗੁਣ ਰਾਵਣ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ‘ਅਕੂਰ’ ਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ‘ਕ੍ਰੋਧ’ (ਕੂਰ) ਨੂੰ ਵਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੁਣ ਵਸ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅ-ਕੂਰ=‘ਬਿਨਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਜਾ ਤੈਦੀ’ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ‘ਸੁ-ਫਲ’ ਭਾਵ ‘ਚੰਗਾ-ਫਲ’ । ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਫਲ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਪੂਰਣ ‘ਨਿਸ-ਕਾਮਤਾ’ ਨਹੀਂ । ਜਦ ਨਿਸਕਾਮਤਾ ਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਤਦ ਤੰਨ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੋਬੇ-ਪਦ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਯਾ ਆਤਮਾ ਜੀ ਹਨ ।

ਤਦ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਮੰਸ਼ਲਾਂ ਤੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਯਾ ਆਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਵੱਸ ਅਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ
ਸੱਤ-ਵਿੱਚ-ਵਸਣਾ (ਸਤ੍ਯ-ਭਾਮਾ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਹੁਟੀ ਹੈ:-

‘ਰਜ-ਗੁਣ ਤਮ-ਗੁਣ ਸਤ-ਗੁਣ ਕਹੀਐ

ਏਹ ਤੇਰੀ ਸਭ ਮਾਇਆ ।

ਚਉਥੈ-ਪਦ ਕਉ ਜੋ ਨਰ ਚੀਨੈ

ਤਿਨ ਹੀ ਪਰਮ-ਪਦ ਪਾਇਆ ।’

[ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇਦਾਰ]

ਇਸ ‘ਸਿਆਮ-ਅੰਤਕ’ ਮਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ‘ਸਿਆਮ’ ਭਾਵ
ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਚਾਰੇ ਘਰ ਵੇਖੇ
ਹਨ—ਤਮੋ ਵਿੱਚ ਜਾਮਵੰਤ ਹੈ, ਰਜੋ ਵਿੱਚ ਅਕਰੂਰ, ਸਤੋ ਵਿੱਚ
ਸ਼ਤ੍ਰਾਜਿਤ ਤੇ ਚਉਥੇ ਪਦ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ । ਸਤ-ਧਾਨਵਾ
ਤਾਂ ਧੋਖਾ ਯਾ ਚਤਰਾਈ ਹੈ, ਤੇ ‘ਪ੍ਰਾਸੈਨ’ ਪ੍ਰਾਏ ਦਾ ਆਸਰਾ
ਹੈ, ਭਾਵ ਅਪਣਾ ਉਦਮ ਨਹੀਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ।
ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ‘ਚੀਤਾ-ਮਣੀ’ ‘ਸੱਤ੍ਯ-
ਭਾਮਾ’ ਸੱਚੀ-ਪ੍ਰੀਤੀ ਭਾਵ ਭਗਤੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।
ਗੱਲ ਕੀ, ‘ਸਿਆਮ-ਅੰਤਕ’ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਮਣੀ ਦਾ ਨਾਉਂ
ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਭਗਤੀ (ਸਤ-ਭਾਮਾ) ਹੈ:-

‘ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਕਟਿਆ

‘ਜੋਤਿ’ ਪਰਗਟਿ ਆਈ ਰਾਮ ।

ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ ਹੈ

ਹਰਿ ‘ਨਾਮ’ ਸਹਾਈ ਰਾਮ ।’ [ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੪]

(੮੬)

੬

ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਤੇ ਰੁਕਮਣੀ- ਹਰਣ ਕਥਾ ਦਾ ਗੋਹਜ ਰਹੱਸ ਕੀ ਹੈ ?

“ਰੁਤ ਸਿਸੀਅਰ ਸੀਤਲ ਹਰਿ
ਪ੍ਰਗਟੇ ਮੰਘਰ ਪੋਹਿ ਜੀਉ ।
ਜਲਨਿ ਬੁਝੀ ਦਰਸੁ ਪਾਇਆ
ਬਿਨਸੇ ਮਾਇਆ ਧ੍ਰੋਹ ਜੀਉ ।”

(ਰਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੀਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਣੋਖੀ ਤੇ ਔਖੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੁਕਮਣੀ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਰੁਕਮਣੀ ਕੀਕਣ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਕਿੰਵ ਰੁਕਮਣੀ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਰਚਾਇਆ ? ਇਹ ਇੱਕ ਬੜੀ ਮਨਹਰਨ ਲੀਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਰੁਕਮਣੀ ਕੌਣ ਸੀ ? ਇਹ ਕੰਦਨ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀਸ਼ਮਕ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਨ ਮੋਹਣੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੇਮ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਵ-ਕੰਨਿਆਂ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਯੁਵਾ-ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੀ ਚੰਦ੍ਰ ਮੁਖੀ, ਚੰਪਕਬਰਨੀ, ਮ੍ਰਿਗ ਨੈਨੀ,

(੮੭)

ਪਿਕ-ਬਚਨੀ, ਗਜ-ਗਮਨੀ ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ। ਭਾਂਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਰੁਚੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵਲ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਜੁ ਹੋ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀਓ ! ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਭੀੜਾ ਤੋਂ ਬਚਾਓ:-

“ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਤੀ ਹੈਂ ਦਾਸੀ ਤਿਹਾਰੀ,
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰੀ, ਗਿਰਧਰ ਧਾਰੀ।
ਕਾਨ੍ਹਾਂ ਲਾਗੀ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਕਟਾਰੀ ਸਾਮ ਬਿਹਾਰੀ।
ਇਨ ਪਤੀਅਨ ਪਰ ਨਿਸਚੈ ਕਰਨਾ।
ਪਤੀਅਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਲਦੀ ਚਲਨਾ।
ਕਾਰਜ ਹੋਗਾ ਭਾਰੀ ਮੁਰਾਰੀ,
ਗਿਰਧਰ ਧਾਰੀ, ਸਾਮ ਬਿਹਾਰੀ।”

ਹਾਂ ਜੀ ਇਸ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਘੋਰ ਅੰਧਿਆਰ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਗਈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਤਦ ਦਵਾਰਕਾ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਅਕੱਲੇ ਹੀ ਟੁਰ ਪਏ ਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕੰਦਨ ਪੁਰ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਧਰ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਜਰਾਸੰਧਿ ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਮਹਾਰਾਜ ਸਨ। ਜਦ ਰਾਜੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਅਕੱਲੇ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੜੀ ਫੌਜ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਛੱਪਨ ਕ੍ਰੋੜ’ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੰਦਨ ਪੁਰ ਆਏ ਸਨ

(੮੮)

ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕਾਰਣ ਘਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ:—

‘ਹਰੇ ਪਾਤ ਫਲ ਫੂਲ ਅਪਾਰ ।

ਐਸੀ ਘਰ ਘਰ ਬੰਦਨ ਬਾਰ ।’

ਪਰ ਰੁਕਮਣੀ ਦਾ ਭਰਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਚੀਚੀਆਂ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹਨ । ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਰੁਕਮਣੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਉਹ ਨਿੰਮੋਬੂਣ ਹੋਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਯਾ ਕਿਸੇ ਅਟਾਰੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਰਾਹ ਤੱਕਦੀ ਸੀ:—

‘ਅਤੀ ਚੀਤਾ ਸੁੰਦਰਿ ਜਿਯ ਬ ਡੀ ।

ਦੇਖੋ ਉਚ ਘਟਾ ਪਰ ਠਾਂਡੀ ।’

ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਢਾਰਸ ਸੀ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਸੰਕਟ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਬਰੂਰ ਬਹੁੜਨਗੇ । ਪਰ ਜਦ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਕਹਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ:—

ਲੇ ਬਰਾਤ ਆਯਾ ਸ਼ਿਸ਼ੁਪਾਲ ।

ਕੈਸੇ ਵਿਰਾਸੇ ਦੀਨ ਦਿਯਾਲ ।

ਪਰ ਰੁਕਮਣ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ:—

‘ਵਿਯਾਹ ਕਾਜ ਯਹ ਹੈ ਸੁਖ ਧਾਮ ।

ਇਸ ਮੇ ਇਸ ਕਾ ਕਯਾ ਹੈ ਕਾਮ ।’

(੮੯)

ਗੱਲ ਕੀ ਇਧਰ ਰੁਕਮਣ ਜੋ ਰੁਕਮਣੀ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ
ਤੇ ਉਧਰ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਬੜੀ
ਕਪਕਪੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜੁ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜਰਾਸਿੰਧ ਦੇ ਸਤਾਰਾਂ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਉਪਰ
ਵੀ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ; ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਸ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ
ਕੀ ਉਧਮ ਮਚੇਗਾ।

ਉਧਰ ਰੁਕਮਣੀ ਅਪਣੀ ਬੇਨਤੀ ਅਪਣੀ ਇਸ਼ਟ
ਦੇਵੀ ਅੱਗੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਈ। ਜਦ ਰੁਕਮਣੀ
ਦੇਵੀ ਪੂਜਣ ਟੁਰੀ ਤਾਂ ਰੁਕਮਣ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਨੇ ਅਪਣੇ
ਦੂਤ ਨਾਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜੁ ਕਿਧਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਰੁਕਮਣੀ
ਨੂੰ ਉਠਾਕੇ ਹੀ ਨਾ ਲੈ ਜਾਣ। ਜਦ ਰੁਕਮਣੀ ਨੇ ਅਪਣੀ
ਬੇਨਤੀ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋ ਸਪੂਰਨ ਕਰ ਲਈ, ਤਾਂ ਵੇਖੋ ! ਅੰਤਰ-
ਯਾਮੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਰਬ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਖੜੋਤੇ ਤੇ
ਅਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਰੁਕਮਣੀ ਨੂੰ ਉਠਾਕੇ ਰਬ ਉਪਰ
ਚੌਖ ਲਿਆ ਤੇ ਰਬ ਲੈਕੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਉਧਰ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ
ਗਈ, ਸਭ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ। ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਤੇ ਜਰਾਸਿੰਧ ਬੇਅੰਤ
ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ, ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਲੋਥਾਂ
ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੜਾਈ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਲੜਦੇ
ਸਨ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ
ਮਗਨ ਸਨ:-

‘ਯਾਦਵ ਅਸ਼ਰਨ ਸੇਂ ਲਰਤ,
ਹੋਤ ਮਹਾਂ ਸੰਗਾਮ ।
ਠਾਂਡੇ ਦੇਖਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੈਂ,

ਕਰਤ ਯੁਧ ਬਲਰਾਮ ।’

ਗੱਲ ਕੀ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਜੇ ਹੋਈ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦੁਮ ਦਬਾਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕੰਗਣਾ ਤਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ ਪਰ ਰੁਕਮਣੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ।

‘ਕੰਗਣਾ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਕੇ ਹਾਥ ਰਹਿਯੋ।

ਬਿਧਨਾ ਕਛੁ ਔਰ ਕੀ ਔਰ ਬਨੀ ।’

ਇਹ ਕਥਾ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ, ਪਰ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਕੋਧ ਸੀ। ਜਦ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਸੂ ਯੋਗ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਬਲਾਏ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ‘ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਆਠ ਸੌ ਰਾਜੇ’ ਆਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਆਲ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਹਰੀ ਰੂਪ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਕਿ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਧੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਆਖੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਉਪਰ ਲਾਨਤ ਮਲਾਮਤ ਕੀਤੀ ਜੁ ਇਹ ਮੱਖਣ ਚੋਰ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੰਦ੍ਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਛੜਾਈ ਹੈ, ਇਤਿਆਦਿ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਹੋਕੇ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਲੋਕੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਨਾਲ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਅਸੀਂ ਲੀਕਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਸੋ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਅਸਾਂ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ,

ਜਦ ੧੦੦ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਜੇ ਦੀ ਧੁਨੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਠੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ। ਇਸ ਦਾ ਗੋਹਜ ਰਹੱਸ ਕੀ ਹੈ ? ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ, ਇਹ ਗਾਥਾ ਬੜੀ ਭੂਘੀ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸੋਚੋ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਕੌਣ ਹੈ ? ‘ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ’ ਅੱਖਰ ‘ਸ਼ਿਸ਼ਰ-ਪਾਲ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆਂ ਹੈ, ਭਾਵ ਸ਼ਿਸ਼ਰ-ਰੁਤ ਦਾ ਪਲਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਲਾ। ਸ਼ਿਸ਼ਰ ਰੁਤ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ? ਉਸ ਰੁਤ ਨੂੰ ਜਦ ਸਰਦੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੇਰ ਪਾਲੇ ਵਿੱਚ ਠਰਦੇ ਪਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਇਸ ਰੁਤ ਦਾ ‘ਰੁਕਮਣੀ’ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ? ਵੇਖੋ ‘ਰੁਕਮਣੀ’ ਕੀ ਹੈ; ਇਹ ਤਾਂ ਸੂਰਜ-ਦੀ-‘ਮਣੀ’ ਦੀ ‘ਰੁਕੀ’ ਹੋਈ ਲੋ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਸ਼ਨ ਯਾ ਤੇਜ ਲੋ ਕਦ ਰੁਕਦੀ ਹੈ ? ਸਰਦ ਰੁਤ ਵਿੱਚ, ਜਦ ਸੂਰਜ ਦੱਖਣਾਇਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਕੌਣ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ? ਇਹ ‘ਰੁਕੀ’ ਹੋਈ ‘ਮਣੀ’ ਦੀ ‘ਜੋਤ’। ਕਿਸ ਨੂੰ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ। ਕਿਸ ਲਈ ? ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ! ਸੂਰਜ ਦੀ ਮਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ਰ ਰੁਤ ਦਾ ਪਾਲਾ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਡਾ ਸੰਸਾਰ ਹੁਣ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁੜੋ ਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਮਣੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਰਦ ਰੁਤ ਦੇ ਬੱਦਲ ਆ ਗਏ

(੯੨)

ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੋ ੧੦੦ ਸਿਸ਼ੂ-
ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾ ਕੀ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ
ਜੁ ਸਰਦੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਦਿਨ ੧੦੦ ਹੀ ਹਨ। ਕੇਹੜੇ ? ਮੱਘਰ,
ਪੋਹ ਤੇ ਮਾਘ-੯੦ ਦਿਨ ਤੇ ਫਗਣ ਦੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ।
ਇਹ ਹਨ ਉਹ ੧੦੦ ਭੁੱਲਾਂ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਜੀ
ਸ਼ਿਸ਼ਰ-ਰੁਤ (ਸਿਸ਼ੂ-ਪਾਲ) ਦੇ ਪਾਲੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ
੧੦੦ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਮਣੀ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਮਾਨੋ
ਰੁਕੀ-ਹੋਈ-ਮਣੀ = ਰੁਕਮਣੀ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਇਸ ਸ਼ਿਸ਼ਰ-
ਪਾਲੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਸੌ ਦਿਨ
ਟੱਪੇ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਣੀ ਆਕ੍ਰਖਣ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਸ਼ਕਤੀ
ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੰਦਨ ਪੁਰ ਕੀ ਹੈ ?
ਸੂਰਜ ਦੀ ਸਵਰਨ ਨਗਰੀ। 'ਰੁਕਮਣੀ' ਦਾ ਪਿਤਾ ਭੀਸ਼-
ਮਕ ਕੌਣ ਹੈ ? ਡਰਾਵਣਾ ਅਤੀ ਬਲੀ ਸੂਰਜ, ਪਰ ਉਸ ਸੂਰਜ
ਉਪਰ 'ਰੁਕਮਣ' (ਮਣੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ) ਰੂਪੀ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ
ਪੜਦਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਫਿਰ ਖੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਉਘੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਮਣੀ (ਰੁਕਮਣੀ)
ਸਿਸ਼ੂ ਦੇ ਪਾਲੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ
ਹੇਠ ਆਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜ
'ਰੁਕਮਣੀ' ਕੋਈ ਖਾਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਸੇ
ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਲੀਲਾ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਜੀ ਦੀ ਨਿੱਤ-ਨਵੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਸੂਰਜ ਦੀ
'ਮਣੀ'-'ਰੁਕ' (=ਰੁਕਮਣ) ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਸ਼ਿਸ਼ਰ ਰੁਤ ਦਾ ਪਾਲਾ
ਇਸ ਨੂੰ ਆਕੇ ਗ੍ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਅਕਰਖਣ-

(੯੩)

ਸ਼ਕਤੀ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭੁੱਬੇ ਹੋਏ-ਹੋਠ ਗਏ-ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਫਿਰ ਖਿੱਚਕੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦਖਨਾਇਣ ਨੂੰ ਛੱਡ ਉਤਰਾਇਣ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਰੁਕਮਣੀ ਸੋਹਣੀ ਮਨਮੋਹਣ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਸੂਰਜ-ਰੂਪੀ-ਮਣੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਸ਼ੈ ਸੋਹਣੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਰੁਕਮਣੀ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਦੇਵੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੱਤਾ ਹੈ; ਰੁਕਮਣੀ ਕੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਰੁਕਮਣੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੀ; ਇਹ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ੂ-ਰੁਤ ਨੇ ਗ੍ਰਹ ਲਈ ਹੈ, ਤੇ ੧੦੦ ਦਿਨ ਬੀਤਣੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਆ ਕੱਟਦੇ ਹਨ। 'ਰੁਕਮਣੀ' ਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਮਿਲਣਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

‘ਰੁਤਿ ਸਿਸੀਅਰ ਸੀਤਲ ਹਰਿ ਪ੍ਰਗਟੇ
ਮੰਘਰ ਪੋਹਿ ਜੀਉ ।
ਜਲਨਿ ਬੁਝੀ ਦਰਸ ਪਾਇਆ
ਬਿਨਸੇ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰੋਹ ਜੀਉ ।
ਸਭਿ ਕਾਮ ਪੂਰੇ ਮਿਲਿ ਹਜੂਰੇ
ਹਰਿ ਚਰਣ ਸੇਵਕਿ ਸੇਵਿਆ ।
ਹਾਰ ਭੋਰ ਸੀਗਾਰ ਸਭਿ ਰਸ
ਗੁਣ ਗਾਉ ਅਲਖ ਅਭੇਵਿਆ ।’

[ਰਮਕਲੀ. ਮ. ੫]

(੯੪)

ਭਾਵ ਸਿਸੀਅਰ ਰੁਤ ਤੇ ਪਾਲੇ (ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ) ਤੋਂ ਆਪੇ
ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ
ਆਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਜਦ ਢੱਗਣ
ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ-ਦੀ-ਮਣੀ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ,
ਮਾਨੋਂ ਰਾਹੂ ਯਾ ਕੇਤੂ ਦਾ ਅਸਰ ਹਟ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੂਰ ਹੋਕੇ ਰੁਕੀ-
ਹੋਈ-ਮਣੀ (ਰੁਕਮਣੀ) ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਤੇ ਅਨੰਦ-ਰਸ
ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਵਿੱਚ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਛੁੱਟਿਆ:—

ਗ੍ਰਿਹਿ ਲਾਲ ਆਏ ਮਨਿ ਧਿਆਏ

ਸੇਜੇ ਸੁੰਦਰਿ ਸੋਹੀਆ ।

ਵਣੁ ਤ੍ਰਿਣੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਭਏ ਹਰਿਆ

ਦੇਖਿ ਦਰਸਨ ਮੋਹੀਆ ।

ਮਿਲੇ ਸੁਆਮੀ ਇਛ ਪੁੰਨੀ

ਮਨਿ ਜਪਿਆ ਨਿਰਮਲ ਮੰਤ ਜੀਉ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਨਿਤ ਕਰਹੁ ਰਲੀਆ

ਹਰਿ ਮਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਧਰ ਕੰਤ ਜੀਉ । (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਇਹ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਅਪੜ ਕੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਮਣੀ
(ਰੁਕਮਣੀ) ਦਾ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ
ਸੇਜ ਵਿੱਚ ਮਨਾਣਾ ਹੈ:—

(੧) ਬਨਸਪਤਿ ਮਉਲੀ ਚੜਿਆ ਬਸੰਤੁ ।

ਇਹ ਮਨੁ ਮਉਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੰਗਿ। (ਬਸੰਤ ਮ: ੩)

(੨) ਆਜੁ ਹਮਾਰੇ ਬਨੇ *ਫਾਗ਼,

*ਫਾਗ਼ਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਜਦ ਰੁਕੀ-ਹੋਈ-ਮਣੀ, ਬਾਹਰ
ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ।

(੯੫)

ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗਾ ।
ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ,
ਰੰਗ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ ।
ਮਨੁ ਤਨੁ ਮਉਲਿਓ ਅਤਿ ਅਨੂਪ,
ਸੂਕੇ ਨਾਹੀ ਛਾਵ ਧੁਪ ।
ਸਗਲੀ ਰੁਤੀ ਹਰਿਆ ਹੋਇ,
ਸਦ ਬਸੰਤ ਗੁਰ ਮਿਲੇ ਦੇਵ । (ਬਸੰਤ ਮ: ੫)

ਇਹ ਹੈ ਗੋਹਜ-ਕਥਾ 'ਰੁਕਮਣੀ' ਜੀ ਦੇ ਹਰਨੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਮਣੀ ਦਾ ਸਰਦੀ-ਰੁਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਹਾਲ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਰੁਕਮਣੀ ਦਾ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸਰਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਤੇ 'ਫਾਗਣ ਦੀ ਹੋਲੀ' ਤਦ ਮਚਦੀ ਹੈ ਜਦ ਇਹ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਹਿ-ਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੇਜਾ ਉਪਰ ਜਾ ਸੌਂਦੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਦਿਨ ਸੁਭਾਗੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਘੜੀ ਮੰਗਲਾ-ਚਾਰ ਵਾਲੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸਣ ਲਈ ਹੀ 'ਸਿਸੂਪਾਲ' ਨੂੰ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਉਪਰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਘੋਰ ਹਨੇਰਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਆਕਰਖਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਦਰ ਉਪਜਣ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਯਾ ਗੁਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਿਸੂਪਾਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਦਮ-ਘੋਸ਼' ਹੈ ਭਾਵ ਓਹ ਸਰਦ-ਰੁਤ ਜਦ ਅਹੀਰ, ਗੁੱਜਰ,

(੬੬)

ਗਵਾਲੇ (ਘੋਸ਼) ਰੂਪੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਦਬ
(ਦਮਾ) ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ
ਦੀ ਮਧੁਰ ਬੀਣ-‘ਨਾਮ’ ਦੀ-ਅੰਦਰ ਵਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ
ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ‘ਸਿਸ਼ੂਪਾਲ’
ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਭੀਨ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਭਾਣੇ
ਵਿੱਚ ਸਰਦ-ਰੁਤ ਆਂਵਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ
ਬਸੰਤ ਰੁਤ। ਜਦ ਇਹ ਗਿਆਨ ‘ਸਿਸ਼ੂਪਾਲ’ ਸਰਦ ਰੁਤ ਨੂੰ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ
ਪਹਿਲੋਂ ਜਦ ਉਹ ਅਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹੱਥ
ਨਹੀਂ ਸਨ ‘ਚਾਰ’ ਸਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅਖਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ
‘ਤਿੰਨ’ ਸਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰਬ,
ਪੱਛਮ, ਉਤਰ ਦੱਖਨ ਚਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਚਵਾਂ ਹੱਥਾਂ
ਨਾਲ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠਾਂ
ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸਰਦੀ ਦੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ
ਦੇ ਆਵਣ ਉਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹੱਥ ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਅੱਖ ਗਿਰ
ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਕਾਰੇ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ
(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ) ਆਏ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਬਦਲ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ,
ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੁਕੀ-ਹੋਈ-ਮਣੀ ਫਿਰ ਚਮਕ ਉਠੀ, ਜੀਵ ਫਿਰ
ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ‘ਉਤਰਾਇਣ’ ਵਲ ਉਠ ਭੱਜਿਆ
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਖਨਾਇਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਇਹ ਹੈ ‘ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ-ਬਧ’ ਤੇ ‘ਰੁਕਮਣੀ-ਮੰਗਲ’ !:-

“ਸੂਕੇ ਤੇ ਹਰਿਆ ਥੀਆ ਨਾਨਕ ਜਪਿ ਭਗਵੰਤ ।

ਰੁਤ ਸਰਸ ਬਸੰਤ.....”

(੯੭)

੧੦

‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਟ-ਰਾਣੀਆਂ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕੌਣ ਹੈ ?’

‘ਪਾਰਜਾਤੁ ਗੋਪੀ ਲੈ ਆਇਆ
ਬਿੰਦੂਬਨ ਮਹਿ ਰੰਗੁ ਕੀਆ ।’

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪਾਠਕ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ੧੬੧੦੮ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਠ ਰਾਣੀਆਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਨ ਤੇ ੧੬੧੦੦ ਰਾਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੂਮਆਸੁਰ ਦੇਂਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਹੀ ਖੋਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ—(੧) ਜਾਮਬਵਤੀ । (੨) ਸਤਜਭਾਮਾ । (੩) ਕਾਲਇੰਦ੍ਰੀ । (੪) ਮਿੱਤ੍ਰਬਿੰਦਾ । (੫) ਸਤਜਾ । (੬) ਭਦ੍ਰਾ । (੭) ਲਖਮਣਾ । (੮) ਰੁਕਮਣੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ‘ਰਾਧਾ’ ਜੀ ਵੀ ਹਨ । ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਰਾਧੇ-ਸ਼ਿਆਮ’ ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ

(੯੮)

ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਜਾਕੇ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਆਂਦਾ (ਪਾਰਜਾਤੁ ਗੋਪੀ ਲੈ ਆਇਆ)। ਇਹ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ? ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਹੋਰਾਂ ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕਣ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕਲੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਮਹਿਕ ਗਿਆ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਸੀ ਜੋ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸੱਭੇ ਕਾਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੰਦ੍ਰ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਮਿਲਿਆ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅੱਜ ਤਕ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜੇ ਇੰਦ੍ਰ ਦੀ ਵਹੁਟੀ 'ਸਾਚੀ' ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠ ਸਾਂਭ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁਕਣ ਦੇਂਦੀ।

ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ 'ਪ੍ਰਥਵੀ' ਭਾਵ 'ਧਰਤੀ' ਨੇ ਬੜਾ ਤਪ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤਪ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਣ ਲੱਗੀ ਜੁ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਿਲੇ। ਜਦ ਧਰਤੀ ਨੇ ਬੜੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਜੁ ਹੇ ਧਰਤੀ ! ਤੇਰੇ ਵੀ ਇੱਕ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਮੋਟਾ ਡਾਢਾ, ਪੁਤਾਪੀ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਤਨਾ ਜੁ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰਨਗੇ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭੂਮ-ਆਸੁਰ' ਯਾ 'ਨਰਕ-ਆਸੁਰ' ਸੀ। ਇਸ ਰਾਜੇ ਨੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਜੀਤਾਂ ਨੂੰ ਫੜੇ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ

(੯੯)

ਰਾਜੇ ਜੋ ੧੬੧੦੦ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ੧੬੧੦੦ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਪਣੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਈਆਂ । ਜਦ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਢੱਤੇ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ 'ਭੂਮ-ਆਸੁਰ' ਨੇ ਬੈਕੈਠ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਜਾਕੇ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਬ੍ਰਿਛ ਵੀ ਲੈ ਆਇਆ, ਨਾਲੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ 'ਅਦਿਤੀ' ਦੇ ਦੋ ਕੰਨਾਂਦੇ ਕੁੰਡਲ ਵੀ ਕਤਰ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਦੌਤ ਬੜਾ ਭਾਵਾ ਸੀ, ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਾਂ ਕੰਬਦੀ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਜੇ ਤੇ ਰਾਣੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਵੱਸ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਇੰਦ੍ਰ ਵੀ ਕੰਬਿਆ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਕੁੰਡਲ ਕਤਰਾ ਬੈਠੀ । ਇਸ ਰਾਜੇ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ 'ਪੂਰ' ਦੌਤ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਵੀ ਸੀ । ਇਹਦਾ ਕਿਲਾ 'ਪ੍ਰਾਗ-ਜੋਤਸ਼' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਤੇ ਖੱਡਾਂ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਹਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਜਦ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਤਰਬਲੀ ਮਚ ਗਈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਮਾਰਣ ਲਈ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਵਹੁਟੀ 'ਸਤਭਾਮਾ' ਨੂੰ ਲਿਆ । ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਪਾਰਜਾਤ ਬੂਟੇ ਦੇ ਢੁੱਲ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਵੱਡੀ ਵਹੁਟੀ ਰੁਕਮਣੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' ਨਾਰਾਜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋ ਅਸੀਂ ਇਹ ਬੂਟਾ ਹੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ । ਗੱਲ ਕੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ

(੧੦੦)

ਤੇ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਕੇ 'ਭੂਮਾ ਅਸਰ' ਦੌਤ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' ਨੇ ਆਖਿਆ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜੁ ਭੂਮ ਅਸਰ ਨੇ ੧੬੧੦੦ ਰਾਣੀਆਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰ ਲਵੋਗੇ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਣ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰੋਗਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਇੰਦ੍ਰ ਰਾਜਾ 'ਸਾਚੀ' ਰਾਣੀ ਦੇ ਵੱਸ ਇਸਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਜਾਤ ਬੂਟਾ ਰਾਣੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਹੈ, ਜੇ ਪਾਰਜਾਤ ਬੂਟਾ ਤੇਰੇ ਵਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਅਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋਰ ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਜਾਵੇਂਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਹੀ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁੰਜੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ 'ਪੁਠ' ਦੌਤ ਜਿਸਦੇ ਪੰਜ ਸਿਰ ਸਨ, ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਭੂਮਾ ਅਸਰ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿਤੇ ਤੇ ੧੬੧੦੦ ਕੰਨਿਆਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਸ ਸਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਕੇ ਆਖਣ ਲਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੋ। ਇਸਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇੰਦਰ ਦਾ ਛਤਰ, ਪਾਰਜਾਤ ਬ੍ਰਿਛ, ਤੇ ਅਦਿਤੀ ਦੇ ਕੰਡਲ ਵੀ ਮੋੜ ਲਏ, ਤੇ ਜਾਕੇ ਇੰਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਜਦ ਇੰਦਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਰਜਾਤ ਬ੍ਰਿਛ ਫਿਰ ਲੱਭਾ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਸਤਿਭਾਮਾ' ਨੇ ਇੰਦਰਾਣੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਖੋਹ ਲਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਵਾਰਕਾ ਆਏ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੬੧੦੦ ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ; ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ

(੧੦੧)

ਸਨ ਜੋ ਭੂਮਅਸਰ ਤੋਂ ਛੁੜਾਈਆਂ ਸਨ; ਅੱਠ ਅਗਲੀਆਂ
ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ 'ਸਤਭਾਮਾ' ਸੀ
ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਬੂਟਾ ਇਸ ਕੋਲ ਸੀ ।

ਸੋਲਾ ਸਹਸ ਏਕ ਸੋ ਗੇਹ ।

ਰਾਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰ ਪਰਮ ਸਨੇਹ ।

ਪਟਰਾਣੀ ਆਨੋ ਜੋਗਨੀ ।

ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਿਰੰਤਰ ਤਿਨਸੋ ਧਨੀ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰਾਣਕ ਗਾਥਾ । ਇਸ ਦਾ ਤਤ੍ਵ ਬੋਧ ਕੀ ਹੈ ?
ਪਾਰਜਾਤ ਬ੍ਰਿਛ ਕੋਹੜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੰਦ੍ਰ, ਇੰਦ੍ਰਾਣੀ,
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਲੋਚਦੀਆਂ ਹਨ ।
ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਨੂੰ
ਇਉਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ:—

‘ਪਾਰਜਾਤੁ’ ਇਹੁ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮ ।

ਕਾਮਧੇਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਮ ।’

ਭਾਵ ‘ਪਾਰਜਾਤ’ ਬ੍ਰਿਛ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਸਚਰਜ ਨਾਮ
ਹੈ । ਕਿਸ ਦਾ ? ਉਸ ਧਨੀ, ਉਸ ਅਕਬ-ਕਬਾ ਸ਼ਬਦ ਯਾ
‘ਨਾਮ’ ਦਾ ਜੋ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੋਂਦ ਯਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੱਤਾ ਹੈ,
ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਅਭੇਦ ਹਨ । ਇਹ ‘ਪਾਰਜਾਤ’
ਬ੍ਰਿਛ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਨਾਮ’
ਵੱਸਦਾ ਹੈ:—

‘ਪਾਰਜਾਤੁ’ ਘਰਿ ਆਗਨਿ ਮੇਰੈ

ਪ੍ਰਹਰ ਪਤ੍ਰ ‘ਤਤ’ ਭਾਲਾ ।

(੧੦੨)

ਸਰਬ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਜਨ ਸੰਭੂ
ਛੇਡਹੁ ਬਹੁਤੁ ਜੰਜਾਲਾ ॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧)

ਭਾਵ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਆਂਢਨ
(ਵੇਹੜੇ) ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਤੋਤ' ਨੂੰ ਅੰਦਰ
ਵਸਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਜੰਜਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਇਹ 'ਪਾਰਜਾਤ' ਬ੍ਰਿਖ ਸਿਮਰਨ ਦਵਾਰਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ
ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਪੰਜ ਦੂਤ ਵੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:—

‘ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ ।

‘ਪਾਰਜਾਤੁ’ ਜਪਿ ਅਲਖ ਅਭੇਵਾ ।

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਕਿਲ ਬਿਖ ਗੁਰਿ ਕਾਟੇ

ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਆਸਾ ਜੀਉ ।’

(ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ‘ਪਾਰਜਾਤ’ ਬ੍ਰਿਛ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ,
ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਹੀ ਲੱਭ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ
ਨੂੰ ‘ਕਾਮ-ਧੋਨ’ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭੋ ਕਾਮਨਾਂ
ਨੂੰ ਇਉਂ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਉਂ ਗੁਰੂ ਦੁੱਧ ਦੇਂਦੀ ਹੈ; ਇਸੇ
ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ‘ਕਲਪ-ਤਰ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ—
ਹੋਰ ਤਾਕਤਵਰ (ਬੂਟਾ) ਜੋ ‘ਕਲਪਨਾਂ’ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਸਭ ਇੱਕੋ ਹੀ ‘ਨਾਮ’ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਕ ਨਾਮ ਹਨ:—

‘ਪਾਰਜਾਤੁ’ ਲੋੜਹਿ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ।

‘ਨਾਮ ਧੋਨੁ’ ਸੋਹੀ ਦਰਬਾਰੇ ।

(੧੦੩)

ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਸੰਤੋਖੁ ਸੇਵਾ ਗੁਰ ਪੂਰੇ,
'ਨਾਮ' ਕਮਾਇ 'ਰਸਾਇਣਾ' ।'

[ਆਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ. ੫]

ਭਾਵ, ਇਹੋ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਰਸਾਇਣ, ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ, ਕਾਮਧੇਨ, ਯਾ ਕਲਪਤਰ ਹੈ ।

ਪਰ ਹੁਣ ਪੁੱਛਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਬੂਠੀ ਨਹੀਂ; 'ਸਤ'-'ਭਾਵਣਾ' ਹੈ, ਸਚੀ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਦਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਸਤ-ਭਾਮਾ' = ਸਤ-ਭਾਵਣਾ-ਵਾਲੀ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ ਸਤ-ਭਾਮਾ 'ਭਗਤੀ' ਦੀ ਸੱਚੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ।

ਤੇ 'ਭੂਮ-ਆਸੁਰ' ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ੧੬੧੦੦ ਰਾਣੀਆਂ ਵੱਸ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ? ਇਹ ਮੋਟੀ, ਠੁੱਲੀ, ਅਗਿਆਨ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਭੂਮੀ (ਪ੍ਰਿਥਵੀ) ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖਚਤ ਹੈ । ਭਾਵ ਜੋ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹਨ:—

‘ਭੂਪਤਿ ਰਾਜੇ ਰੰਗ ਰਾਇ
ਸੰਚਹਿ ਬਿਖੁ ਮਾਇਆ ।.....
ਵੇਖਦਿਆ ਹੀ ਮਾਇਆ ਧੁੰਹ ਗਈ
ਪਛੁਤਹਿ ਪਛੁਤਾਇਆ ।
ਜਮ ਦਰਿ ਬਹੈ ਮਾਰੀਅਹਿ
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਾਇਆ ।’

(ਸਾਰੰਗ ਵਾਰ ਮ: ੨)

ਗੱਲ ਕੀ ਭੂਮ-ਆਸੁਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ ਭੂਮਿ

(੧੦੪)

(ਪ੍ਰਿਥਵੀ) ਦੇ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਖਚਤ ਹਨ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਅਸੁਰ ਭਾਵ ਦੈਂਤ ਹਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦਿਸਦੇ ਬਸੰਤ ਉਪਰ ਟੁਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ 'ਨਰਕ' ਵਿੱਚ ਹਨ। 'ਭੂਮ-ਅਸੁਰ' ਤੇ 'ਨਰਕ-ਅਸੁਰ' ਕੋਈ ਦੈਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਕਦੇ? ਜਦ ਸਾਡੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਭੂਮੀ (ਧਰਤੀ) ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵੱਲ ਖਚਤ ਹੈ:-

‘ਭੂਮੀਆ ਭੂਮਿ ਉਪਰਿ ਨਿਤ ਲੁਝੈ ।

ਛੇਡਿ ਚਲੈ ਤਿਸਨਾ ਨਹੀ ਬੁਝੈ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰਾ ।

ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਜਨ ਨਾਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ।’

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

੧੬੧੦੦ ਵਹੁਟੀਆਂ ਜੋ ਇਸ ਅਗਿਆਨੀ ਦੇ ਵੱਸ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਹਨ ਤਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਪਰ ਅਗਿਆਨ ਵੱਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੋਭਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ੧੬ ਅੰਕ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਠ-ਦਿਸਾਂ ਹਨ, ਤੇ ਅੱਠਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਧ ੨ ਵੰਡੋ ਤਾਂ ਸੋਲਾਂ-ਕਲਾਂ ਯਾ ਪੰਖੜੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਹਜ਼ਾਰ’ ਸੋਲਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਲਾ ਯਾ ਪੰਖੜੀ ਯਾ ਬ੍ਰਿਤੀ ਅੱਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਤੇ ਸੋਲਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਉਪਰ ਇੱਕ ਸੌ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਇਆ ਹੈ ਜੀਕਣ ਅਸੀਂ ਸੌ ਉਪਰ ਇਕੋਤਰ-ਸੌ (੧੦੧) ਆਖਦੇ

(੧੦੫)

ਹਾਂ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ੧੬੧੦੦ ਦਾ ਭਾਵ 'ਅਨੇਕ'-ਕਲਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦੇ ਵੱਸ ਆਉਣ ਤੇ ਇਹ ਚਮਕ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ-ਕਲਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:—

ਅਨਿਕ-ਮਾਇਆ ਜਾ ਕੀ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ।'

‘ਅਨਿਕ-‘ਕਲਾ’ ਖੋਲੈ ਹਰਿ ਰਾਇ।.....

[ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫]

ਇਹ ਜਿਤਨੀਆਂ ਕਲਾਂ ਹਨ ਉਤਨੀਆਂ ਹੀ ਮਾਨੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ (ਸੁਭ-ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ) ਹਨ, ਪਰ ਯੋਗ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ ਜੁ ਸੋਲਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਯਾ ਹੋਰ ਵਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣਾ ਗਲਤੀ ਹੈ, ‘ਅਨਿਕ’ ‘ਅਨਿਕ’ ਆਖਣਾ ਹੀ ਫਬਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ:—

‘ਅਨਿਕ-ਕਲਾਂ ਲਖੀ ਨਹ ਜਾਇ।

ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਲਏ ਮਿਲਾਇ।’

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਯਾ ਕਲਾ, ਪਰ ਮੋਟੀਆਂ ਕੌਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਟਗਣੀਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਵੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਯਥਾ:—

(੧) ਜਾਮਵੰਤਨੀ ਜੋ ਜਾਮਵੰਤ ਰਿੱਛ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਸਬੂਲ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਰਿੱਛ ਵਾਂਙ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ—ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।

(੨) ਸਤਯਾ ਦਾ ਭਾਵ ਓਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ

(੧੦੬)

ਜੀਵ ਅਪਣੇ ਜਤ-ਸਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਪਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨੂੰ ਜਤ ਰੂਪੀ ਸੱਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

(੩) ਕਾਲ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਭਾਵ—ਕਾਲਿੰਦ੍ਰ(ਸੂਰਜ) ਦੀ ਧੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਭਾਵ 'ਤੇਜ' ਜਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ।

(੪) ਮਿੱਤ੍ਰ ਬਿੰਦ ਦਾ ਭਾਵ—ਮਨ ਵਿੱਚ ਮਿਤਰਤਾ ਦੀ ਅੰਸ ।

(੫) ਭਦ੍ਰਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ—ਸੁਭ-ਭਾਗ; ਖੁਸ਼ਨਸੀਬੀ ।

(੬) ਲਖਮਣਾ ਦਾ ਭਾਵ—ਸੁਭ-ਲੱਖਣ; ਚੰਗੇ ਚਾਰ ਆਚਾਰ !

(੭) ਰੁਕਮਣੀ ਭਾਵ—ਜਿਸ ਦੀ 'ਮਣੀ' 'ਰੁਕ' ਜਾਵੇ (ਵੇਖੋ ਸਸ਼ੁਪਾਲ ਅੰਕ)

(੮) ਸਤਯ-ਭਾਮਾ ਹੈ ਸਚੀ ਭਾਵਨਾ—ਭਗਤੀ ਭਾਵ ।

ਇਹ ਅੱਠ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਗੁਣ' ਹਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਪਟਗਣੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਪਾਠਕ ਸਜਣ ਆਖਣਗੇ ਜੁ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ? ਉਤਰ ਏਹ ਹੈ ਵੇਖੋ 'ਸਤਯਾ' ਗਣੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕੌਣ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਗਨ-ਜਿਤ' ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ੭ ਬੈਲ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਛੱਡੇ ਸਨ; ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜੇ ਓਹ ਹੀ 'ਸਤਯਾ' ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ 'ਸਤਯਾ' ਦਾ ਭਾਵ 'ਜਤ-ਸਤ' ਹੈ—ਅਪਣੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਵੱਸ ਕਰਨਾ ।—

(੧੦੭)

ਹੁਣ ਸਤ-ਬੇਲ ਕੋਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਰਸੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਆਂਦਾ ਸੀ ? ਇਹ ਪੰਜ ਗਿਆਨ-ਇੰਦ੍ਰੇ (੫) ਮਨ (੬) ਤੋਂ ਬੁੱਧੀ (੭) ਸਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਆਤਮਕ-ਸਤਾ ਨਾਲ ਵਸ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਤੇ ਸਤਯ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਗਨ-ਜਿਤ ਕਿਉਂ ਸੀ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਖ ਨੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਤ-ਸਤ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾ ਮਨ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ । ਗੱਲ ਕੀ ਇਹ ਅਠੇ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਅੱਠ ਵੱਡੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ 'ਜਨਾਨੀਆਂ' । ਸ਼ਾਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ । ਏਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਗਾਥਾ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਹੈ । ਓਹ 'ਕੰਤ' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਣ ਹੈ ? ਜੋ ਸਦਾ-ਸਥਿਰ ਸਦਾ-ਜਾਗਦੀ ਸਤਾ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਇਤਨੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਬੰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ:-

‘ਏਕਾ ਸੇਜ ਵਿਛੀ ਧਨ ਕੰਤਾ ।

ਧਨ ਸੂਤੀ ਪਿਰੁ ਸਦ ਜਾਗੀਤਾ ।’ (ਗਾਥਾ ਸੁਚੀ ਅ: ੫)

ਏਹੋ ਸੱਤਾ ਤਾਂ ‘ਮੁਗਰੀ’ ਹੈ ਜੋ ‘ਮੁਰ’ ਰੂਪੀ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ‘ਭੂਮ-ਆਸੁਰ’ ਰੂਪੀ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ‘ਪਾਰਜਾਤ’ ਬ੍ਰਿਛ ਇੰਦ੍ਰ ਰੂਪੀ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਖੋਂਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਗਤੀ-ਰੂਪੀ ਸਤ-ਭਾਮਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ (ਮਦਿਤੀ) ਦੇ ਓਹ ਦੋ ਕੁੰਡਲ ਕੌੜੇ ਸਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਮੋੜੇ । ਇਹ (੧) ਗਿਆਨ ਤੇ (੨) ਧਿਆਨ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗਾ ।

(੧੦੮)

੧੧

ਪ੍ਰਦੁਮਨ, ਅਨਿਰੁਧ ਤੇ ਉਸ਼ਾ ਕੌਣ ਹਨ ?

‘ਇੰਦ੍ਰੀ ਧਾਤੁ ਸਬਲ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਿਸ ਤੇ ਹੋਈ ।
ਆਪੇ ਖੋਲ ਕਰੈ ਸਭਿ ਕਰਤਾ ਐਸਾ ਬੂਝੈ ਕੋਈ ।’

[ਸ਼ਾਕੁ ਮ: ੩]

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਲੀਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਦਿਲ-ਖਿੱਚਵੀਆਂ ਹਨ—ਇੱਕ ਤਾਂ ਚੀਰ-ਹਰਨ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਦੂਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਨਿਰੁਧ ਦੀ ਲੀਲਾ ਉਸ਼ਾ ਨਾਲ । ਇਹ ਉਸ਼ਾ ਕੌਣ ਸੀ ਤੇ ਅਨਿਰੁਧ ਕੌਣ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖੋ ‘ਉਸ਼ਾ’ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਸ਼ਾ ਧੀ ਸੀ ਇੱਕ ਦੈਂਤ ਦੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ‘ਬਾਣ-ਅਸੁਰ’ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਕੇ ਵਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਮਾਰ ਸਕੇ । ਇਸ ਦੈਂਤ ਦੇ ਦੋ ਹਥਾਰ ਰਬ ਸਨ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਤੂਣ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਅਪਣਾ ਕਿਲਾ ਸੋਨੀਤ-ਪੁਰ ਵਸਾਇਆ । ਜਦ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਿੱਤਦੇ ਜਿੱਤਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਿਵਾਂ ਪਾਸ ਜਾਕੇ

(੧੦੬)

ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਯੋਧਾ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ
ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਲੜਾਂ। ਤਾਂ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੂੰ ਜਾ,
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਆਉਣਗੇ।

ਕਹਤ ਬਾਣ ਅਬ ਕਾਸੇਂ ਲਰੇਂ।

ਇਤਨੀ ਭੁਜਾ ਕਹਾ ਲੈ ਕਰੇਂ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਸਮਝ
ਕੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਬਲ ਦਾ ਬੜਾ
ਗਰਬ ਸੀ। ਸੋ ਕਾਰਣ ਇਹ ਬਣਿਆ ਜੁ ਇਸ ਦੇ ਘਰ 'ਉਸ਼ਾ'
ਜੰਮੀ। ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੇ ਇਸਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ
ਬੜੀ ਅਚੰਭਾ ਸੀ:-

“ਆਖੋਂ ਕੀ ਬੜਾਈ ਚੰਚਲਾਈ ਦੇਖ ਮਿੱਠਾ
ਮੀਨ, ਖੰਜਨ ਖਿਸਾਏ ਰਹੇ। ਨਾਕ ਕੀ
ਸੰਦਰਤਾਈ ਦੇਖ ਤਿਲਫੂਲ ਮੁਰਬਾਏ ਗਏ।
ਉਸ ਕੇ ਅਸਰ ਸੇ ਲਾਲੀ ਬੋਲ ਬਿੰਬਫਲ
ਬਿਲਬਿਲਾਨੇ ਲਗਾ, ਦਾਂਤੋਂ ਕੀ ਪਾਂਤੀ ਨਿਰਖ
ਦਾੜਮਕਾ ਹੀਯਾ ਦੜਕ ਗਿਆ, ਕਪੌਲੇਂ
ਕੀ ਕੋਮਲਤਾਈ ਦੇਖ ਗੁਲਾਬ ਫੂਲ ਫੂਲਨੇ
ਸੇ ਰਹਾ। ਗਾਲ ਕੀ ਗੋਲਾਈ ਦੇਖ ਕਪੋਤ
ਕਲਮਲਾਨੇ ਲਗੇ,.....ਦੇਹ ਕੀ ਗੋਰਾਈ
ਨਿਰਖ ਸੋਨੇ ਕੇ ਸੰਕੁਚ ਭਈ
ਔਰ ਚੰਪਾ ਚਾਪ ਗਿਆ.....।”

ਗੱਲ ਕੀ, 'ਉਸ਼ਾ' ਸੰਦਰ-ਸੰਦਰੀ ਸੀ ਉਹ ਖੂਬਸੂਰਤੀ
ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੰਦ ਖੰਦ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸੀ। ਮਾਨੋ

(੧੧੦)

ਇੱਕ ਪਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਰੀ ਨੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਅਨਿਰੁਧ ਦੀ
ਤਸਵੀਰ ਵੇਖੀ ਤੇ ਸੁਫਨਾ ਵੇਖਕੇ ਤਲਮਲਾ ਗਈ:—

‘ਜਾਗ ਪਰੀ ਸੋਚਤਾ ਪਰੀ,

ਭਯੋ ਪਰਮ ਦੁਖ ਤਾਹਿ ।

ਕਹਾਂ ਗਯੋ ਵਹ ਪ੍ਰਾਣਪਤਿ,

ਦੇਖਤਿ ਚਹੁਦਿਸਿ ਜਾਹਿ ।’

ਇਧਰ ‘ਉਸ਼ਾ’ ਪਰਮ-ਸੁੰਦਰੀ ਹੈ ਉਧਰ ਉਸ ਦੀ
ਸਹੇਲੀ ‘ਚਿਤ੍ਰਲੇਖਾ’ ਵੀ ਇੱਕ ਅਣਖੀ ਅਪੱਛਰਾਂ ਹੈ ।
ਇਹ ਉਸ਼ਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਾਣ ਪਿਆਰੀ ਹੈ । ਜੋ ਉਸ਼ਾ
ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ‘ਚਿਤ੍ਰਲੇਖਾ’ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਜਦ ਉਸ਼ਾ
ਹਾਲੇ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨੀਂਮੇਬੂਣ ਹੋਕੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਤਾਂ
ਚਿਤ੍ਰਲੇਖਾ ਆਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ—‘ਭੈਣ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ?’
ਪਹਿਲੇ ਉਸ਼ਾ ਚੁੱਪ ਰਹੀ ਪਰ ਫਿਰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਜੁ ਸੁਫਨੇ
ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਉਹ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਚੁਰਾਕੇ
ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ:—

‘ਵਾਂ ਕੀ ਛਬਿ ਬਰਣੀ ਨਹੀ ਜਾਇ ।

ਸੋਰੇ ਚਿਤ ਲੈ ਗਯੋ ਚੁਰਾਏ ।’

ਚਿਤ੍ਰਲੇਖਾ ਬੜੀ ਚਤਰ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੂੰ
ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੋਹਣੇ ੨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ
ਤਸਵੀਰਾਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਿੱਚ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਫਿਰ ਜਿਸਨੂੰ
ਆਖੇਂਗੀ ਮੈਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗੀ । ਚਿਤਰ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਸਭ
ਦੇ ਚਿਤਰ ਖਿੱਚੇ ਜੋ ਉਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਏ । ਜਦ ਯਾਦੂ-ਬੰਸੀ
ਅਨੁਰੁਧ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੀ:—

(੧੧੧)

ਅਬ ਮਨ-ਚੋਰ ਸਖੀ ਮੈਂ ਪਾਯੋ,
ਰਾਤ ਯਹੀ ਮੇਰੇ *ਦਿਗ ਆਯੋ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਚਿਤੁਲੇਖਾ ਜੋ ਅਪਸਰਾ ਸੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ
ਉਡਕੇ ਗਈ ਤੇ ਪਵਨ ਤਰੰਗ ਵਾਂਗ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅਨਿਰੁਧ ਦਾ
ਪਲੰਘ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈ:—

‘ਸੋਵਤ ਹੀ ਪਲੰਘ ਸਮੇਤ,
ਲੀਯੋ ਜਾਤ ਉਸ਼ਾ ਕੇ ਹੇਤ।’

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ‘ਅਨਿਰੁਧ’ ਜੋ ਉਸ਼ਾ ਦੇ ਮਨ-
ਹਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ? ਉਤਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ
‘ਪ੍ਰਦੁਮਨ’ ਦੇ ਪੁਤਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ।
ਅਨਿਰੁਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਆਵੇ ‘ਪ੍ਰਦੁਮਨ’ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ
ਵੀਚਾਰੀਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਕਾਮ’ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਆਖਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤਾਂ ‘ਕਾਮ’ ਨੂੰ ਅਪਣੀ
ਇੱਕ ਅੱਖ ਨਾਲ ਭਸਮ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਹੁਣ
ਕੀਕਣ ਤੇ ਕਿਉਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਬੜੀ
ਭੂਘੀ ਵੀਚਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਆਓ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਜੀ ਦੀ
ਜਨਮ-ਗਾਥਾ ਸੁਣੀਏ। ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਜੀ ਰੁਕਮਣੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ
ਜੰਮੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਇਹ ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹੋਏ ਤਦ ਇੱਕ ਦੌਤ
‘ਸਾਂਬਰ’ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਾਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਡੋਗ
ਦਿੱਤਾ। ਉਥੇ ਇੱਕ ਮੱਛੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਮੱਛੀ
ਮੁੜ ਸਾਂਬਰ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਪਕੜੀ ਹੋਈ ਆਈ। ਜਦ ਮੱਛੀ

*ਪਾਸ, ਘਰ।

(੧੧੭)

ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੁੱਲਿਆ ਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਪ੍ਰਦੁਮਨ' ਮੰਭਾ ਨਿਕਲਿਆ ।
 ਦੋਂਤ ਸਹੰਬਰ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਮਾਇਆ-ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਭਾ
 ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਇਸ । ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ।
 ਜਦ ਮੰਭਾ ਵੱਡਾ ਗਭਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੋਂਤ ਸਾਂਬਰ ਨਾਲ
 ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ
 'ਮਾਇਆ-ਦੇਵੀ' ਨੂੰ ਲੋਕੇ ਅਪਣੇ ਘਰ ਦਾਰਕਾ ਆ ਗਿਆ ਭਾਵ—
 ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ
 ਜੀ ਨੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ਾਦੀ 'ਮਾਇਆ-ਦੇਵੀ' ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ
 ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਤੀ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ । ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਨੇ
 ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਨਿਕਾਕੋਦ-ਮਤੀ'
 ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਪੁਤਰ 'ਅਨਿਰੁਧ' ਜੰਮਿਆ,
 ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਉਸ਼ਾ' ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ । ਅਨਿਰੁਧ ਦੀ ਇਕ
 ਭੈਣ 'ਤਸ਼ਾ' ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਹੁਣ 'ਉਸ਼ਾ' ਅਤੇ 'ਅਨਿਰੁਧ' ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ
 ਜਣ ਗਏ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਇਥੇ ਇਤਨਾ ਹੋਰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ
 ਹੈ ਜੁ ਬਾਣ-ਅਸੁਰ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਧੀ ਕੋਲ
 ਕੋਈ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ
 ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੋਣ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਗੇ ।
 ਬਾਣ-ਅਸੁਰ ਬਣ ਠਣ ਕੇ ਫੌਜ-ਰਸਾਲੇ ਲੋਕੇ ਆਇਆ ।
 ਪਰ ਅਨਿਰੁਧ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਐਸ ਸੀ,

ਨਿਕਾਕੋਦ-ਮਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਤਰੀਕ ਜਿਸ ਤੋਂ
 'ਕਾਮਨਾ' ਉਪਜਦੀ ਹੈ ।

(੧੧੩)

ਓਹ ਕਿਥੇ ਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਖੈਰ ! ਆਖਰ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਓਹ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ।
ਬੜੀ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ; ਅਨੇਕਾਂ ਆਦਮੀ ਤੇ ਦੋਂਤ
ਮਾਰੇ ਗਏ । ਆਖਰ ‘ਬਾਣ-ਅਸੂਰ’ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ
ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ “ਉਸ਼ਾ” ਅਨਿਰੁਧ
ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ:—

“ਖਮਿਯੋ ਦਸ਼ਾ ਭਾਵਈ ਭਈ,
ਯਿ ਮੈਂ ਉਸ਼ਾ ਦਾਸੀ ਦਈ।”

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ਆਓ ! ਇਸ ਭੂਘੀ ਗਾਥਾ ਦਾ
ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ । ਪਹਿਲੋਂ ‘ਪ੍ਰਦੁਮਨ’ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚਾਰੋ,
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ‘ਕਾਮ’ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ । ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਜੀ
(ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ) ‘ਆਤਮਾ’ ਹਨ, ‘ਰੁਕਮਣੀ’ ਮਨ
ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ, ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ
‘ਪ੍ਰਦੁਮਨ’, ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਸ (ਦਮਨ) ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ
ਜੰਮਦਾ ਹੈ । ਸਾਂਬਰ ਦੋਂਤ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸਾਂਬਰ ਦਾ
ਭਾਵ ਹੈ ਕਲਰਾ, ਖਪਰਾ ਪਾਣੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਾਂਬਰ ਬੀਲ
ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਲਟੀ (ਖਪਰੀ)
ਲਹਿਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ‘ਸਾਗਰ’ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣਾ ਕੀ ਹੈ ?
ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ । ਉਥੋਂ ਫਿਰ ਮੱਛੀ ਰਾਹੀਂ, ਭਾਵ
ਕਿਸੇ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ।
‘ਮਾਇਆ-ਦੇਵੀ’ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਉਸੇ ਨਾਲ
ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਸ ਨਾਲ ? ‘ਮਾਇਆ’ ਨਾਲ ।
ਮਾਇਆ ਇੱਥੇ ‘ਕਾਮ’ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ‘ਕਾਮਨਾ’ ਰੀਤੀ ਯਾ

(੧੧੪)

ਪ੍ਰੀਤੀ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ 'ਪ੍ਰਦੁਮਨ' 'ਕਾਮ' ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜੁ 'ਆਤਮਾ' ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਇੱਕ ਤ੍ਰਿਗ ਉਪਜਦੀ ਹੈ, ਇਹ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਛੱਡ ਮਾਇਆ ਦੇ ਦੇਸ (ਸਾਗਰ ਵੱਲ) ਵੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ 'ਅਨਿਰੁਧ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਅਨਿਰੁਧ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੱਖਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ—ਉਹ ਜੋ ਸਹਿਜ ਦੀ ਤੋਲਵੀਂ ਪਦਵੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਰਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ (Unbalanced) ਹੋਵੇ। ਇਸ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਮਨ-ਤਰੰਗ ਨੂੰ ਕੌਣ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ 'ਉਸ਼ਾ'। 'ਉਸ਼ਾ' ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ 'ਪਹੁ' ਢੁੱਟਣ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਰਸ਼ੀ ਲਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਉਸ਼ਾ ਖੂਬ-ਸੂਰਤੀ ਯਾ ਸੁੰਦਰਤਾ (Beauty) ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। 'ਚਿਤ੍ਰ-ਲੇਖਾ' ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀਆਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਠੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਚਿਤਰ-ਲੇਖਾ' ਹੈ। ਭਾਵ—ਜੇ ਮਨ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਯਾ ਉਘਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਨ-ਤਰੰਗ ਯਾ 'ਕਾਮਨਾ' ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਨਿਰੁਧ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਯਾ ਉਸ਼ਾ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਯਥਾ ਗੁਰ ਵਾਕ:—

“ਰੂਪੈ ਕਾਮੇ ਦੇਸਤੀ ਭੁਖੈ ਸਾਚੈ ਰੰਗ ।.....
ਰਾਜ ਮਾਲੁ ਰੂਪੁ ਜਾਤਿ ਜੋਬਨੁ ਪੰਜੇ ਠੰਗਮ

(੧੧੫)

ਏਨੀ ਠਗੀਂ ਜਗੁ ਠਗਿਆ ਕਿਨੈ ਨ ਰਖੀ ਲਜਾ

[ਮਲਾਰ ਵਾਰ ਮ: ੧]

ਭਾਵ ਕੀ ! ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ 'ਉਸ਼ਾ' (ਰੂਪ) ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਕਾਮਨਾ' (ਯਾ ਅਨਿਰੁਧ) ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਪ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਬਾਣ-ਅਸਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ *ਬਾਣ, ਤਾਣ ਯਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਿਲਾ 'ਸੋਨਿਤਪੁਰ' ਹੈ ਭਾਵ 'ਸੋਨਾ' ਹੈ; ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਮੋਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ 'ਹਜ਼ਾਰ ਹੱਥ' ਕੀ ਹਨ ? ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਨੇਕ ਹਥਿਆਰ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਰੂਪ (ਉਸ਼ਾ) ਹੈ ਜੁ 'ਆਤਮਾ' ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਹਸਰਬਾਹੂ 'ਤਾਕਤ' (ਬਾਣ) ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਕੋਈ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਹਵਾਂ ਵਾਲਾ ਦੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; ਇਹ ਤਾਂ (Power) ਤ੍ਰਾਣ ਯਾ ਬਾਣ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਨਾਮ ਹੈ; ਇਸ ਦੀ ਧੀ ਰੂਪ (Beauty) ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਗਲ ਹੋਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮਾ ਵੀ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਅਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਉਸਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੇ ਤਰੰਗ ਇੰਢ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਨਾਂ। ਹੁਣ 'ਕਾਮ' ਦੀਆਂ ਵੀ ਦੋ ਸ਼ਕਲਾਂ ਹਨ; ਇੱਕ ਮੰਦਾ ਵਿਸ਼ਈ 'ਕਾਮ' ਜੋ ਦਰ-

*ਬਾਣੀ ਤਦ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੇ ਬਾਣ ਤ੍ਰਾਣ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇ।

(੧੧੬)

ਬਦਰ ਫਿਰਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਮਾੜਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਇਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਸਾੜਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇੱਕ ਹੋਰ 'ਕਾਮ' ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ-ਕਾਮ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਤ ਦਾ ਅਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਕੀਕੂੰ ਔਗੇ ਚੱਲੇ ? ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਸ ਪਵਿਤਰ 'ਕਾਮ' ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ 'ਪ੍ਰਦੁਮਨ' ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਵਿਤਰ ਵਾਕ ਹੈ ਜੁ 'ਕਾਮ-ਇੰਦ੍ਰੀ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ, ਇਹ ਵੀ ਅਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣੀ ਸੀ:-

ਇੰਦ੍ਰੀ ਧਾਤੁ ਸਬਲ ਕਹੀਅਤ ਹੈ

ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਿਸ ਤੇ ਹੋਈ ।

ਆਪੇ ਖੇਲ ਕਰੈ ਸਭਿ ਕਰਤਾ,

ਐਸਾ ਬੂਝੈ ਕੋਈ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩)

ਭਾਵ, ਲੋਕੀਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਕਾਮ-ਇੰਦ੍ਰੀ ਭੈੜੀ (ਧਾਤ) ਤਾਕਤਵਰ (ਸਬਲ) ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋਈ ? ਉਤਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਕ 'ਖੇਲ' (ਚੋਜ) ਹੈ। ਮਾੜੀ ਤਦ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬੇ-ਰਾਹ, ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬੇ-ਸੰਜਮ, ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬੇ-ਜੁਗਤ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੁਝ 'ਨੀਕਾ' ਸੋਹਣਾ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਟੁਰੀਏ:-

“ਜੀਵਨਾ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਸੁਨਿ,

ਹਰਿ ਜਪਿ ਜਪਿ ਸਦ ਜੀਵਨਾ । ਰਹਾਉ ।

(੧੧੭)

ਪੀਵਨਾ ਜਿਤੁ ਮਨੁ ਆਘਾਵੈ,
 'ਨਾਮੁ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਸੁ ਪੀਵਨਾ । ੧ ।
 ਖਾਵਨਾ ਜਿਤੁ ਭੂਖ ਨ ਲਾਗੈ,
 ਸੰਤੋਖਿ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤੀਵਨਾ । ੨ ।
 ਪੈਨਣਾ ਰਖੁ ਪਤਿ ਪਰਮੇਸੁਰ,
 ਫਿਰਿ ਨਾਗੈ ਨਹੀ ਥੀਵਨਾ ।
 "ਭੋਗਨਾ" ਮਨ ਮਧੈ ਹਰਿ ਰਸੁ
 ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਲੀਵਨਾ ।"

... ..
 "ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਨੀਕਾ,
 ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਰਨਾਗਨਾ ।"

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੈੜੇ 'ਕਾਮ' ਨੂੰ
 ਵੱਸ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਾਮ ਹੈ ਜੋ
 'ਪ੍ਰਦੁਮਨ' ਬਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੱਸ (ਦਮਨ) ਕਰਦਾ ਹੈ
 ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣੀ ਹੈ; ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ ।
 ਇਸ ਦੇ ਹੋਣ ਨਾਲ 'ਆਤਮਾ' 'ਸਾਖੀ' ਤੋਂ 'ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ'
 ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ ਬਣਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪੈਦਾ
 ਕਰਦਾ ਹੈ ।

(੧੧੮)

੧੨

ਦੁਰਬਾਸਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਬੱਧਕ ਕੌਣ ਹੈ ?

‘ਚਰਨ ਬਧਿਕ ਜਨ ਤੇਉ ਮੁਕਤਿ ਭਏ ।

ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਿਨ ਰਾਮ ਕਹੇ ।’

[ਗਉੜੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਾਂ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਰਾਸੰਧਿ, ਕਾਲਯਮਨ ਇਤਿਆਦਿ ਦੂਤਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਾਲਯਮਨ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਉਪਰ ੧੮ ਵਾਰੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਅੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਆਈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ‘ਜਰਾ-ਮਰਾ’ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ‘ਕਾਲ’ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬਾਹਵਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਦੁਆਰਕਾ ਰੂਪੀ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ ‘ਆਤਮਾ’ ਕੀਕਣ ਮਾਰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਬੜੀ ਦੌਰ ਤੋੜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ‘ਮਹਾਂਭਾਰਤ’ ਯੁਧ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਣ ਕਰਕੇ ‘ਦੁਆਰਕਾ’ ਵਿੱਚ ਯਾਦਵ-ਬੰਸੀਆਂ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਐਗੁਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਅਨੰਦ ਬਿਲਾਸ ਨਹੀਂ, ਕੁੜਾ ਕੜੀ ਹੈ;

(੧੧੯)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਰ-ਸ਼ੋਕਰ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੜਾਈਆਂ
ਭੜਾਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੈਰ
ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਵਿਕਾਰ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਛੱਡ
ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਦੁਆਰਕਾ
ਦੀ ਅੰਤਮ ਅਵਸਥਾ ਬੜੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਤੇ ਵੇਖਕੇ ਜੀ ਕੰਬਦਾ
ਹੈ। ਇਸ ਅਧੋਗਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜਾਮਵੰਤਣੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪੁੱਤ
ਨੂੰ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਾਂਭਾ' ਸੀ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਾਂਗ
ਕਪੜੇ ਪਵਾਏ ਤੇ ਛਿੱਡ ਬਣਾਕੇ 'ਦੁਰਬਾਸਾ' ਰਿਖੀ ਕੋਲ
ਲੈ ਗਏ। ਜਾਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, 'ਰਿਖੀ ਜੀ, ਇਸ ਨੂੰ
ਕੀ ਜੰਮੇਗਾ ?' ਰਿਖੀ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸੀ ਨਾਲੇ ਬੜਾ ਡਾਢਾ
ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਧੋਖਾ, ਠੱਗੀ
ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਰਬਾਸਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ
ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਮੂੰਹ ਨੇ ਛੁਪਾ ਕੇ ਪੈਂਟ ਬਣਾਇਆ
ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਯਾਦਵ ਨਾਸ਼ ਹੋਣਗੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਜੀ ਦੀ ਕੁਦਰਤ, ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦੀ
ਮੰਗਲੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਮੰਗਲੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਗ੍ਰਸੈਨ
ਨੇ ਇਹ ਤੱਕ ਕੇ ਜੁ ਸਰਾਪ ਕਿਧਰੇ ਸੱਚਾ ਨਾ ਹੋਵੇ,
ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਹਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ
ਇਸ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬੂਰੇ ਤੋਂ ਸਰੂਰ-ਕਾਨੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ
ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਯਾਦਵ ਮਰ ਗਏ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

“ਦੁਰਬਾਸਾ ਸਿਉ ਕਰਤ ਨਗਉਰੀ

ਜਾਦਵ ਏ ਫਲ ਪਾਏ।

(੧੨੦)

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਜਨ ਅਪੁਨੇ ਉਪਰ
ਨਾਮ ਦੇਉ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਏ ।

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ)

ਭਾਵ—ਦੁਰਬਾਸਾ ਨਾਲ ਠੱਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਫਲ
ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਭੇ ਯਾਦਵ ਮਰ ਗਏ । ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ,
ਉਸ ਮੰਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਟੋਟਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਹ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਹੋਇਆ ਜੋ ਰਾਜੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਐਂਵੇ ਹੀ
ਸੁੱਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਟੋਟਾ ਇੱਕ ਮੱਛੀ ਨੇ ਖਾ ਲਿਆ । ਉਹ
ਇੱਕ ਸ਼ਕਾਰੀ (ਬੱਧਕ) ਨੇ ਪਕੜ ਲਈ । ਉਸਨੇ ਜਦ
ਮੱਛੀ ਦਾ ਢਿੱਡ ਚੀਰੀਆ ਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਹਾ ਨਿਕਲਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ
ਅਪਣੇ ਤੀਰ ਲਈ ਰੱਖ ਲਿਆ । ਇਸ ਬੱਧਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਰਾ'
ਸੀ । ਜਦ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ
ਉਪਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਣੀ ਚਮਕਦੀ
ਨਜ਼ਰ ਆਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਮਣੀ
ਕੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੈ । ਜਦ ਉਸਨੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਆਕੇ
ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਸੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ
ਮਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਦਮ ਸੀ ਜੋ ਚਮਕ ਰਿਹਾ
ਸੀ । ਬੱਧਕ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ
ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗਾ ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ:—

ਜਾਇ ਸੁੱਤਾ ਪਰਭਾਸ ਵਿਚ
ਗੋਭੇ ਉਤੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰੇ ।
ਚਰਣ ਕਮਲ ਵਿਚ ਪਦਮ ਹੈ
ਬਿਲ ਮਿਲ ਬਲਕੇ ਵਾਂਗੀ ਤਾਰੇ ।

(੧੨੧)

ਬੱਧਕ ਆਯਾ ਭਾਲਦਾ ਮਿਰਗੈ
ਜਾਣ ਬਾਣ ਲੈ ਮਾਰੇ ।
ਦਰਸਨ ਡਿਠੋਸ ਜਾਇਕੋ
ਕਰਣ ਪਲਾਵ ਕਰੇ ਪੂਕਾਰੇ ।
ਗਲ ਵਿਚ ਲੀਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ
ਅਵਗੁਣ ਕੀਤੇ ਹਰਿ ਨ ਚਿਤਾਰੇ ।
ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਸੰਤੋਖਿਆ
ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਣ ਬਿਰਦ ਬੀਚਾਰੇ ।
ਭਲੇ ਭਲੇ ਕਰ ਮੰਨੀਅਨਿ
ਬੁਰਿਆਂ ਦੇ ਹਰਿ ਕਾਜ ਸਵਾਰੇ ।
ਪਾਪ ਕਰੰਦੇ ਪਤਿਤ ਉਧਾਰੇ ।”

ਭਾਵ—ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਨੇ ਉਸ ਬੱਧਕ (ਸ਼ਿਕਾਰੀ) ਨੂੰ ਮੁਆਫੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਜਰ ਗਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦੁਆਰਕਾ ਨਗਰੀ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਨੇ ਹੜੱਪ ਕਰ ਲਈ । ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੱਲ ਵਿੱਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਵੀ ਸਤੀ ਹੋਈਆਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਾਂਬਾ ਕੋੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਬੜਾ ਜਪ ਤਪ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਰਾਪ ਜੋ ਦੁਰਵਾਸਾ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਬਖਸ਼ਵਾਇਆ ।

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਕਥਾ ਇਲ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਲਰਾਮ, ਸਾਰੇ ਯਾਦਵ ਤੇ ਦੁਆਰਕਾ

(੧੨੨)

ਨਗਰੀ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਰਲੋ ਆ ਗਈ ਹੈ।
ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਕੀ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਇਹ
ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋਈ ? ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ
ਘੰਡੀ ਸਵਈਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ
ਵਿਚਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:-

‘ਕੜੋਂ ਕਹੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧਿ ਹੈ,
ਕਿਹ ਕਾਜ ਤੇ ਬੱਧਕ ਬਾਣੁ ਲਗਾਯੋ ?
ਅਉਰ ਕੁਲੀਨ ਉਧਾਰਤ ਜੋ
ਕਿਹ ਤੇ ਅਪਨੋ ਕੁਲ ਨਾਸੁ ਕਰਾਯੋ ?
ਆਦਿ ਅਯੋਨਿ ਕਹਾਯ ਕਹੋ ਕਿਮ
ਦੇਵਕਿ ਕੇ ਜਨਚੰਤਰ ਆਯੋ ?
ਤਾਤ ਨ ਮਾਤ ਕਹੈ ਜਿਹ ਕੋ,
ਤਿਹ ਕੜੋਂ ਬਸਦੇਵਹਿ ਬਾਪੁ ਕਹਾਯੋ । ੧੪ ।

ਭਾਵ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾ-
ਰਾਜ ਸਗਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਵਤਾਰ, ਜੀਕਣ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ
ਹਨ, ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਜਦ ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ
ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ
ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੇ? ਜਦ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਕੈਰਵਾਂ
ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ
(ਅਹੋਰੀ) ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੇਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ? ਫਿਰ ਜੇ
ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਲਈ ਆਏ
ਸਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੇ ੨੧ ਕੁਲਾਂ ਉਧਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਦੱਸੋ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਸਾਰੀ ਯਾਦਵ-ਬੰਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੁਰਬਾਸਾ ਦੇ

(੧੨੩)

ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ? ਜਦ ਓਹ ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ ਦੇ ਅਸਤਰਾਂ ਸਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕੀ ਕਾਨਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ? ਫਿਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਓਹ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਨ ਤਾਂ ਓਹ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਕੀਕਣ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਓਹ ਅਜੂਨੀ ਪੁਰਖ ਸਨ ? ਗੱਲ ਕੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪਹੇਲੀ, ਬੁਝਾਰਤ, ਗਾਥਾ ਭਾਵਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਤੜ-ਬੋਧ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਰੇੜ੍ਹਾ ਦੇਈਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡੇ ਹੋਕੇ ਅਸੀਂ ਰੇੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਟੁਰਦੇ; ਰੇੜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਬਚਪਨ ਲਈ ਹੀ ਲੋੜੀਦਾ ਸੀ । ਸੋ ਏਹੋਹਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਯਾ ਗਾਥਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੇੜ੍ਹੇ ਹਨ । ਪਰ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਤ' ਵਿਚ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਥੇ ਅਪੜ ਕੇ ਪੜਦਿਆਂ, ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਫਿਰ ਇਸ ਅੰਤਮ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਗੋਹਜ ਰਹੱਸ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਪਹਿਲੇ ਸੋਚੇ 'ਦੁਰਬਾਸਾ' ਕੌਣ ਹੈ ? 'ਦੁਰ-ਬਾਸਾ' ਅੱਖਰ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਹਨ; 'ਦੁਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਭੇੜਾ, 'ਬਾਸਾ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਵਾਸਨਾ'; ਭਾਵ 'ਭੇੜੀਆਂ-ਵਾਸਨਾ' । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਆਤਮਾ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਓਹ ਵਸਦੇ ਹਨ ਓਹ ਸਚ-ਖੰਡ ਯਾ ਦੁਰਕਾ ਨਗਰੀ ਹੈ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ 'ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ' ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ 'ਦੁਰਕਾ'

(੧੨੪)

ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਧਮ ਮਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ—ਭੈੜੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਉਪਜ ਖੜੋਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ‘ਦੁਰਵਾਸਾ’ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਸਾਡੀ ਸੂਰਤ ਸਾਡੇ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ:—

“ਆਪਨੜੈ ਹਥਿ ਆਰਸੀ ਆਪੇ ਹੀ ਦੇਖੈ।
ਆਪੇ ਦੇਖ ਦਿਖਾਇੰਦਾ ਛਿਯ ਦਰਸਨ ਭੇਖੈ।
ਜੇਹਾ ਮੂੰਹ ਕਰ ਭਾਲਦਾ ਤੇਵੇਹੇ ਲੇਖੈ।
ਹਸਦੇ ਹਸਦਾ ਦੇਖੀਐ ਸਾਰੂਪ ਸੁਰੇਖੈ।
ਰੋਂਦੇ ਦਿਸੇ ਰੋਂਵਦਾ ਹੋਇ ਨਿਮਖ ਨਿਮੇਖੈ।
ਆਪੇ ਆਪ ਵਰਤਦਾ ਸਤਸੰਗ, ਵਿਸੇਖੈ।”

ਭਾਵ—ਚੰਗੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਚੰਗਾ ਤੇ ਮੰਦੀਆਂ ਦਾ ‘ਦੁਰਵਾਸਾ’। ਗੱਲ ਕੀ ‘ਦੁਰਵਾਸਾ’ ਕੋਈ ਖਾਸ ਰਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਆਰਸੀ ਰੂਪੀ ‘ਸ਼ਕਤੀ’ ਹੈ ਜੋ ਮੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਹੋ ਟੱਕਰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਟਗਣੀ ਤਾਂ ‘ਸਤੋ-ਭਾਸ਼ਾ’ ਹੈ; ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ। ਪਰ ‘ਤਮੋ’ ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਰਿੱਛ ਦੀ ਧੀ ਹੈ ਜਾਮਵੰਤਨੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਂਬਰ ਝੀਲ ਦੇ ਖੱਟੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ‘ਸਾਂਬਾ’ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ‘ਸਾਂਬਾ’ ਖੋਟੀਆਂ-ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਠੱਗੀ ਲਈ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ‘ਯਾਦਵ’ ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਸੱਚੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਦਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਯਾਦਵ’ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ‘ਯਾਦ’

(੧੨੫)

ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਖਦੇ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ 'ਸਾਂਭਾ' ਵਾਂਗ ਖੱਟੇ
ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਤੈਸਾ
ਭਾਵ 'ਦੁਰਬਾਸਾ' ਹੋ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁੱਟਦਾ
ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਸੱਚ ਮੁਚ ਕਾਨਿਆਂ ਦੀ
ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਖੋਟੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ
ਲੜਾਈ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ । ਜੀਕਣ ਲੋਹਾਂ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ
ਹੈ, ਅੱਗ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸਾੜਦੀ ਹੈ, ਸੱਪ ਸੱਪ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੀਕਣ
ਭੇੜੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਲੜਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੱਭੇ ਮਰ
ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਇਆ 'ਯਾਦਵਾਂ' ਦਾ ਯਾਦ (ਲਿਵ) ਤੋਂ
ਟੁੱਟ ਮਨਮੁਖ ਹੋਣ ਦਾ ਫਲ ! ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਉਂ ਇਸ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ
ਹਨ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਹਰ ਘੜੀ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੇ, ਤੇ ਅਪਣੀਆਂ ਸਭ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ
ਨੂੰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੋਤਰੇ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਏ ਹਨ,
ਅਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖੇ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ
ਪੁੱਤ੍ਰ 'ਸਾਂਭਾ' (ਖੋਟੀ-ਵਾਸ਼ਨਾ) ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਸੂਰ ਕਿਸ ਦਾ
ਹੈ ? ਪਿਤਾ ਦਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਾ ਕਸੂਰ ਬਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਦਾ
ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, 'ਸਾਂਭਾ' ਰੂਪੀ ਖੋਟੀ ਵਾਸ਼ਨਾ 'ਆਤਮਾ' ਵਿੱਚੋਂ
ਤਦ ਹੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਜੋ 'ਆਤਮਾ' ਕਦੀ ਇੱਕ ਛਿਨ ਲਈ ਵੀ
ਅਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਕਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਜਦ ਸਰੀਰ ਬੁੱਢਾ
ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਹੀਸ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ
ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸਰੀਰ ਛੱਡਕੇ ਹੋਰ ਚੱਲਾ ਬਦਲੇ ।

(੧੨੬)

ਇਹ ਚੋਲਾ ਬਦਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਸੱਤਾ ਹੈ ? ਇਸ ਨੂੰ 'ਜਗ' ਭਾਵ ਬੁਝਾਪਾ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰੀ (ਬੱਧਕ, ਅਹੋਰੀ) ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਸੋਚੋ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ ? ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਗ' ਹੈ । ਭਾਵ—ਬੁਝਾਪਾ ਰੂਪੀ 'ਕਾਲ' । ਹੁਣ 'ਕਾਲ' ਅਪਣੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ —ਉਹ 'ਯਮ' ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਅਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਨਿਯਮ' ਆਖਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ 'ਕਾਨੂੰਨ ਕੁਦਰਤ' । ਇਹੋ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬਖਸ਼ਣਾ ਯਾ ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਕਿਸ ਨੂੰ ? 'ਜਗ' ਨੂੰ ਭਾਵ 'ਨਿਯਮ' ਮੌਤ ਨੂੰ ਜੋ ਵਕਤ ਉਪਰ ਆਕੇ ਸਾਡੇ ਚੋਲ ਬਦਲਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ, ਦੰਦ ਨਿਕਲੇ, ਕੰਨ ਬਹਿਰੇ, ਜੀਭ ਬਥਲੀ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਬੁੱਢੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੂਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਣ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਵਾਸਤੇ ਤਰਸੀਏ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹੋ 'ਕਾਲ' ਅਪਣੇ ਮਿਠੜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਅਹੋਰੀ', 'ਸ਼ਕਾਰੀ', 'ਬੱਧਕ' ਬਣਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।
ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

“ਦਿਨ ਤੇ ਪਹਰ, ਪਹਰ ਤੇ ਘਰੀਆ
ਆਵ ਘਟੇ ਤਨੁ ਛੀਜੈ ।
'ਕਾਲੁ-ਅਹੋਰੀ' ਫਿਰੈ 'ਬਧਿਕ' ਜਿਉ
ਕਹਹੁ ਕਵਨ ਬਿਧਿ ਕੀਜੈ ।”

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ 'ਬੱਧਕ' (ਅਹੋਰੀ) ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ 'ਆਤਮਾ' ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕੋਈ

(੧੨੭)

ਮਰਦ ਸ਼ਿਕਾਰੀ, ਮੱਛੀ-ਮਾਰ ਯਾ ਹਿਰਣ-ਮਾਰ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਤਾਂ, ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਰੋੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਟੁਰਣ ਵਾਂਗ, 'ਕਾਲ' ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾ ਦੱਸੀ ਸੀ । ਪਰ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਰੋੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੋਟਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੋਟਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਪਾ-ਸ਼ਪ ਮੰਬਲ ਤੇ ਹੌਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸਿੱਧੀ ਮੋਟਰ-ਰੋਡ 'ਗੁਰਸਿੱਖੀ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਾਥਾ ਰੂਪੀ ਰੋੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਖੜੋ ਬਿਨ-ਆਸਰੇ ਹੰਭਲੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਹੈ ।

‘ਪਰਭਾਸ’ ਛੇਤਰ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਕੋਈ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਾਲਾ ਤੀਰਥ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਅੱਖਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰਾਤ ਦਾ ਆਸਰਾ ਯਾ ਠਿਕਾਣਾ । ਭਾਵ ਪੱਕਾ-ਘਰ ਨਹੀਂ, ਸਿਰ ਲੁਕਾਣ ਲਈ ਰਾਤ ਦਾ ਠਿਕਾਣਾ (Temporary shelter) । ਤੇ ਉਹ ਸਾਡਾ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਜੋ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਪੱਕਾ-ਘਰ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਮਾਨੋ ਪਰਭਾਸ ਛੇਤਰ ਹੈ । ਕਾਲ ਉਹ ‘ਸ਼ਿਕਾਰੀ’ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਕੱਚੇ ਠਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਕੱਢ ਪੱਕੇ ਠਿਕਾਣੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ‘ਸ਼ਿਕਾਰੀ’ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਸ਼ਿਵ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ:—

(੧) ਕਾਲ ਪਾਇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਪੁ ਧਰਾ ।

ਕਾਲ ਪਾਇ ਸਿਵਜੂ ਅਵਤਰਾ ।

ਕਾਲ ਪਾਇ ਕਰ ਬਿਸਨ ਪ੍ਰਕਾਸਾ ।

ਸਕਲ ਕਾਲ ਕਾ ਕੀਯਾ ਤਮਾਸਾ ।

(੧੨੮)

(੨) ਕਾਲਹਿ ਪਾਯ ਭਯੋ ਬ੍ਰਹਮਾ,
ਗਹਿਦੇਤ ਕਮੰਡਲ ਭੂਮਿ ਕ੍ਰਮਾਨਯੋ।
ਕਾਲਹਿ ਪਾਯ ਸਦਾ ਸ਼ਿਵ ਜੂ,
ਸਭ ਦੇਸ ਬਿਦੇਸ ਭਯਾ ਹਮ ਜਾਨਯੋ।
ਕਾਲਹਿ ਪਾਯ ਭਯੋ ਮਿਟ ਗਯੋ ਜਗ,
ਯਾਹੀ ਤੇ ਤਾਂਹਿ ਸਭੇ ਪਹਿਚਾਨਯੋ।
ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕੇ ਭੇਦ ਸਭੇ ਤਜ,
ਕੋਵਲ 'ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧ ਮਾਨਯੋ।

ਭਾਵ 'ਕਾਲ' ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ। ਕਦ ?
ਜਦ ਉਹ 'ਜਗ' ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣ। ਇਹ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ
'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਭੈੜਾ ਨਹੀਂ,
'ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧ' ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ! ਇਸੇ
ਕਰਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਜੀ ਵਾਂਗ ਮੌਤ ਤੋਂ
ਫਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ
'ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਮਾਨੰਦ' ਤਾਂ ਤਦੇ ਹੀ ਹੈ:—

“ਕਬੀਰ ਜਿਸ ਮਰਨੈ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਆਨੰਦੁ।

ਮਰਨੈ ਹੀ ਤੋ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ।”

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਪਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਇਹ 'ਜਗ' ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਜਗਸੰਧਿ' ਕਰਕੇ
ਆਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ 'ਜਗ' ਤਾਂ ਮੌਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ,
ਇਹ ਮੌਤ ਅਕਾਲ, ਪ੍ਰਮਾਨੰਦ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ !

(੧੨੬)

੧੩

ਗੋਕਲ, ਮਥਰਾ, ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਤੇ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ।

‘ਦ੍ਵਾਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ।’

[ਤਿਲੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਪਿਛਲੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲੀਲਾ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਲੀਲਾਂ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਚਾਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ?

(੧) **ਗੋਕਲ** ਜਿੱਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਅਵਸਥਾ ਗੁਜ਼ਾਰੀ।

(੨) **ਮਥੁਰਾ** ਜਿੱਥੇ ਕੰਸ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰਕੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ।

(੩) **ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ** ਜਿਸ ਬਣ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਆਲ ਬਾਲਾਂ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਛਪਣ ਛੋੜ ਤੇ ਭੁਲ ਭੁਲਾਈਆਂ ਆਦਿ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

(੪) **ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ** ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਜਿੱਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ੧੬੧੦੮ ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿਕੇ ਅਨੰਦ ਹੁਲਾਸ ਮਾਣਿਆ।

(੧੩੦)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਹਾਂ ਜਗ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਿੰਦੂਬਨ ਤੇ ਦਵਾਕਰਾ ਦਾ ਬਿਕਰ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰਥੇ ਤਾਂ ਛਾਵੇਂ ਬਗੜੇ ਬੋੜੇ, ਲੜਾਈਆਂ ਭੜਾਈਆਂ ਤੇ ਅਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁੱਠ-ਭੀੜ ਸੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਹੀ ਖੂਬੀ ਸੀ । ਪਹਿਲੋਂ ‘ਬਿੰਦੂਬਨ’ ਹੀ ਲਓ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਰਾਸ-ਲੀਲਾ ਮਚਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—‘ਗ੍ਰੀਖਮ (ਗਰਮੀ) ਦੀ ਰੁਤ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਅਗਨੀ ਨਾਲ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ

“ਬਿੰਦੂਬਨ ਮੈਂ ਸਦਾ ਬਸੰਤ ਹੀ ਰਹੇ, ਜਹਾਂ ਘਨੇ ਘਨੇ ਕੂੜੇ ਕੇ ਬਿਖਸ਼ੇਂ ਪਰ ਬੋਲੇਂ ਲਹਿ-ਲਹਾ ਰਹੀਂ, ਬਰਣ ਬਰਣ ਕੇ ਫੁਲ ਫੁਲੇ ਹੁਏ, ਤਿਨ ਪਰ ਭੋਰੇਂ ਕੇ ਬੁੰਡੇ ਕੇ ਬੁੰਡ ਗੂੰਜ ਰਹੇ, ਆਂਮੇਂ ਕੀ ਡਾਲੀਓਂ ਪਰ ਕੋਯਲ ਕੂਕ ਰਹੀ, ਠੰਡੀ ਛਾਵੇਂ ਮੈਂ ਮੋਰ ਨਾਚ ਰਹੇ, ਸੁਗੰਧ ਲੀਏ ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਪਵਨ ਬਹਿ ਰਹੀ ” ।

ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਿੰਦੂਬਨ ਵਿੱਚ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਬਰਖਾ ਰੁਤ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਮਿੱਠੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਸਰਦ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਮਨ ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਾਨੋ ਸਰਗੁਣ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਹੈ:—

ਸਬ ਮੈਂ ਸੁਖ ਭਾਰੀ ਅਬ ਜਾਨੋ ।

ਸਵਾਦ ਸੁਗੰਧਾ ਰੂਪ ਪਹਿਚਾਨੋ ।

(੧੩੧)

ਨਿਸ ਨਖੌਤੋਂ ਉਜਲ ਆਕਾਸ।

ਮਾਨੋ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕਾਸ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਬਿੰਦੂ ਬਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਮਿੱਠੀਆਂ,
ਅਨੰਦ ਮਈ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹਨ। ਪਰ ਅਜਾਂ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਲਾ
ਬਦਲੀ ਹੈ, ਸਖੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਯੋਗ ਤੇ ਸੰਜੋਗ ਹੈ, ਕਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਸਾਮੁਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
ਫਿਰ ਪਰੇ ਛੁਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਮਥਰਾ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ
ਗੋਪੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਕੁਰਲਾਂਦੀਆਂ ਲੁਛਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਦੁਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵੇਖੋ। ਇਸ ਅਖੀਰਲੀ
ਭੂਮੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਰਣਨ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ:—

“ਦੁਾਰਕਾ ਪੁਰੀ ਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਸਦਾ
ਬਿਰਾਜੈ, ਰਿਪਿ ਸਿਪਿ ਸਬ ਯਦੂ-ਬੰਸੀਓਂ ਕੇ
ਘਰ ਘਰ ਬਿਰਾਜੈ। ਨਰ ਨਾਰੀ ਸਬ ਆਭੂਸਣ
ਲੇ ਨਵ-ਵੇਸ਼ ਬਨਾਵੇਂ, ਚੋਆ ਚੰਦਨ,
ਚਰਚ, ਸੁਗੰਧ ਲਗਾਵੇਂ। ਹਾਟੇ ਬਾਟੇ
ਚੋਹਟੇ ਬੰਡੇ ਬਾਂਧੇਂ, ਅਤਰ ਛਿੜਕਾਵੇਂ। ਤਹਾਂ ਦੇਸ
ਦੇਸ ਕੇ ਬਿਓਪਾਰੀ ਆਵੇਂ; ਜਿਧਰ ਤਿਧਰ
ਪੁਖਾਸੀ ਕੰਤੂਹਲ ਕਰੇ, ਠੋਰ ਠੋਰ ਬ੍ਰਹਮਣ
ਵੇਦ ਉਚਰੇ, ਘਰ ਘਰ ਮੰਗਲੀ ਲੋਗ ਕਥਾ
ਪੁਰਾਣ ਸੁਨੇਂ ਸੁਨਾਵੇ, ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਆਠੋਂ ਜਾਮ
ਹਾਰਯਸੁ ਗਾਵੇ; ਗੋਪੀਜਨ ਨਾਚੇਂ ਗਾਵੇਂ,
ਵਜਾਵੇਂ ਰਿਸ਼ਾਵੇਂ; ਉਧਰ ਰਾਜਾ ਓਗ੍ਰਸੇਨ
ਕੰਤਹੂਲ ਕਰੇ, ਇਧਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਅਨੰਦ

(੧੩੨)

ਕਭੀ ਸੋਲਹ ਹਜ਼ਾਰ ਇਕਸੌ ਆਠ ਰਾਣੀਓਂ
ਸਾਥ ਨਿਤ ਵਿਹਾਰ ਕਰੇਂ । ਕਭੀ ਰਾਣੀਆਂ
ਪ੍ਰੇਮ ਮੇਂ ਆਸਕਤ ਹੋ ਪ੍ਰਭੁ ਕਾ ਭੋਜ ਬਨਾਯਾ
ਕਰੇਂ, ਕਭੀ ਹਰੀ ਆਸਕਤ ਹੋ ਰਾਣੀਯੋਂ ਕੋ
ਸਿੰਗਾਰੈਂ ਔਰ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਲੀਲਾ ਕ੍ਰੀੜਾ
ਕਰੇਂ, ਸੋ ਅਕਥ ਹੈ, ਮੁਖ ਸੇ ਕਹੀ ਨਹੀਂ
ਜਾਤੀ, ਵੇਹ ਦੇਖੇ ਹੀ ਬਨ ਆਵੈ.....”

ਗੱਲ ਕੀ ਜੇ ਬਿੰਦੂਬਨ ਵਿੱਚ ਅਧੂਰਾ ਅਨੰਦ ਸੀ ਤਾਂ
ਦੁਰਕਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਹੈ ।

ਇਹ ਚਾਰ ਪੁਰੀਆਂ ਕੀ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਚੋਹਾਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ‘ਆਤਮਾ’ ਦੀਆਂ ਤਮੋ, ਰਜੋ,
ਸਤੋ, ਤੇ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।
‘ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ’ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ ਜਦ
‘ਆਤਮਾ’ ਜੀ ਸਹਿਜ ਦੇ ਹਿੰਡੋਲੇ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਅਪਣੀਆਂ ਸਭ
ਰਾਣੀਆਂ ਭਾਵ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਤਹੂਲ, ਅਨੰਦ, ਭੋਗ
ਬਿਲਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ‘ਜਮ’ ਰੂਪੀ
‘ਮੁਗਲ’ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਹੇਠਲੀਆਂ
ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੜ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਯੋਧਾ ਸੀ ਗੁਰ ਵਾਕ:-

ਖੂਬੁ ਤੇਰੀ ਪਗਰੀ ਮੀਠੀ ਤੇਰੇ ਬੋਲੀ ।’

‘ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ’ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮੁਗਲ ।

[ਤਿਲੀਭੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਭਾਵ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਮ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ
ਬਣ ਠਣ ਕੇ ਆਵੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਅਕਾਲ ਦੇ

(੧੩੩)

ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਲ ਕੀਕਣ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ' ਚੌਥੇ-ਪਦ (ਤੁਰੀਆ-ਅਵਸਥਾ) ਦੀ ਵਾਰਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:—

‘ਸੂਖਮਹਲ’ ਜਾਕੇ ਉਚ ਦੁਆਰੇ ।
ਤਾਂ ਮਹਿ ਵਾਸਹਿ ਭਗਤ ਪਿਆਰੇ ।
ਸਹਜ ਕਥਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਅਤਿ ਮੀਠੀ ।
ਵਿਰਲੈ ਕਾਹੂ ਨੇਤ੍ਰਹੁ ਭੀਠੀ ।੧। ਰਹਾਉ ।
ਭਯ ਗੀਤੁ ਨਾਦ ਅਖਾਰੇ ਸੰਗ ।
ਉਹਾ ਸੰਤ ਕਰਹਿ ਯਰਿ ਰੰਗ ।
ਤਹੁ ਮਰਣੁ ਨ ਜੀਵਣੁ ਸੋਗੁ ਨ ਹਰਖ ।
ਸਾਚ ‘ਨਾਮ’ ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਖ ।
ਗੁਹਜ ਕਥਾ ਇਹ ਯੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।
ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬਾਣੀ ।’

[ਸੁਥੀ: ਮੰ: ੫]

ਭਾਵ ‘ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ’ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪੁਰੀ ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ‘ਦਵਾਰੇ’ ਵਿੱਚ ‘ਸੂਖਮ-ਮਹਲ’ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮਰਨ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ; ਇੱਥੇ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬੜੀ ਵਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅੱਪੜਕੇ ਅਪਣੀਆਂ ਸਭ ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਠੜੀ ਕਰੀੜਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ‘ਸਹਜ-ਪਦਵੀ’ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ‘ਗੋਹਜ-ਕਥਾ’ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਰਣਨ ਹੋ

(੧੩੪)

ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਬ-ਕਬਾ (Ineffable bliss) ਹੈ ।

ਤੇ 'ਬਿੰਦੂ-ਬਨ' ਕੀ ਹੈ ? ਇਸੇ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ
ਭਾਵ ਸਚਖੰਡ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕ, ਜੀਕਣ
ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਸਖੋਪਤ ਪਦਵੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਜਾਂ ਸਖੋਪਤ ਵਿੱਚ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ
ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਗੋਪੀਆਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿੱਛੜ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫਿਰ ਗੋਪੀਆਂ ਇਉਂ ਬਿਲਲਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਉਂ
ਪੱਕਾ ਰੋਗੀ ਵਿਲਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬਿੰਦੂ-ਬਨ ਵਿੱਚ
ਸੁਖ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਸਖੋਪਤੀ ਯਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ
ਅਨੰਦ ਹੈ:—

“ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ,

ਮਾਝ ‘ਬਨਾਰਸਿ’ ਗਾਉ ਰੇ ।

ਉਆ ਕਾ ਸਰੂਪੁ ਦੇਖਿ ਮੋਹੀ ਗੁਆਰਨਿ

ਮੋਕਉ ਛੋਡਿ ਨ ਆਉ ਨ ਜਾਹੁ ਰੇ ।

“ਬਿੰਦੂ-ਬਨ” ਮਨਹਰਨ ਮਨੋਹਰ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਾਵਤ ਗਾਉ ਰੇ ।”

(ਗੁਰਮਤੀ ਕਬੀਰ)

ਭਾਵ ਬਿੰਦੂ-ਬਨ ਸਖੋਪਤੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਰਦ
ਗਿਰਦ ਤਾਂ ਘਣਾ ਮਿੱਠੜਾ (ਤੁਲਸੀ ਦਾ) ਜੰਗਲ ਹੈ, ਇਸ
ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਰੂਪੀ ਬਨਾਰਸ (ਕਾਂਸੀ)
ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਕੌੜਾ ? ਆਤਮਾ ਦੇ ਵੱਸਣ ਦੀ ਨਗਰੀ । ਪਰ
ਇਥੇ ਓਹੋ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕੰਡੇ ਤੇ ਜਾਲੇ ਨੂੰ ਦੂਰ
ਕਰ ਲਵੇ । ਇਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵ ਬਿੰਦੂ-ਬਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

(੧੩੫)

ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਰੂਪੀ ਗੁਣਿਆਂ ਚਰਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਦੀ ਕਨਸੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ 'ਆਤਮਾ' ਜੀ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਲੁਕਣ ਮੀਟੀ ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਕਦੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰੀੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੁ ਸਾਨੂੰ 'ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਣਾ' (ਮੇਕਉ ਛੋਡਿ ਨ ਆਉ ਨ ਜਾਹੁ ਰੇ)। ਪਰ 'ਬਿਦਾਦਨ' ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਬਿਰਹੇ ਰੂਪੀ ਵਿਛੋੜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ; ਪੂਰਨ ਅਨੰਦ ਤਾਂ 'ਦ੍ਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ' ਵਿੱਚ ਹੈ, ਭਾਵ ਚੌਥੇ-ਪਦ ਵਿੱਚ, ਜਦ ਭਗਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਦ੍ਵਾਰੇ' ਉਪਰ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੇ ਇਹ ਦੋ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਆਤਮਕ ਹਨ ਤਾਂ ਗੋਕਲ ਮਥਰਾ ਕੀ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਆਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਚਾਰ ਘਰ ਹਨ:—

“ਜਾਗ੍ਰਤ ਸੁਪਨ ਸਖੋਪਤ ਤੁਰੀਆ।

ਆਤਮ-ਭੂਪਤ ਕੀ ਜਿਹ ਪੁਰੀਆ।”

ਇਹ ਆਤਮਾ-ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਖੰਡ ਹਨ। ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਇਥੇ 'ਰਜੇ' ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਤੇ ਕੰਸ ਰੂਪੀ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਗਰਬ' ਸੀ ਅਗਿਆਨ ਦਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਕੰਸ' ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਅੰਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ:—

‘ਕੰਸੁ’ ਕੇਸੁ ਚਾਂਡੂਰੁ ਨ ਕੋਈ।

ਰਾਮੁ ਨ ਚੀਨਿਆ ਅਪਨੀ ਪਤਿ ਖੋਈ।

(੧੩੬)

ਬਿਨ ਗੁਰ ਗਰਬੁ ਨ ਮੋਟਿਆ ਜਾਇ ।

ਗੁਰਮਤਿ ਧਰਮੁ ਧੀਰਜੁ ਹਰਿ ਨਾਇ॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਚੋਥੀ ਅਵਸਥਾ 'ਗੋਕਲ' ਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਮਹਾਰਾਜ' ਨੂੰ 'ਤਮੋ' ਰੂਪੀ ਹਨੇਰਾ-ਈਕਣ ਆ ਢਕਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਰਾਹੂ । ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਪੂਤਨਾ' ਭੈਣ ਰਾਹੀਂ ਚੰਸਣ ਦਾ ਕੋਸ਼ਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:-

‘ਆਈ ਪਾਪਣਿ ਪੂਤਨਾ
ਦੁਹੀ ਬਣੀ ਵਿਹੁ ਲਾਇ ਵਹੇਲੀ ।
ਆਇ ਬੈਠੀ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ
ਲੋਹ ਲਾਇ ਨਵਹਾਣਿ ਨਵੇਲੀ ।
ਕੁਛੜ ਲਏ ਸ਼ੋਵਿੰਦ ਗਾਇ
ਕਰ ਚੇਟਕ ਚਤਰੰਗ ਮਹੇਲੀ ।
ਮੋਹਣ ਮੰਮੋ ਪਇਓਨ
ਬਾਹਰਿ ਆਈ ਗਰਬ ਗਹੇਲੀ ।
ਦੇਹ ਵਧਾਇ ਉਠਾਇਯੋਨੁ
ਤਿਹ ਚਰਿਆਰ ਨਾਰ ਅਠਖੇਲੀ ।
ਲੋਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਦੇ
ਚੰਮੜਿਆ ਗਲ ਹੋਇ ਦੁਹੇਲੀ ।
ਖਾਇ ਪਛਾੜ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ
ਜਾਇ ਪਈ ਓਜਾੜ ਧਕੇਲੀ ।
ਕੀਤੀ ਮਾਊ ਤੁਲ ਸਹੇਲੀ ।’

(੧੩੭)

ਭਾਵ ਪੂਤਨਾ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਮਿੱਠੀ ਅੰਮਾ ਬਣਕੇ ਆਈ, ਪਰ ਮੰਮੇ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਲਾਕੇ ਅਪਣਾ ਸਰੀਰ ਵਧਾਂਦੀ ਵਧਾਂਦੀ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਬੈਠੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਫਟ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਰਹੱਸ ਯਾ ਰੋਹਜਡਾਈ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਪੂਤਨਾ' ਵੇਖੇ ਕੋਣ ਹੈ। 'ਪੂਤਨਾ' ਅੱਖਰ 'ਪੁੱਤ੍ਰ' ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਘੋਰ-ਨਰਕ'। ਇਸੇ ਤੋਂ ਅੱਖਰ 'ਪੁੱਤ੍ਰ' ਬਣਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ 'ਪੁੱਤ੍ਰ' ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਦਾ ਇਸ ਨਰਕ ਤੋਂ ਬਚਾਓ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ 'ਪੂਤਨਾ' 'ਤਮੋ' ਰੂਪੀ ਨਰਕ ਯਾ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਜੀ 'ਆਤਮਾ' ਰੂਪੀ ਚਾਨਣੇ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ। ਇਕ ਰੱਤੀ ਜਿੰਨੇ ਚਾਨਣੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਅੰਧੇਰਾ ਕਮਗਾ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ 'ਪੂਤਨਾ' ਰੂਪੀ ਨਰਕ ਦੀਆਂ ਡੇਢਾ ਆਪੇ ਬੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਭਾਵ ਹੈ "ਤਿਹ ਲੋਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਦੇ ਚੰਮੜਿਆਂ ਗਲ ਹੋਇ ਦੁਹੇਲੀ"। ਭਾਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾ ਰੂਪ ਤਿੰਨਾ ਲੋਕਾਂ, ਤ੍ਰਿਭੇਵਨ ਜਿੱਡਾ ਕਰੇ ਲਿਆ। ਜੇ ਇਹ ਆਤਮਕ ਗਾਥਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਅਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤਿੰਨਾ ਲੋਕਾਂ ਜਿੱਡਾ ਕੀਕਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਯਾ 'ਪੂਤਨਾ' ਕੀਕਣ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਅਪਣਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਖੇਡ ਤਮੋ ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਪੂਤਨਾ (ਅੰਧੇਰੇ) ਨਾਲ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋਇਆਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜੁ 'ਦੂਰਕਾ ਨਗਰੀ' ਚੋਥੇ ਪਦ ਲਈ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਬਿੰਦੂਬਨ ਮਥਰਾ ਤੇ ਗੋਕਲ ਸਤੋ, ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ

(੧੩੮)

ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹੋ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੌਹਜ ਰਹੱਸ ਹੈ । ਇਸੇ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਜਪਣੇ ਤੇ
'ਉਗ੍ਰਸੈਨ' ਭਾਵ ਜੀਵ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ 'ਕੰਸ'
ਦੇ ਵਸ ਸੀ ਮੁਕਤੀ ਪਾਈ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ:-

‘ਜੇ ਜੇ ਨਾਮ ਜਪੈ ਅਪਰਾਧੀ,
ਸਭਿ ਤਿਨ ਕੇ ਦੋਖ ਪਰਹਰੇ ।

... ..
ਨਾਮ ਜਪਤ ਉਗ੍ਰਸੈਨਿ ਗਤਿ ਪਾਈ,
ਤੋੜਿ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇ ॥’

(ਮਾਰੂ ਮ: ੪)

(੧੩੯)

੧੪

ਸ਼ੇਸ਼-ਨਾਗ ਕੌਣ ਹੈ ?

‘ਸਹਸ ਫਨੀ ਜਪਿਓ ਸੇਖ ਨਾਗੇ
ਹਰਿ ਜਪਤਿਆ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵੈਗੇ ।’

[ਕਾਨੜਾ ਮਃ ੪]

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਵਚਿਤ੍ਰ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ
ਦੋ ਤਿੰਨ ਅਜਿਹੇ ਮਿੱਠੜੇ ਸੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਜਾਂ ਕਾਲੀਨਾਗ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।
ਇਹ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਡਾਢਾ ਗੁੱਬਾ ਭੇਦ
ਹੈ । ਪਰ ਆਓ ਪਹਿਲੋਂ ਨਾਗਲੀਲਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ
ਕਰੀਏ । ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੁਆਲ-ਬਾਲਾਂ ਨਾਲ ਗੇਂਦ ਬੋਲਾ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ
ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੇਂਦ ਟੱਪਾ ਖਾਕੇ ਜਮਨਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਗਿਰੀ ।
ਇਸ ਜਮਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਘੁੰਮਰ ਘੇਰ ਵਿੱਚ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ,
ਇੱਕ ਕਾਲੀਨਾਗ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਚਾਰ
ਕੋਹ ਤੋੜੀ ਪਾਣੀ ਖੋਲਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਜੇ ਕੋਈ ਭੁੱਲਕੇ ਗਿਰ
ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੜ ਬਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਬੂਟਾ ਵੀ ਉਸ ਦੇ
ਕੋਲ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਉਗ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ
ਗੇਂਦ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ
ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕਾਲੀਨਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਝਪਟਿਆ । ਇਹ ਵੇਖਕੇ
ਬਾਹਰ ਗੁਆਲ ਬਾਲ ਗੇਂਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਬਿੰਦੂਬਨ ਵਿੱਚ

(੧੪੦)

ਖਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਨੰਦ ਯਸੋਧਾਂ ਆਇ ਵੀ ਆਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਖਕੇ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਬਲਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ
ਢਾਰਸ ਬੰਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜੁ ਉਹ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਤੁਸੀਂ
ਘਾਬਰੋਂ ਨਹੀਂ:-

“ਆਵਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਭੀ ਅਵਨਾਸੀ।

ਤੁਮ ਲਾਹੇ ਕੇ ਹੇਭ ਉਦਾਸੀ।”

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ
ਸੱਪ ਨੇ ਵਲਿਸ ਘਾ ਲਈ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ
ਸਰੀਰ ਵਧਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਮੰਡਿਆਂ ਦੇ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਸੱਪ ਦੀ
ਫਣ ਉਪਰ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਸੱਪ ਧਰ ਉਂਵ ਤਾਂ ਭਾਂਵੇਂ ਮੰਡੇ ਜਿਤਨਾ
ਬੋਝ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ
ਬੋਝ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜਿੱਡਾ ਭਾਰਾ ਸੀ:-

ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੇ ਬੋਝ ਲੇ,

ਭਾਰੀ ਭਯੋ ਮੁਥਾਰਿ ।

ਫਨ ਫਨ ਪਰ ਨਾਚਤ ਫਿਰੇ;

ਬਾਜੇ ਪਗ ਪਗ ਤਾਥਿ ।

ਜਦ ਇਤਨਾ ਬੋਝ ਕਾਲੀਨਾਗ-ਉਪਰ ਪਿਆ ਤਾਂ
ਕਾਲੀਨਾਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀਆਂ
ਜੁ ਮਹਾਰਾਜ ਖਿਮਾਂ ਕਰੋ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਮੁਆਫ਼ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਜੁ ‘ਜਮਨਾ’ ਛੱਡਕੇ
ਚਲੇ ਜਾਓ। ਤਾਂ ਕਾਲੀਨਾਗ ਲੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ
ਜਾਵਾਂ। ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ—‘ਤੁਸੀਂ

(੧੪੧)

ਕੁਟੰਬ ਸਮੇਤ ਰਮਣੀਕ ਬਣ ਵਿੱਚ ਜਾਓ:-

‘ਉਸ ਕਹਿ ਕਾਲੀ ਜੇਰੇ ਹਾਥਾ।

ਰਮਣਿਕ ਗਯੋ ਕੁਟੰਬ ਕੇ ਸਾਥਾ।’

ਰਮਣੀਕ-ਬਣ ਵਿੱਚ ਹਰਿ ਜੀ ਦਾ ਵਾਹਨ ‘ਗਰੜ’ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਇੱਕ ਸੱਪ ਰੋਬ ‘ਗਰੜ’ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ‘ਗਰੜ’ ਸਭ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਅਣੋਖੀ ਲੀਲਾ ਨਾਲ ‘ਕਾਲੀਨਾਗ’ ਜੋ ਜਮਨਾ-ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਹਊਆ ਸੀ, ਨੱਥਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਕਾਲੀਨਾਗ ਗਰੜ-ਵੱਸ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਪਣੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹੀ ਰਮਣੀਕ-ਬਣ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਫਣ ਉੱਪਰ ‘ਪਦਮ’ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਕਵਲ-ਪਦਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਇਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਲੀਲਾ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਜੇ ਇਸ ‘ਜਮਨਾ’ ਜੀ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਜਾਣੀਏ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ‘ਜਮ’ ਦੀ ਧੀ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਾਲ-ਦੀ-ਧੀ (ਕਾਲਿਦੇਵੀ)। ਹੁਣ ਭਾਵਾਂ ਗੰਗਾ ਤੇ ਜਮਨਾ ਭੈਣਾਂ ਹਨ ਪਰ ‘ਗੰਗਾ’ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਦੀ ਧੀ ਗਿਣੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ‘ਜਮਨਾ’ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ‘ਜਮ’ ਦੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਜਮ-ਨਾ’ ਹੈ, ਭਾਵ ‘ਜਮ-ਦੀ-ਧੀ’। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਨਾਗ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੀ-ਨਾਗ ਕੌਣ ਹੈ ? ‘ਕਾਲ’ ਰੂਪੀ ਸੱਪ, ਭਾਵ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ।

(੧੪੨)

‘ਜਮ’ । ਹੁਣ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ‘ਆਤਮਾ’ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ‘ਕਾਲ’ ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਹੈ; ਲੜਾਈ ਇਸ ਅਕਾਲ ਤੇ ਕਾਲ ਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ‘ਆਤਮਾ’ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ । ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੁ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਉਹ ਭੁੱਲਦੇ ਹਨ । ਭਲਾ ਸੋਚੋ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਸੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਬਾਲ ਸਕੇ । ਫਿਰ ਇਹ ਸੱਪ ਪਾਤਾਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕੀਕਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਤਾਲ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਕੋਲ ਥੋੜਾ ਹੈ ? ਉਹ ਤਾਂ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਕਿਧਰੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਸੋਚੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇ ਬਾਲਕ ਹੀ ਜਾਣੀਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਤਿਭਵਣ ਜਿੰਗਾ ਕੀਕਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਬੜਾ ਭੂਘਾ ਭਾਵ ਹੈ । ਜਮਨਾ ਕੀ ਹੈ ? ਮਿਰਤਕ-ਕੁੰਡ, ਭਾਵ ਮੌਤ ਦੀ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਧੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਲੀ-ਨਾਗ ਰੂਪੀ ਕਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਭਸਮ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ‘ਰਮਣੀਕ-ਬਣ’ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਹੀ ਰਮਣੀਕ ਯਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਹੈ । ਗਰੁੜ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਅਕਾਲ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ—ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ‘ਗਰੁੜ’ ਰੂਪੀ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਕਾਲੀ-ਨਾਗ ਹੈ; ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁਖ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਖ; ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁਕਤੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਲ ਦੀ ਫਾਸੀ ਹੈ । ਬੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਹੀਆਂ ਉੱਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਬ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

(੧੪੩)

ਜਬ ਜਮੁ ਆਇ ਕੈਸ ਤੇ ਪਕਰੈ,
ਤਹ ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮੁ ਛਡਾਵਨੁ।
ਕਾਲੁ ਅਕਾਲੁ ਖਸਮ ਕਾ ਕੀਨਾ,
ਇਹੁ ਪਰਪੰਰੁ ਬਧਾਵਨੁ।

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਓਹ 'ਸੱਪ', ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ
ਜੀ ਨੱਥਦੇ ਹਨ, ਬਾਹਰਲਾ ਢਿੱਡ ਭਾਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ 'ਸੱਪ'
ਨਹੀਂ, ਓਹ ਤਾਂ 'ਕਾਲ' ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਖਾ
ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ 'ਰਮਣੀਕ-ਬਣ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ
ਹੈ। ਇਸ 'ਸੱਪ' ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾਮ' 'ਸਬਦ'
(Logos) ਰੂਪੀ 'ਗੁਰੂ' ਹੈ:—

(੧) ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ
ਲਦਿਆ *'ਅਜਗਰ' ਭਾਰੀ।
'ਗੁਰੂ' 'ਸਬਦੁ'† ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ
ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਹਰਿ ਮਾਰੀ।

(ਮਲਾਰ ਮਃ ੩)

(੨) 'ਗੁਰੂ' ਮੁਖਿ ਨਹੀ ਸਰਪ ਭ੍ਰਾਸ।
ਸੁਆ ਪਿੰਜਰਿ ਨਹੀ ਖਾਇ ਬਿਲਾਸ।

(ਮਾਲੀ ਗਉੜੀ ਮਃ ੫)

ਜੇ ਇਸ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਾ ਅਪੜੀਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਲੀਲਾ ਬਾਬਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਇੱਕ

*ਸੱਪ=ਕਾਲ।

†ਨਾਮ=(Logos)।

(੧੪੪)

‘ਸੱਪ’ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹੋ ਭੁੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਮਾਈ ਅਪਣੇ ਵਢੀਰ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਸੀ, ਪੁੱਤ ਤੂੰ ਬਾਨੰਦਾਰ ਬਣ ਜਾ ! ਭਾਵ ਤਦ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਇੱਕ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ:—

(੧) ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ ।

(ਮਃ ੧)

(੨) ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਈ ਕਰਤਾਰ ।

ਆਦ ਅੰਤ ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ ਗੜਨ ਭੰਜਨਹਾਰ ।

ਨਿੰਦ ਉਸਤਤਿ ਜੋਨ ਕੇ ਸਮ, ਸਤ੍ਰੁ ਮਿਤ੍ਰੁ ਨ ਕੋਇ ।

ਕੋਨ ਬਾਟ ਪਰੀ ਤਿਸੈ, ਪਥ ਸਾਰਥੀ ਰਥ ਹੋਇ ?

ਤਾਤ ਮਾਤ ਨ ਜਾਤਿ ਜਾਕਰ, ਪੁਤ੍ਰੁ ਪੋਤ੍ਰੁ ਮੁਕੰਦ ।

ਕੋਨ ਕਾਜ ਕਰਾਹਿਗੇ ਤੇ, ਆਨ ਦੇਵਕਿਨੰਦ ?

ਦੇਵ ਦੈਂਤ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਜਿਹ ਕੀਨ ਸਰਬ ਪਸਾਰ ।

ਕੋਨ ਉਪਮਾ ਤੋਨ ਕੋ ਮੁਖ ਲੇਤ ਨ ਨਾਮ ਮੁਰਾਰ ? । ੩ ।

[ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ ਪਾਃ ੧੦]

ਭਾਵ ਜਦ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਤੂਣ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੱਥੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਲੀਨਾਗ ਨੱਥ ਲਿਆ ਹੈ ਕੀ ਵਡਾਈ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ‘ਕਾਲੀ ਨਾਗ’ ਇਥੇ ਕਾਲ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਤੇ ਨੱਥਣ ਵਾਲੀ ਸੱਤਾ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਅਟੁੱਟ ਤੂਣ ਹੈ ।

(੧੪੫)

(੨) ਅੰਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਇਸੇ 'ਕਾਲੀ ਨਾਗ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ 'ਮੋਹਨੀ ਰੂਪ' ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। 'ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਗਰ' ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਵਾਰਕਾ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਲ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ।' ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ 'ਅਰਜਨ' ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਅਸੀਂ ਮੋਏ ਹੋਏ ਲੜਕੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗੇ। ਅਰਜਨ ਜੀ 'ਜਮਪੁਰੀ' ਵਿੱਚ ਧਰਮਰਾਜ ਜੀ ਕੋਲ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜੁ ਓਹ ਮੁੰਡੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਉਹ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਮੁੰਡੇ ਮੋੜਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗੇ। ਤਾਂ ਓਹ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰਤ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਟੁਰੇ ਤੇ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਟੱਪਕੇ 'ਲੋਕ-ਅਲੋਕ' ਪਰਬਤ ਦੇ ਨਿਕਟ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਅਤਿ ਹਨੇਰੀ ਕੰਢਾ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਉਹ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਲੰਬਾ ਚੋੜਾ ਉਰਾ ਕੰਚਨ ਦਾ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਮਣਿਮਈ ਮੰਦਰ ਵੇਖਿਆ। ਉਥੇ 'ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ' ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਉਪਰ ਰਤਨ ਜੜਤ ਸਿੰਘਾਸਣ ਉਪਰ ਸੁੰਦਰ-ਸਰੂਪ, ਚੰਦ੍ਰ ਬਦਨ, ਕਮਲ ਨੇਨ, ਮੋਹਨੀ ਮੂਰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਰੂਪ ਵੇਖਕੇ ਸਭ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਏ। ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਅੱਠੇ ਮੋਏ ਹੋਏ ਮੁੰਡੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮੌੜ ਲਿਆਏ। ਇਸ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ

(੧੪੬)

ਸੰਘਾਸਣ ਉਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਦਾ ਮੋਹਣੀ-ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ 'ਸੱਪ' ਉਹੋ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਕਾਲੀਨਾਗ' ਕਰਕੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਭਾਵ ਕਾਲ (Time) । ਇਸਦੇ 'ਸਹਸਰ-ਮੂੰਹ' ਕੀ ਹਨ ? ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੂੰਹ ਉਹ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਰੋਗ, ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਲ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸਹੰਸਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਹਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਕੋੜਾਂ ਹੀ ਉਹ ਮੂੰਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਲ ਯਾ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸਰਪ ਨੂੰ ਕਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਪ ਸਚ-ਮੁਚ ਕਾਲ ਦਾ ਕੁੰਡਲਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ । ਇਹ ਅਪਣੀ ਬਹਿਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਮਾਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਸ਼ੇਰ ਬਘਿਆੜ ਇਤਨੇ ਡਾਢੇ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ ਕਿ 'ਸੱਪ' ਹੈ । ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੱਪ ਦਾ ਡੰਗ ਗੁੱਬਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ; ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੱਚ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ 'ਕਾਲ' ਦਾ ਡੰਗ ਵੀ ਗੁੱਬਾ ਹੈ, ਇਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਘੁਣ ਵਾਂਝ ਖਾ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਕਾਲ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ, ਜਦ ਉਹ ਡੰਗ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਕੀ ਕਾਲ ਭੈੜਾ ਹੀ ਹੈ ? ਇਸਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੂਬੀ ਨਹੀਂ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ! ਕਾਲ ਸੋਹਣਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਬਸੰਤ ਕਹੀ ਸੋਹਣੀ ਰੁੱਤ ਹੈ; ਇਹ ਵੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਜਵਾਨੀ ਕਿਹੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

(੧੪੭)

ਵੇਖੋ ਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰ-ਕਲ ਕਿਹੀ ਰਮਣੀਕ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿੱਚ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਤਾਰੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਰਿਆ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਵੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ । ਬੁੱਢੇ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਵੇਖੇ ਅਪਣੀ ਆਯੂ ਨਾਲ ਕੀਕਣ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਜੀਵਣ ਸਮਾਂ ਜੋ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਿਆਰਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਕਾਲ' (Time) ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੋਹਿਆ ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੋਹਣੀ ਮੂਰਤ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਕਾਲ ਸੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਤਖਤ ਯਾ ਸੰਘਾਸਣ ਉੱਪਰ ਉਹ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਕਾਲ' ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਮੂੰਹ ਹਨ । ਇਸ ਮੋਹਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਕਾਲ' ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਡਰਾਉਣੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤਕਦੇ, ਇਹ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜੇ-ਬਰਦਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਮਾਂਹ ਵਸਾਣ ਵਾਲਾ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈ ਤੇ ਸੀਤਲਤਾ ਵਰਤਾਣ ਵਾਲਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਾਲ' ਅਪਣੇ ਮੋਹਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ ਨਹੀਂ ਖਿਲਾਰਦਾ, ਉਹ ਮਾਨੋ ਅਪਣੇ ਹਰ ਇਕ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਹਰ ਰੋਬ ਉਹ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਕੱਲ ਸੀ ਉਹ ਅੱਜ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਿਸ਼ਟੀ ਕੱਲ ਸੀ ਉਹ ਅੱਜ ਨਹੀਂ; ਜੋ ਕੱਲ ਪੱਤਝੜ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਬਸੰਤ ਹੈ, ਪਰਸੋਂ ਗਰਮੀ ਤੇ ਚੌਥ ਪਾਲਾ ਹੈ; ਫਿਰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਜੀਕਣ ਇਕ ਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਰੋਬ ਦੁਨੀਆਂ ਨਿੱਤ-ਨਵੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਗੁੱਝਾ ਭਾਵ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਕਾਲ' ਨਿੱਤ-ਨਵੇਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ

(੧੪੮)

ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੈ ਉਹ
ਮਾਨੋ 'ਕਾਲ' ਦਾ ਸਿਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਭਾਵ ਹੈ।

ਪਰ ਕੀ ਇੰਝ ਨਿਤ-ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?
ਨਹੀਂ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਦੀਵ-ਕਾਲ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ
ਖਵਿੱਤ੍ਰ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ ਜੁ ਸਹਸ-ਫਨੀ ਸ਼ਿਸ਼ਨਾਗ
(Many-mouthed Time) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ
ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਕਾਲ ਕੀਕੂੰ ਅਕਾਲ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ:—

(੧) ਜਿਹਵਾ ਏਕ ਹੋਇ ਲਖ ਕੋਟੀ
ਲਖ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਧਿਆਵੈਗੇ।
ਸਹਸ ਫਨੀ ਜਪਿਓ ਸੇਖ ਨਾਗੇ
ਹਰਿ ਜਪਤਿਆ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵੈਗੇ।

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੪)

(੨) ਏਕ ਜੀਹ ਗੁਣ ਕਵਨ ਬਖਾਨੈ।
ਸਹਸ ਫਨੀ ਸੇਖ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਨੈ।
ਨਵਤਨ-ਨਾਮ ਜਪੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ
ਇਕੁ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਕਹਿ ਸੰਗਾ।

[ਸ਼ਾਹੂ ਮ: ੫]

ਗੱਲ ਕੀ, ਅਪਣੇ ਮੋਹਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਹ 'ਕਾਲੀ-
ਨਾਗ' ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲੀਨਾਗ ਤਾਂ ਕਾਲਾ ਯਾ ਭਿਆਨਕ
ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਤਦ ਉਹ ਸਹਿਸਰ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ 'ਸ਼ਿਸ਼-ਨਾਗ' ਹੈ।
ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਾਲ ਹੈ। ਕੀ ? ਕੋਈ
ਭਿਆਨਕ ਆਦਮੀ ਯਾ ਦੂਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਮਾ

(੧੪੯)

(Time), ਵਕਤ ਯਾ ਆਯੂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਅਪਣੀ ਉਮਰ ਗੁਜਰਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੋਹਣੀ ਰੂਪ ਹੈ ਇਹ ਸੰਦਰ. ਮਨ-ਮੋਹਣ, ਜਗ-ਮੋਹਣ ਰੂਪ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਬਸੰਤ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੂਪ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ:—

ਮੋਹਨ ! ਤੇਰੇ ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ।
 ਮੋਹਨ ! ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰ ਜੀਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ ।.....
 ਮੋਹਨ ! ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਅਨੂਪ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ।
 ਮੋਹਨ ! ਤੂ ਮਾਨਹਿ ਏਕੁ ਜੀ ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ ।.....
 ਮੋਹਨ ! ਤੁਧੁ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਧਿਆਵੈ ਦਰਸ ਧਿਆਨਾ ।
 ਮੋਹਨ ! ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ਤੁਧੁ ਜਪਹਿ ਨਿਦਾਨਾ ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਮਨਮੋਹਨ ਦੇ ਮੰਦਰ ਉਚੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਆਕਾਸ਼, ਬੇ ਚਿੜਕ ਆਕਾਸ਼ ਉਸ ਮੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹਨ । ਉਸਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਕਾਨੂੰਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਸਭ ਵਿਸ਼ਵ ਜਗਤ ਉਸਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ । ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਨੂਪ ਬਚਨ ਕੀ ਹਨ ? ਇਹ ਸਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਵਾਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਨੋ-ਕਲਪਤ ਤਰੰਗ ਬਚਨ ਰੂਪੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ । ਇਸ ‘ਮੋਹਣੀ-ਰੂਪ’ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਵਾਹ’ ‘ਵਾਹ’ ਮਨ ਤੋਂ ਤਦ ਉਠਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੋਹਣ ਰੂਪ ਨਿਜ ਨੈਣ ਨਾਲ ਭਾਸਦਾ

(੧੫੦)

ਹੈ, ਜਦ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਮਨ ਦੀ ਉਡੀਨੀ ਅਵਸਥਾ ਇਉਂ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ:-

ਉਡੀਨੀ ਉਡੀਨੀ ਉਡੀਨੀ। ਕੁਝ ਘਰਿ ਆਵੈ ਰੀ।.....
 ਆਨਦ ਰੂਪ ਧਿਆਵਹੁ, ਨਾਨਕ ਦੁਆਰੈ ਆਇਓ।.....
 ਮੋਹਨ ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵੈ। ਅਬ ਮੋਹਿ ਨੀਦ ਸੁਹਾਵੈ।
 ਸਭ ਮੇਰੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਨੀ। ਅਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨੀ।
 ਮੀਠੀ ਪਿਰਹਿ ਕਹਾਨੀ। ਮੋਹਨੁ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਰੀ।'

(ਬਿਲਾਵਲ ੪੪ ੫)

ਇਸ ਰੂਪ ਦਿਆਂ ਭਿੱਠਿਆਂ ਫਿਰ ਜਮ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹੋ ਜਮ ਫਿਰ 'ਅੱਠ-ਪੁੱਤ੍ਰ' ਭਾਵ 'ਅੱਠ-ਪਹਿਰ' ਜੋ ਹਰ ਗਏ ਸਨ ਫਿਰ ਮੌਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇੱਥੇ 'ਅਕਾਲ' ਦੀ 'ਕਾਲ' ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇਹ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੱਠ ਮੰਡੇ ਜਮ ਪੁਰ ਤੋਂ ਜਾਕੇ ਲਿਆਂਦੇ। ਜਮ ਪੁਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਗਰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਮਰਕੇ ਮੰਡੇ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਪੰਜ ਤੱਤ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਥੇ ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜੀਵ (ਅਰਜਨ) ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ 'ਆਤਮਾ' ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਜਾਕੇ ਮੋਹਨੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ:-

“ਮੋਹਨ ! ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ਤੁਧੁ ਜਪਹਿ ਨਿਦਾਨਾ”

(੧੫੧)

੧੫

ਬਲਿਰਾਮ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਉਸ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ।

“ਖੰਡਾ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਸਾਜ ਕੈ ਜਿਨ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਉਪਾਇਆ ।”

[ਪਾਠ ੧੦]

ਪਿਛਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਕਾਲ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੁਹਾਉਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਗੁਣ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਸੁਹਾਉਣੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ‘ਜਰਾ-ਸ’ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਜਰਾ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਬੁੜ੍ਹਾਪਾ ਤੇ ‘ਸ’ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅਸਾਂ ਕਾਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਬਲਰਾਮ’ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਬਲਰਾਮ’ ਜੀ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀ ਖਾਸ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਆੜੀ ਸਨ। ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਚ ‘ਆਤਮਾ’ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਸਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਚਾਰ ਕਲਾਂ ਭਾਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਆਨੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਜੀਕਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ‘ਦੇਵਕੀ’ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਹੋਏ, ਤੀਕਣ ਇਹ ਵੀ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਹੀ ਗਰਭ ਤੋਂ ਹੋਏ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਵਾਸਦੇਵ ਸੀ।

(੧੫੨)

ਕੰਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਦੇ
ਦਰਭ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿਸ ਨੂੰ 'ਰੋਹਨੀ' ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਪਾ
ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਪੁਰਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਵਿਸ਼ਨੂ
ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਹੋਏ ਤੇ
ਕਾਲੀ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ
ਸਿਆਮ-ਵਰਨ (ਕਾਲਾ) ਵੀ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ।
ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨੰਦ ਨੇ ਹੀ ਪਾਲਿਆ ਪਰ ਜੰਮਣ
ਵਾਲੀ ਰੋਹਨੀ ਸੀ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਆਲ ਬਾਲਾਂ
ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਨੇਕ ਲੀਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ
ਹਰ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ
ਹੋਣਾ ਹੈ ਜੁ ਕੀਕਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧੋਨਕ-ਅਸੁਰ, ਜੋ ਖੇਤੇ ਦਾ
ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਕੋਰੜੇ ਵਾਂਗ ਭੁਆਕੇ
ਸੁਟਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਗਈ । ਇੱਕ ਤ੍ਰਿਣ-
ਅਸੁਰ ਨੇ ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ ਇੰਝ ਚੁੱਕਿਆ ਜੀਕਣ ਹਨੇਰੀ ਇੱਕ
ਤੀਲੇ (ਤ੍ਰਿਣ) ਨੂੰ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ
ਉਸਦੀ ਮਿੱਥ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ
ਕੰਸ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਬਲਰਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ
ਸੀ । ਬਲਰਾਮ ਬਾਬਤ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਧ ਹੈ ਜੁ ਉਹ 'ਮਧੂ-ਪ੍ਰਿਯਾ'
ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਮਧ ਵਿੱਚ ਮੱਤੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਮਨਾ
(ਨਦੀ) ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕੋਲ ਸੌਂਦਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ
ਨਹਾਉਣ । ਪਰ ਨਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਨਾ ਆਈ । ਤਦ ਬਲਿਰਾਮ
ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ 'ਹਲ' ਨਾਲ,
ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਮਨਾ ਦਾ ਰਾਹ ਬਦਲਣ

(੧੫੩)

ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਤੇ 'ਹਲ' ਨਾਲ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣੇ
ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚਿਆ, ਜੀਕਣ ਮੰਤਰੀ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਬੀਨ
ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਜਦ 'ਜਮਨਾ' ਬਲਰਾਮ
ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜ ਭੱਜ ਕੇ ਹਫ ਲੱਥੀ ਤਾਂ ਕਾਲਿੰਦ੍ਰੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰੂਪ
ਬਣਾਕੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਣ ਲੱਗੀ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ
'ਕਾਲਿੰਦ੍ਰੀ-ਕਰਖਣ' ਭਾਵ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਾ ਵੀ
ਆਖਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸਾਂਬਾ ਕੋਰਵਾਂ
ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ
ਅਪਣੇ ਕੋਲ ਨਜ਼ਰ-ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਬਲਰਾਮ ਜੀ
ਛੁਡਾਉਣ ਗਏ ਸਨ । ਜਦ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਿਆ
ਤਾਂ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਅਪਣੇ 'ਹਲ' ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਹਸਤਨਾਪੁਰ
ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਜਿਸਦੇ ਡਰ ਕਰਕੇ ਸਾਂਬਾ ਨੂੰ
ਕੋਰਵਾਂ ਨੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ । ਬਲਰਾਮ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ
'ਦ੍ਰੁਵਦ' ਬੰਦਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਭੂਮਾਸੁਰ ਦੇਂਤ ਦਾ ਦੇਸਤ
ਸੀ ਤੇ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰੀ ਸੀ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ
ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਬਲਰਾਮ, ਸੁਖਧਾਮ, ਰੂਪਨਿਧਾਨ ਨੇ
'ਦ੍ਰੁਵਦ' ਕੋ ਮਾਰਾ । ਯਿਹ ਦੇਂਤ ਅਤਿ ਕ੍ਰੋਧ
ਸੇ ਦੁਆਰਕਾ ਪੁਰੀ ਗਿਆ । ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ
ਜੀ ਕਾ ਦੇਸ਼ ਤੇਜਾੜਤਾ ਔਰ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਦੁਖ
ਦੇਤਾ । ਕਿਸੀ ਕੋ ਪਾਨੀ ਬਰਸਾਕੇ ਬਹਾਇਆ,
ਕਿਸੀ ਕੋ ਆਗ ਬਰਸਾਕੇ ਜਲਾਇਆ ।
ਕਿਸੀ ਕੋ ਪਹਾੜ ਸੇ ਪਟਕਾ, ਕਿਸੀ ਪਰ

(੧੫੪)

ਪਹਾੜ ਦੇ ਪਟਕਾ। ਕਿਸੀ ਕੋ ਸਮੁੰਦਰ ਮੇਂ
ਭੁਬਾਇਆ। ਕਿਸੀ ਕੋ ਬਾਂਧ ਗੁਫਾ ਮੇਂ
ਛੁਪਾਇਆ, ਕਿਸੀ ਕਾ ਪੇਟ ਫਾੜ ਭਾਲਾ,
ਕਿਸੀ ਪਰ ਬੁਖ ਉਖਾੜ ਭਾਲਾ।”

ਗੱਲ ਕੀ ਇਹ ਦੈਂਤ ‘ਦਿਵਧਾ’ ਬੜਾ ਡਾਢਾ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ
ਵਾਂਙ ਬੜਾ ਬਲੀ ਸੀ। ਪਰ ਹਨੂਮਾਨ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਪਾਸੇ ਲਗਾ
ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ। ਇਹ ਦੈਂਤ ਬਲਿਰਾਮ ਦਾ
‘ਹਲ’ ਨਾਲੇ ‘ਮੂਸਲ’, ਜੋ ਉਸਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ,
ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਨਾਲੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ
ਕਰਨ ਲਗਾ। ਪਰ ਆਖਰ ਕਾਰ ਬਲਿਰਾਮ ਦੀ ਫਤੇ ਹੋਈ
ਤੇ ਇਹ ਬਾਂਦਰ ਇੰਝ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਢੁੱਠਾ ਜੀਕਣ ਬਿਜਲੀ
ਗਿਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਗਿਰਨ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਟੋਟੇ
ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਈ।

ਬਲਿਰਾਮ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸ਼ਾਦੀ ‘ਰੇਵਤੀ’ ਨਾਲ
ਹੋਈ। ਰੇਵਤੀ ਰਾਜੇ ਰੇਵਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ
ਬੜਾ ਦੌਲਤਮੰਦ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ
ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ
ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਗਿਆ। ਉਥੇ ‘ਹਾ ਹਾ’, ‘ਹੂ ਹੂ’ ਗੰਧਰਬ
ਰਾਗ ਰੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ
ਇਤਨਾ ਮਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਯੁਗ ਬੀਤ ਗਿਆ।
ਜਦ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਲੜਕੀ ਲਈ ਯੋਗ
ਵਰ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੇਰੇ ਆਣ ਤੋਂ
ਪਿੱਛੇ ਯੁਗ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ

(੧੫੫)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੂੰ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਛਦਾ ਹੈਂ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਬਲਿਰਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਯੁਗ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਹੁਣ ਆਦਮੀ ਛੋਟੇ ਸਨ ਤੇ 'ਰੇਵਤੀ' ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਲ-ਧਰ ਬਲਿਰਾਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹਲ ਦੇ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਦਬਾ ਕੇ ਨਿੱਕੀ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਗਈ।

ਬਲਿਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੋਂ ਜਰਾ ਪਹਿਲੋਂ ਗੁਜਰਿਆ, ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਵਾਰਕਾ ਸਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਸੱਪ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਉਹ ਅਵਤਾਰ ਸੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਸ ਦਾ ਗੋਹਜ ਰਹੱਸ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ, ਸਾਰਾ ਆਨੰਦ ਤਾਂ ਵੀਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਸਗਾ ਪਾ ਮਸ਼ੀਨ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵਿੱਚੋਂ ਤੱਤ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰ ਮਾਨੋ ਦਹੀਂ ਦਾ ਰਿੜਕਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਿੜਕਦੇ ਰਿੜਕਦੇ ਮੱਖਣ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। “ਸੰਤਹੁ ਮਾਖਨੁ ਖਾਇਆ ਛਾਛਿ ਪੀਐ ਸੰਸਾਰ।” ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਦਾ ਤੱਤ ਬੋਧ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਲੱਸੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਉ ਜ਼ਰਾ ਇਸ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਮੱਖਣ ਕੱਢੀਏ। ਪਹਿਲੋਂ ਲਓ ਅੱਖਰ ‘ਬਲਿਰਾਮ’। ਇਸ ਦਾ

(੧੫੬)

ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? 'ਰਾਮ' ਦਾ 'ਬਲ' ਜਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਾ ਸ਼ਕਤੀ । ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ ਹੋਰ ਲੜਾਈਆਂ ਤੇ ਲੀਲਾਂ ਜਦ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਬਲਰਾਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਕਿ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਿਸਨੇ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ । ਬਲਿਰਾਮ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ 'ਮੈਂ', ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ 'ਅਸੀਂ' । ਗੱਲ ਕੀ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਝਗੜਦੇ ਸਨ । ਝਗੜਦੇ ਝਗੜਦੇ ਨਿਬੇੜਾ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਢਮੀਨ ਫਾੜਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ । ਫਿਰ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਫਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਪਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਫਤੇ ਬਲਿਰਾਮ ਦੇ ਬਲ ਨੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਛਲ ਨੇ ਪਾਈ'—ਭਾਵ ਬਲ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਛਲ ਭਾਵ ਕੋਤਕਾਂ ਜਾ ਚੋਜ ਦੀ ਵੀ । ਬਲਿਰਾਮ ਕੌਣ ਹੈ ? ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਬਲ' ਹੈ । ਹੁਣ ਜੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ 'ਆਤਮਾ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਅਕਾਲ' ਹਨ, ਤਾਂ ਬਲਿਰਾਮ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹ 'ਕਾਲ' ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ ਜੁ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਡਾਢੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਕਾਲ' (Time) ਸਭੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰਦਾ ਹੈ:—

‘ਕਾਲ’ ਸਭਿਨ ਕੋ ਪੋਖਤਮਾਸਾ ।

ਅੰਤਹ ਕਾਲ ਕਰਤ ਹੈ ਨਾਸਾ ।

‘ਕਾਲ’ ਸਭਿਨ ਕਾ ਕਰਤ ਪਸਾਰਾ ।

ਅੰਤ ਕਾਲ ਸੋਈ ਖਾਪਨਹਾਰਾ ।

(੧੫੭)

ਆਪਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕਨ ਧਰਹੀ ।

ਆਪਹਿ ਮਧ ਲੀਨ ਪੁਨ ਕਰਹੀ ।

ਅੰਤ ਕਰਤ ਸਭ ਜਗ ਕੋ ਕਾਲਾ ।

ਨਾਮ 'ਕਾਲ' ਤਾਂਤੇ ਜਗ ਡਾਲਾ ।

[ਪਾ: ੧੦]

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਕਾਲ' ਕਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਫਜ਼ਲ ਹੈ; 'ਕਾਲ' ਅਕਾਲ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੰਗੀ ਹੈ । ਜੇ ਕਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਦਿਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਰਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਸੰਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਤਥਰ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਕਾਲ-ਦੀ-ਕਲਮ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਰਚੀ ਹੈ:—

“ਕਾਲ-ਕਲਮ”	ਹੁਕਮ	ਹਾਥ
ਕਹਉ	ਕਉਨੁ	ਮੋਟਿ ਸਕੈ,
ਈਸੁ	ਬੰਮੁ	ਗੁਨੁ ਧਾਨੁ
ਧਰਤ	ਹੀਅੈ	ਚਾਹਿ ਜੀਉ ।”

[ਸਵਯੰ ਮ: ੪]

ਗੱਲ ਕੀ, 'ਕਾਲ' ਦੀ ਹੀ ਤਾਂ 'ਕਲਾ' ਹੈ, ਕਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਕਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਉੱਦਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭੰਭੀਰੀ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਲਾ, ਇਸ ਕਾਲ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ 'ਬਲਿ-ਰਾਮ' ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਭਾਵ 'ਰਾਮ'-ਦੀ-'ਬਲ' ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ 'ਹਲ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੀਕਣ ਹਲ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਉਪਰ ਹੇਠਾਂ ਕਰੀਦਾ

(੧੫੮)

ਹੈ, ਤੀਕਣ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ।
ਜੋ ਕੱਲ ਸੀ, ਸੋ ਅੱਜ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਅੱਜ ਹੈ ਸੋ ਪਰਸੋਂ ਨਹੀਂ।
'ਹਲ' ਉਸ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ
'ਬਲ' ਅਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੋਚੋ ਕੌਣ ਐਸਾ
ਆਦਮੀ ਹੈ-ਜੋ ਅਪਣੇ 'ਹਲ' ਨਾਲ 'ਹਸਤਨਾ ਪੁਰ' ਯਾ ਕੋਈ
ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਹਲ' ਅੱਖਰ ਲਕੜੀ
ਦੇ ਹਲ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਕਾਲ ਦੀ
ਪ੍ਰਵਰਤ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਨਰੂਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ 'ਮੂਸਲ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਹਲ ਤਾਂ ਹੇਠਲੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੇਠੋਂ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ ਮਾਨ
ਜੜ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਮੂਸਲ' ਯਾ ਮੁੰਗਲੀ ਉੱਤੋਂ ਹੇਠਾਂ
ਵਲ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਤਾਕਤਾਂ ਹਨ; ਇਹ
ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਜ਼ਮੀਨ, ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਹੇਠ ਉੱਤੋਂ ਦੋਹਾਂ
ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਹਲ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲੀ ਹੇਠੋਂ ਆਉਂਦੀ
ਹੈ, ਤੇ (ਮੂਸਲ) ਮੁੰਗਲੀ ਨਾਲ ਉਪਰੋਂ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ
ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨਵਾਂ ਨਰੋਵਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਅਪਣਾ ਸਰੀਰ;
ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਹੈ,
ਪਰ ਅੰਦਰ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਵੇਖੋ ਕਿਤਨੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ
ਹਨ ! ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਲਹੂ ਕੀਕੂੰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੀਮਾਰ ਦੀਆਂ
ਰਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਕਣ ਤਾਕਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ! ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ
ਹੇਠੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਹਲ ਹੇਠੋਂ ਤੇ ਮੁੰਗਲੀ ਉਪਰੋਂ
ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤਰਾਂ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਕਲਾ ਦੋ-ਪਾਸੀ ਚਲਦੀ
ਹੈ। ਇਹ ਕਾਲ ਦਾ ਦੋ-ਧਾਰਾ 'ਖੰਡਾ' ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ

(੧੫੯)

ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ-ਨਵੀਂ ਬਦਲੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

“ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਖੰਡਾ ਸਾਜਕੇ ਜਿਨ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਉਪਾਯਾ।”

ਇਹ ਦੋ-ਧਾਰਾ ‘ਖੰਡਾ’ ‘ਕਾਲ’ ਹੈ; ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਬਲਿਰਾਮ’ ਯਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ‘ਬਲ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਕਾਲ ਦੇ ਹੋਥ ਇਹ ਬਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ‘ਕਾਲ’ ਵੀ ਨਿਕੰਮਾ ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੋਵੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਬਲਰਾਮ ਕੋਈ ਮੁੰਡੇ ਯਾ ਬਾਲ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਭਾਵ ‘ਅਕਾਲ’ ਤੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਹ ‘ਦ੍ਰਵਿਦਾ’ ਬੰਦਰ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਬਲਿਰਾਮ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਅੱਖਰ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਬਦਲਕੇ ਹੁਣ ‘ਦੁਬਿਧਾ’ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਦੁਬਿਧਾ’ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹੋ ਤਾਂ ਭਰਮ, ਸ਼ਕ, ਸੁਝਾ ਯਾ ਦੂਜਾ-ਭਾਵ ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜਾ ‘ਦੁਬਿਧਾ’ ਦਾ ਗੁਬਾਰਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੰਧੇਰ ਹੈ ਦੁਬਿਧਾ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਇੰਜ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਜੀਕਣ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਆਰੀ ਚੀਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਨਚਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਦੁਬਿਧਾ ਦੁਰਮਤਿ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ; ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਬਉਰਾ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ:-

‘ਦੁਬਿਧਾ ਬਉਰੀ ਮਨੁ ਬਉਰਾਇਆ।

ਬੂਠੇ ਲਾਲਚਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ।’

[ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧]

ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਬੱਧਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

(੧੬੦)

‘ਸਾਕਤ ਕੂੜੇ ਸਚੁ ਨ ਭਾਵੈ ।
ਦੁਬਿਧਾ ਬਾਧਾ ਆਵੈ ਜਾਵੈ ।’

[ਆੜ ਮਹਲਾ ੧]

ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਭਟਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ‘ਨਿਜ-ਮਹਲ’ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨਾ ਮਰੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਸੱਤਾ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ‘ਬਲਰਾਮ’ ਭਾਵ ਸਾਡੀ ਕਾਲ-ਸੱਤਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਦੁਬਿਧਾ ਰੋਗ ਨੂੰ ਗੁਆਉਂਦੀ ਹੈ। ‘ਦੁਬਿਧਾ’ ਮਾਰ ਮਾਰ ‘ਸਬਦ’ (ਨਾਮ) ਨੂੰ ਪਛਾਣੀਦਾ ਹੈ; ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:—

(੧) ‘ਦੁਬਿਧਾ ਦੁਰਮਤਿ ਅਪੁਲੀ ਕਾਰ ।
ਮਨਮੁਖਿ ਭਰਮੈ ਮਝਿ ਗੁਬਾਰ ।’

[ਬਸੰਤ ਮ: ੧]

(੨) ‘ਦੁਬਿਧਾ ਮਨਮੁਖ ਰੋਗਿ ਵਿਆਪੇ
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਲਹਿ ਅਧਿਕਾਈ ।
ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੰਮਹਿ ਠਊਰ ਨ ਪਾਵਹਿ
ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਈ ।’

[ਭੋਰਉ ਮ: ੫]

(੩) ‘ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਕੈ ਤਾਂ ‘ਸਬਦੁ’ ਪਛਾਣੁ ।
ਘਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੈ ਕਰਿ ਜਾਣੁ ।
ਏਹਾ ਮੰਤਿ ‘ਸਬਦੁ’ ਹੈ ਸਾਰੁ ।
ਵਿਚਿ ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਥੈ ਪਵੈ ਫਰੁ ।’

[ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧]

(੧੬੧)

(੪) 'ਏਕ ਅਚਰਜੁ ਜਨ ਦੇਖਹੁ ਭਾਈ ।
ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰਿ ਹਰਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਈ ।'

[ਪਨਾਸਰੀ ਮ: ੫]

(੫) 'ਸੋ ਮੁਨਿ ਜਿ ਮਨ ਕੀ ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰੇ ।
ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬੀਚਾਰੇ ।
ਇਸ ਮਨ ਕਉ ਕੋਈ ਖੋਜਹੁ ਭਾਈ ।
ਮਨ ਖੋਜਤ 'ਨਾਮ' ਨਉਨਿਧਿ ਪਾਈ ।'

[ਭੈਰਵੀ ਮ: ੩]

ਗੱਲ ਕੀ, 'ਦੁਬਿਧਾ' ਦੁਰਮਤ ਦੀ ਇੱਕ ਬੜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੱਡਾ ਰੋਗ ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ 'ਨਾਮ' ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ 'ਦੁਬਿਧਾ' ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਫਿਰ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਖੋਜੀ ਬੀਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੰਮ ਇਸ ਲਈ ਬਲਿਰਾਮ (ਕਾਲ) ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਖੋਜੀ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ 'ਆਤਮਾ' ਉਪਜਦੇ ਹਨ।

ਬਲਿਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ 'ਰੇਵਤੀ' ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਰਵ' ਸੂਰਜ ਹੈ, ਜੀਕਣ 'ਸਸ' ਚੰਦਰਮਾ ਹੈ। 'ਰਵ' ਦੀ ਲੜਕੀ 'ਰੇਵਤੀ' ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਤ ਕਾਲ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਲਿਰਾਮ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਕਾਲ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਪਸ਼ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਤੇਜ ਹੈ। ਸੋ ਰੇਵਤੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੂਰਜ ਸਰੂਪ ਬਲਿਰਾਮ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਰੂਪੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਦ੍ਰਮਾ

(੧੬੨)

ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਹੀਂ ।

ਬਲਿਰਾਮ ਜੀ 'ਜਮਨਾ' ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਕ੍ਰੀੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਬਲਿਰਾਮ ਵੀ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੈ, ਤੇ ਜਮਨਾ ਵੀ ਜਮ-ਦੀ-ਧੀ ਹੈ; ਜੀਕਣ ਗੰਗਾ ਅਕਾਲ-ਦੀ-ਧੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਤਾਂ ਗੋਹਜ ਰਹੱਸ ਹੈ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾਣ ਦਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਛੱਡਕੇ ਸੋ ਹਲਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਰੁੱਖ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ । ਜਮਨਾ ਨੂੰ 'ਹਲ' ਨਾਲ ਡਰਾਉਣ ਦਾ ਗੁੱਝਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਜਮਨਾ ਵੀ 'ਜਮ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਤੇ ਬਲ-ਰਾਮ ਵੀ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ, ਤੇ 'ਹਲ' ਚਲਾਉਣਾ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਾ ਖਲਾਰਣਾ ਹੈ:—

‘ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ ।’

‘ਕਲਾ ਧਰੈ ਹਿਰੈ ਸੁਈ ।

ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ ।’

ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ‘ਕਾਲ’ ਅਤੇ ‘ਅਕਾਲ’ ਰਲ ਮਿਲਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੀਕਣ ਗੱਡੀ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਉਪਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ । ਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਨਾਲ ‘ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਚੱਕਰ’ ਚਲਦਾ ਹੈ । ਕਾਲ ਦਾ ਧੁਰਾ ਧੂ ਹੈ; ਅਕਾਲ ਦਾ ਧੁਰਾ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ । ਇਹ ਬਲਿਰਾਮ ਹੈ, ਓਹੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ—ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

“ਕਾਲੁ” ‘ਅਕਾਲੁ’ ਖਸਮ ਕਾ ਕੀਨਾ

ਇਹੁ ਪਰਪੰਚੁ ਬਧਾਵਨੁ ।

(੧੬੩)

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਤੇ ਅੰਤੇ ਮੁਕਤੇ

ਜਿਨ ਹਿਰਦੈ ਰਾਮ ਰਸਾਇਨੁ ।’

[ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਰੂ]

ਇਸੇ ‘ਕਾਲ’ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਰਪਾਲੂ ਬਲਵਾਨ ਰੂਪ
ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿੱਚ ‘ਬਲਿਰਾਮ-ਜੀਉ’ ਕਰਕੇ
ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਕਰਿ ਭਾਉ ਕੁੜਮ ਕੁੜਮਾਈ

ਆਇਆ ‘ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ’ ।

ਸੰਤ ਜਨਾ ਕਰਿ ਮੇਲੁ ਗੁਰਬਾਣੀ

ਗਾਵਾਈਆ ‘ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ’ ।’

(ਸੁਹੀ ਮ: ੪)

ਹਰਿ ਪਹਿਲੜੀ ਲਾਵ ਪਰਵਿਰਤੀ

ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ।

ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦ ਧਰਮ

ਦ੍ਰਿੜਹੁ ਪਾਪ ਤਜਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ !

(ਸੁਹੀ ਮ: ੪)

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ‘ਕਾਲ’ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕਰਕੇ
ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਕਾਲ ਗਯੋ ਇਨ ਕਾਮਨ ਸੋ,

ਜੜ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹਿਯੋ ਨ ਚਿਤਾਯੋ’...

‘ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕੇ ਭੇਦ ਸਭੈ ਤਜ,

ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ ਮਾਨਯੋ’

[ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦]

(੧੬੪)

੧੬.

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੌਣ ਹਨ ?

‘ਬਿਪ੍ਰ ਸੁਦਾਮੇ ਦਾਲਦੁ ਭੰਜ । ਰੇ ਮਨ ਤੂ ਭੀ ਭਜੁ ਗੋਬਿੰਦ ।’
[ਬਸੰਤ ਮ: ੫]

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ! ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਅਨੇਕਾਂ ਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹਾਂ । ਪਰ ਲੀਲਾਂ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਜਨਮਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਰੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਪ੍ਰੰਨਿਆਂ ਦੇ ਚੰਦ੍ਰ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਜੀ ਦੇ ਸਾਖਿਆਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੌਣ ਸਨ । ਅੱਖਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰ ਆਕਰਖਣ=ਖੱਚਣ ਤੋਂ ਹੈ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦:-

ਜਬ ‘ਉਦ-ਕਰਖ’ ਕਰਾ ਕਰਤਾਰਾ ।

ਪ੍ਰਜਾ ਧਰਤ ਤਬ ਦੇਹ ਅਪਾਰਾ ।

ਜਬ ‘ਆ-ਕਰਖ’ ਕਰਤ ਹੋ ਕਬਹੂੰ ।

ਤੁਮ ਪੈ ਮਿਲਤ ਦੇਹ-ਧਰ ਸਬਹੂੰ ।

ਭਾਵ ‘ਆ-ਕਰਖ’ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ‘ਉਦਕਰਖ’ ਵੇਲੇ ਸਿਨੇਮੇ ਦੀ ਵਲ੍ਹੋਟੀ ਹੋਈ ਫਿਲਮ (Film) ਵਾਂਗ ਜੋ ਹੋਲੇ ੨ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਸੰਸਾਰ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਕਲਪਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ ਉਦ-ਕਰਖ ਵਿਚ ਉਤਪਤੀ ਹੈ ਤੇ ‘ਆ-ਕਰਖ’ ਵੇਲੇ ਪਰਲੋ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ

(੧੬੫)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪ 'ਆਤਮਾ' ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬਾਹਵਾਂ ਹਨ, ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਉਹ 'ਕ੍ਰਿਪਣ' ਵਾਲੇ ਆਤਮਾ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਂਦੇ ਖਪਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹਨ, ਅਜੂਨੀ ਹਨ । ਇਹ ਆਖਣਾ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਗਲਤ ਹੈ, ਇਕ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ; ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਰੋੜ੍ਹੇ ਮਾਤਰ, ਅੰਨੇ ਹੱਥ, ਟੋਹਣੀ ਵਾਂਗ, ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਟੋਹਣੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ । ਅਸਟਮੀ ਵਾਲੀ ਬਿਤ ਤਾਂ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

ਸਗਲੀ ਬੀਤਿ ਪਾਸਿ ਡਾਰਿ ਰਾਖੀ ।
 'ਅਸਟਮ-ਬੀਤਿ ਗੋਵਿੰਦ ਜਨਮਾਸੀ ।
 ਭਰਮਿ ਭੂਲੇ ਨਰ ਕਰਤ ਕਚਗਾਇਣ ।
 ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਰਹਤ ਨਾਗਾਇਣ । ਰਹਾਉ ।
 ਕਰਹਿ ਪੰਜੀਰੁ ਖਵਾਇਓ ਚੋਰ ।
 ਉਹ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰੈ ਰੈ ਸਾਕਤ ਢੋਰ ।
 ਸਗਲ ਪਤਾਧ ਦੇਹਿ ਲੇ ਰੋਨੀ ।
 ਸੋ ਮੁਖੁ ਜਲਉ ਜਿਤੁ ਕਹਹਿ ਠਾਕਰੁ ਜੋਨੀ ।
 ਜਨਮਿ ਨ ਮਰੈ ਨ ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ।
 ਨਾਨਕ ਕਾ ਪ੍ਰਭੁ ਰਹਿਓ ਸਮਾਇ ।

(ਭੈਰਉ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ ਜੁ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸਟਮੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਬਿਤ ਅਸਲ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ

(੧੬੬)

ਖੋਟੀਆਂ। ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਭੁੱਲੇ ਹਨ ਜੋ ਇੰਝ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਕੱਚ-ਪੱਚ (ਕਚਗਇਣ), ਕੱਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹਨ। 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਤ੍ਵ-ਬੋਧਨੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਭੁੱਲੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੰਜਾਗੀ ਬਣਾਕੇ ਠਾਕਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹੂਟੇ ਦੋਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰਹਤ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਮੁੱਖ ਜਲੇ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਉਹ 'ਦੇਵਕੀ' ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਇਕ ਗਾਥਾ (allegory) ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੋਹਣੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਸਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਟੋਹਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਕੜੀ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਫਸਦੇ ਹਨ।

ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵੀਰ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀਸਾਂ ਵਾਂਗ ਮੋਤੀ ਚੁਗਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਤਮਾ ਦੀ ਲੀਲਾ ਨਿਰੂਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਕੋਈ ਰਿਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਹੋਏ ਹਨ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਨਾਮੀ ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਲੀਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

(੧੬੭)

ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੜਾਈ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਭੀਮ ਕਰਣ ਅਦਿ ਦੀਆਂ ਅਚੰਭਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੀ ਤੱਤ-ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਜੁ ‘ਮਹਾਂਭਾਰਤ’ ਸਾਡੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ; ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਹ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਆਪ ਹੈ; ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਇਥੇ ਉਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਪੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਰਤੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਇਉਂ ਗਾਉਂਦੇ, ਨੱਚਦੇ, ਤੇ ਉਛਲਦੇ ਹਨ:—

“ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਓ ਰਾਮ ਬੇਨੁ ਬਾਜੈ।

ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਧੁਨਿ ਅਨਹਤ ਗਾਜੈ।”

ਭਾਵ, ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਉ ! ਤੁਸੀਂ ਹੀ ‘ਰਾਮ’ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਰਮਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੀ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਧੁਨੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ (ਅਨਹਤ) ਅਟੁੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ‘ਬੀਸਰੀ’ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਬੇਨ ਦੀ ਮਧੁਰ ਰੁਣ ਬੁਣ (Vibration) ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਿਨ ਬੰਸਾਂ ਬੰਸ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੇਖੋ:—

ਧਨਿ ਧਨਿ ਮੇਘਾ ਰੋਮਾਵਲੀ।

ਧਨਿ ਧਨਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਓਢੇ ਕਾਬਲੀ।

ਭਾਵ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬੂਟੇ ਆਦਿ ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਇੰਝ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਹਨ,

(੧੬੮)

ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਯਾ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਵਾਲ। ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ
ਰੂਪੀ ਬੋਦਲ (ਮੇਘ) ਹੇਠਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਇੰਝ ਛਪਿਆ ਹੈ
ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜੀਵ (ਰੂਹ), ਮਾਨੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਛੁਪਣ ਲਈ ਅਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਕੋਈ
ਕੰਬਲੀ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਨੇ
ਸਰਗੁਣ-ਰੂਪ ਕੰਬਲੀ ਓੜੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਇੰਝ ਛੁਪੇ
ਹੋਏ ਹਨ ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਭੂਲ ਭਲਈਆਂ ਖੇਡਦੇ
ਹਨ। ਫਿਰ ਵੇਖੋ:-

‘ਧਨਿ ਧਨਿ ਤੂ ਮਾਤਾ ਦੇਵਕੀ।

ਜਿਹ ਗ੍ਰਿਹ ਰਮਈਆ ਕਵਲਾਪਤੀ।’

ਹੇ ਦੇਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੂੰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ
ਤੇਰੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੰਮਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ
ਇਹ ਮਾਇਆ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਵਲਾ-ਪਤੀ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਤੀ (ਖਾਵੰਦ)
ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ
ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀਕਣ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ? ਨਹੀਂ
ਨਹੀਂ, ‘ਦੇਵਕੀ’ ਕੋਈ ਜਨਾਨੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਦੇਵਤੇ
ਜਣਨ ਵਾਲੀ ‘ਨਾਮ’-ਜਣਨ ਵਾਲੀ ਮਨੋ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਜੋ
ਇਕਾਗਰ ਮਨ ਹੋਕੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲਿਵ ਲੀਨ ਹੋਕੇ ਨਾਮ
ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ‘ਪੁੱਤ੍ਰ’ (ਨਾਮ) ਅੰਦਰ ਜੰਮ
ਪਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹੋ ਮਾਇਆ (ਕਵਲਾ) ਜਨਨੀ ਦਾ
ਖਾਵੰਦ (ਕਵਲ-ਪਤੀ) ਹੋ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਹ ਪਤੀ ਤੇ
ਪੁੱਤ੍ਰ ਵਿਚਾਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੇਖੋ:-

(੧੬੯)

‘ਧਨਿ ਧਨਿ ਬਨ ਖੰਡ ਬੰਦੂਬਨਾ ।

ਜਹੁ ਖੇਲੈ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਨਾ ।’

ਭਾਵ ਇਹ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਬੰਦੂਬਨ ਵੀ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਸੁਨਸਾਨ ਸੀ, ਖੰਡਰ ਸੀ, ਜੰਗਲ ਸੀ, ਜਦ ‘ਨਾਮ’ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਹੁਣ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਪਜਣ ਉਪਰ ਇਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਹਾਂ ਜੀ ਫਿਰ ਇਹ ਮਸਾਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਇਹ ਤਾਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਬਣ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣ’ ਖੇਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਰਮਣ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਆਤਮਾ । ਇਹ ਇੰਝ ਖੇਡਦਾ ਹੈ:—

‘ਬੇਨੁ ਬਜਾਵੈ ਗੋਧਨੁ ਚਰੈ ।

ਨਾਮੋ ਕਾ ਸੁਆਮੀ ਆਨਦ ਕਰੈ ।’

ਇਹ ਆਤਮਾ ਕੀਕਣ ਸੰਵਾਪਦਾ ਹੈ ? ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਮਧੁਰ ਬੰਸਰੀ ਤੋਂ । ਜਦ ਤੇੜੀ ਇਹ ਅਟੁਟ ਅਨਹਤ (ਅਨਹਦ) ਬੰਸਰੀ ਨਾ ਵੱਜੇ ਤਦ ਤੇੜੀ ਆਤਮਕ ਵੀਚਾਰ ਬੋਧੀ ਹੈ, ਅਧੂਰਾ ਹੈ, ਅਪੂਰਣ ਹੈ, ਤਦ ਤੇੜੀ ਅਨੰਦ ਵੀ ਅੱਧਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਜਕਲ ਦੀ ‘ਵੇਦਾਂਤ’ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਇਤਨਾ ਰਸ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੀਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ‘ਨਾਮ’ ਵਾਲਾ, ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ । ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਤਾਂ ਵਾਧਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਧਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਉਧਰ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਪੱਕੀ ਪੇਵੈਦ ਹੈ, ਇਧਰ ਭਗਤੀ ਉਧਰ ਕਰਮ ਤੇ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ । ਲੋੜ ਹੈ ਲੋੜ ਹੈ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ‘ਨਾਮ’

(੧੭੦)

ਦੀ, ਗਰੀਬੀ ਦੀ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੀ ।

ਵੇਖੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ 'ਸੁਦਾਮਾ' ਭਗਤ ਪਲਿਆ । 'ਸੁਦਾਮਾ' ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਲ-ਮਿੱਤਰ ਸਨ । ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਵੇਦ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋ ਗਏ । ਪਹਿਲੇ ਸੁਦਾਮੇ ਨੂੰ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬੜਾ ਗੁਮਾਨ ਸੀ, ਹੰਕਾਰ ਸੀ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਦਾਜੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਸੀ । ਦੋਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰਾਜਸੂਯੋਗ ਵੇਲੇ ਅਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ । ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਕੀ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸੁਦਾਮਾ ਗਰੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਭੇਜਦੀ ਹੈ । ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ:-

ਬਿਪ ਸੁਦਾਮਾ ਦਾਲਦੀ ਬਾਲ ਸਖਾਈ ਮਿਤ੍ਰ ਸਦਾਏ ।
ਲਾਗੂ ਹੋਈ ਬਾਮੁਣੀ ਮਿਲ ਜਗਦੀਸ ਦਲਿਦੁ ਗਵਾਏ ।
ਚਲਿਆ ਰਿਣਦਾ ਗਣੀਆਂ ਕਜੋਂ ਕਰ ਜਾਈਏ ਕੋਣ ਮਿਲਾਏ ।
ਪਹੁਤਾ ਨਗਰ ਦੁਆਰਕਾ ਸਿੰਘ-ਦੁਆਰ ਖਲੋਤਾ ਜਾਏ ।
ਦੂਰਹੂੰ ਦੇਖ ਭੰਡਉਤ ਕਰ ਛਡ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹਰਿ ਜੀ ਆਏ ।
ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਪਰਦਖਣਾ ਪੈਰੀ ਪੈਕੇ ਲੈ ਗਲ ਲਾਏ ।
ਚਰਣੋਦਕ ਲੈ ਪੈਰ ਧੋਇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਪਰ ਬੈਠਾਏ ।
ਪੁਛੇ ਕੁਸਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਏ ।
ਲੈ ਕੇ ਤੰਦੁਲ ਚਬਿਓਹ ਵਿਦਾ ਕਰੇ ਅਗੇ ਪਹੁੰਚਾਏ ।
ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਸਕੁਚ ਪਠਾਏ ।”

ਭਾਵ ਸੁਦਾਮੇ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੁਦਾਮੇ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ

(੧੭੧)

ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਅਪਣਾ ਦਲਿੱਦ੍ਰ ਜਣਾ। ਓਹ ਦਵਾਰਕਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਓਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਦੋੜ ਕੇ ਆ ਮਿਲੇ, ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਸਿੰਘਾਸਣ ਉਪਰ ਬਿਠਾਇਆ, ਚਰਣ ਧੋਤੇ, ਤੇ ਉਸਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਤੰਦੁਲ (ਚਾਵਲ) ਜੋਰੀ ਖੋਹਕੇ ਚੌਬੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਸੁਦਾਮਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸੁਦਾਮੇ ਨੂੰ ਓਹ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਕਰਾਈ ਜਦ 'ਸੁਦਾਪਨ' ਗੁਰੂ ਨੇ ਲੱਕੜੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਛੇਲੇ ਚੱਬਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਤੇ ਲੱਕੜੀ ਚੁਗਦਿਆਂ ਸੁਦਾਮੇ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਛੇਲੇ ਵੀ ਚੋਰੀ ਚੱਬ ਲਏ ਸਨ ! ਘਰ ਆਉਣ ਤੇ ਵੇਖਣ ਤਾਂ ਸੁਦਾਮੇ ਦੇ ਕੋਠੇ ਸੋਠੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਵਿੱਚ ਹਨ।—ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਗੋਹਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸੋਚੋ 'ਬਿਪ੍ਰ' ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਬਿਪ੍ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੇਦ ਪਾਠਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਵੇਦ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਨਾਮ'-ਰਸ ਨਾ ਆਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਅਭਿਮਾਨ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਗੁਮਾਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਇਤਨੇ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਸਿਮਰਣ ਦੁਆਰਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਕੀਟ, ਪਤੰਗ, ਜੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ; ਜਿਤਨਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਉਤਨਾਂ ਹੀ ਅਪਣੀ ਨਾਲਾਇਕੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਏਹੋ ਫਰਕ ਹੈ 'ਸੁਦਾਮੇ' ਦਾ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ; ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ।

(੧੭੨)

ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲਿਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਜਦ ਤਕ ਉੱਚਾ ਹੈ ਉਸ ਉਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਰਖਾ ਜਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਭੁੱਘੇ ਟੋਇਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਜਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜਦੀ ਹੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਰਮਾ ਕੋਲ। ਇਹ ਵਹੁਟੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹੋ ਤਾਂ 'ਬੁਧਾ' ਹੈ ਜੋ ਜਨਾਨੀ ਲਿੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਗੁਮਾਨ ਦਾ ਪੜਦਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਸੁਦਾਮਾ' ਕੌਣ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਜੋ 'ਸੁਧਾ' ਭਾਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ 'ਦਾਮਾ' ਢੂੰਢਦਾ ਹੈ। ਕੀਕਣ ਲੱਭੇ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮਾ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਉਹ ਤਾਂ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਜਦ 'ਸੁਦਾਮਾ' ਅਪਣਾ ਗਰਬ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਗਰੀਬੀ' ਦੇ ਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੁਧਾ' 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਢੂੰਢਕੇ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਵਸਿ ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ।

ਤੀਨਿ ਸਾਮਏ ਏਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ।

[ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧]

ਇਹ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ; ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ, ਮੋਖ, ਤਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਦ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ, ਗਰੀਬੀ ਭਾਵ ਨਾਲ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰੀਏ:-

(੧) ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਕਮਾਵੈ

ਏਹ ਕਰਣੀ ਸਾਰ ।

(੧੭੩)

ਆਪੁ ਛੋਡਿ ਸਭ ਹੋਇ ਰੇਣਾ

ਜਿਸੁ ਦੇਇ ਪ੍ਰਭੁ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ।

[ਸ੍ਰੀ ਗਾਥਾ ਮ: ੫]

(੨) ਹੋਇ ਸਗਲ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ

ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਸਮਾਵਉ ।

ਦੁਖੁ ਨ ਦੇਈ ਕਿਸੈ ਜੀਅ

ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਵਉ ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਇਸੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਜਦ 'ਸੁਦਾਮਾ' ਅੱਪੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚ ਖੰਡ ਰੂਪੀ ਦੁਆਰਕਾ ਵੱਲ ਗਿਆ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ 'ਬੁੱਧੀ-ਰੂਪੀ-ਇਸਤੀ' ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਦਲਿੱਦ ਉਸ ਲਈ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਸੀ ? 'ਸੁਦੀਪਨ' ਭਾਵ ਸ਼ੱਚੀ 'ਸੁਧ' ਬੁੱਧੀ' ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ 'ਦੀਪਕ'—ਦੀਵਾ। ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਾਂ ਤੋਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸੁਦਾਮਾ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਬੇ-ਰਸਤਾ ਜਾਕੇ ਗੁਮਾਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਗਰਬ ਛੱਡ 'ਸੁਦਾ' (=ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਰੂਪੀ 'ਦਾਮਾ' ਨਾਲ ਖਰੀਦਕੇ 'ਸੁਦਾ' + 'ਦਾਮਾ' = 'ਸੁਦਾਮਾ' ਬਣ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਥੇ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭੁੱਖ ਤੇ ਦਲਿੱਦਰ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੁਦਾਮੇ ਦੇ ਕੀ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕੋਠੇ ਬਨਣੇ ਸਨ? ਇਹ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ 'ਆਤਮਾ' ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੇਲ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥ, ਸੋਨਾਂ ਚਾਂਦੀ

(੧੭੪)

ਆਦਿ ਆਪੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ 'ਗਰੀਬੀ' ਭਾਵ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਵਿਦਿਆਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਲਿੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਨੰਦ ਜੀ ਭੇਟਾ ਦੇਣ ਆਏ । ਉਥੇ ਮੰਦਰ ਕੋਲ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸੱਪ (ਅਜਗਰ) ਨੇ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ । ਫਿਰ ਜਦ ਡੰਡ ਕੱਟ ਪਈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਜਗਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਣ ਨਾਲ ਓਹ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਤੂ ਕੌਣ ਹੈਂ; ਤਾਂ ਓਹ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮੈਂ ਇਕ ਦੇਵਤਾ ਹਾਂ, 'ਸੁਰ-ਪੁਰ' ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਪਣੇ ਪੁਸ਼ਪ ਬਿਬਾਣ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰਾ ਰਿਖੀ ਨੂੰ ਜੋ ਧੁੱਪ ਸੇਕ ਰਹੇ ਸਨ ਛਾਂ ਹੋ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੱਪ ਬਣ ਗਿਆ; ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਛੂਹਕੇ ਫਿਰ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਇਆ ਹਾਂ । ਇਸ ਦਾ ਤਤ੍ਵ ਬੋਧ ਕੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸੋਹਣਾ (Beauty) । ਤੇ ਵਿਦਿਆਧਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਵਿਦਵਾਨ (Learned) । ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਣ ਸਨ—ਸੁਹਣਪ ਤੇ ਅਕਲ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਦੇਵਤਾ-ਪੁਰੀ 'ਸੁਰ ਪੁਰੀ' ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਅੰਗਰਾ ਰਿਸ਼ੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਸਾਡੇ ਅੰਗਾਂ-ਦਾ-ਰਸ=ਆਤਮਾ । ਜਦ ਇਸ ਉਪਰ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਛਾਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸੱਪ ਬਣਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਓਹ

(੧੭੫)

ਮਨਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਗਰੀਬੀ ਨਹੀਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸੁਹਣੇਪ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕਦ ਹੋਈ ? ਜਦ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਭਾਵ ਆ ਗਿਆ, ਭਾਵ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਸੀ ਸੱਪ ਦਾ ਫਿਰ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨਾ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਾਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਕਲ ਝੰਡੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਦਲਿੱਦਰੀ ਹਾਂ । ਪਰ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕਦ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ? ਜਦ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । 'ਨਾਮ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਪਾ, ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਵੱਡੇ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਆਤਮਾ' ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਨਾਮ' ਰੂਪ 'ਬੰਸਰੀ' ਨਾ ਲੱਭੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਮਝੋ ਅਸੀਂ ਸੁਦਾਮੇ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਬਿਪ੍ਰ ਹਾਂ । ਸਾਡਾ ਦਲਿੱਦਰ ਤਦ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਉਪਰ ਜਾਈਏ । ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮਾ ਜੀ ਦੂਰੋਂ ਦੌੜਕੇ ਮਿਲਣਗੇ ਤੇ ਅਪਣੇ ਨਿਹਚਲ ਸੰਘਾਸਣ ਉਪਰ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬਠਾ ਲੈਣਗੇ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਤਮਾ ਹਨ ਤੇ ਵਾਸਦੇਵ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਧੀ ਹੈ, ਜੋੜ ਹੈ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

(੧੭੬)

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾਤ ਆਤਮਹ ।
ਆਤਮੰ ਸ੍ਰੀ ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਰ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਨਸਿ ਭੇਵ ।
ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ ।

[ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ ਮ: ੧]

ਭਾਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਆਤਮਾ' ਹਨ ਪਰ 'ਆਤਮਾ' ਤੇ
ਸ੍ਰੀ ਵਾਸੁਦੇਵ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਜੀ 'ਸਿ', ਭਾਵ ਸੋਈ ਹਨ । ਜੋ
ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਉਸਤੋਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਦੇ
ਹਨ, ਅਸੀਂ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਇਹੋ 'ਭੇਦ' ਤਾਂ ਸਾਰੀ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ ! ਇਹੋ ਤਾਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੈ, ਇਹੋ
ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਹੈ, ਇਹੋ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਹੈ !! ਇਹੋ ਗੁਰੂਤੀ ਖਾਲਸਾ
ਪੰਥ ਵਿੱਚ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ !!!

(੧੭੭)

੧੭

ਪਾਂਡੋ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਕੈਰੋ ਕੌਣ ਹਨ ?

‘ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕੈਰਉ ਕਰਤੇ ਦੁਰਜੋਧਨ ਸੇ ਭਾਈ ।

ਬਾਰਹ ਜੋਜਨ ਛਤ੍ਰ ਚਲੈ ਥਾ ਦੇਹੀ ਗਿਰੰਝਨ ਖਾਈ ।’

[ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਲੀਲਾਂ ਅਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੀਲਾ ਤਾਂ ‘ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ’ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ’ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ‘ਮਹਾਂਭਾਰਤ’ ਤੇ ਹੋਰ ਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਹੋਰ ਲੀਲਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਯਾ ਦੋ ਦੋ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਾਲੀ-ਨਾਗ ਨੂੰ ਨੱਥਣਾ, ਮੁਚਿੰਕੁਦ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਇਤਿਆਦਿ, ਪਰ ‘ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ’ ਵਿੱਚ ਟਾਂਵੀ ਟਾਂਵੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੈ। ਹੋਰਾਂ ਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਦੋਤਾਂ ਅਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਹੋਰ ਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣੇ ਆਪ ਅਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਪਰ

(੧੭੮)

ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਹਨ; ਓਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਰਬਵਾਹੀ ਬਣਕੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਰਬ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ 'ਅਰਜਨ' ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ 'ਮਹਾਂਭਾਰਤ' ਦਾ ਯੁੱਧ ਇੱਕ ਅਨੋਖੀ, ਅਚੰਭਾ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਲਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਪਰ ਰਤਾ ਕੁ ਫਰਕ ਹੈ। ਕੈਰਵ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਮਦਦ ਮੰਗਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਂਡੋ ਵੀ। ਪਹਿਲੇ ਕੈਰੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਪਾਂਡੋ। ਪਹਿਲੀ ਚੋਣ ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ। ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ? ਪਾਂਡੋ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵਲ ਅੱਖ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਪਰ ਕੈਰੋਆਂ ਦੀ ਅੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਤਰਫ ਹੈ। ਓਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਇਹ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਮੁੜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਤਾਂ ਮੁੰਢਲਾ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਭੇਦ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਕੈਰਵਾਂ ਨੇ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਫੜਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸੱਤਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ: ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਪਰ ਕਿਰਨਾਂ ਕਿਰਨਾਂ ਹੀ ਹਨ, ਤੇ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜ। ਇਸ ਕਰਕੇ *ਪਾਂਡੋ ਕੌਣ ਹਨ? ਓਹ ਜੋ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੇਸ਼ਨੀ ਨਾਲ 'ਪੀਲੇ' 'ਪੀਲੇ' ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਧੋਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕਾਫੀ। ਤੇ ਕੈਰੋ ਕੌਣ ਹਨ? ਓਹ ਜੋ ਅਜੇ 'ਕੈਰੋ' ਦੇ 'ਕੈਰੋ' ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂੜ (ਕੂਰ) ਦੀ ਕਾਲਖ ਹੈ।

*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ 'ਪਾਂਡੋ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਪੀਲਾ।

(੧੭੬)

ਪਾਂਡੋ ਪੂਰਨ ਗੁਰਮੁਖ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਓਹ 'ਪੀਲੇ' ਹਨ। ਪੂਰੇ ਤਾਂ ਤਦ ਬਣਨ ਜੇ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਪਰ ਕੈਰੋਂ ਕੂਰ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਮੋ ਗੁਣ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੋਰਵਾਂ ਬਾਬਤ 'ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ' ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

‘ਭਏ ਤੋਨ ਕੇ ਕਉਰਵੇ ‘ਕੂਰ-ਕਰਮੀ’।

ਕੀਯੋ ਛੋਡਣੈ ਜੈਣ ਕੁਲਛੋੜ ਕਰਮੀ।

ਭਾਵ ਕੈਰੋ ਓਹ ਹਨ ਜੋ ‘ਕੂਰ-ਕਰਮੀ’ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਓਹ ਕੁਲ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਰਵਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੌਣ ਹਨ ? ‘ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ’ ਜੋ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਤੇ ‘ਗਾਂਧਾਰੀ’ ਜੋ ਆਪ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਪਣੇ ਖਾਵੇਦ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅੱਖਾਂ ਉਪਰ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਇਤਨਾ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ-ਹੀਣ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਧ੍ਰਿਤ-‘ਰਾਸ਼ਟਰ’ ਦੇ ਅੱਕਰੀ ਅਰਥ ਹਨ ਧਰਤੀ-ਦੀ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਤਮਾ ਵਲ ਨਹੀਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ। ਤੇ ‘ਗੰਧਾਰੀ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਓਹ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਸੁਰੀਧਾਂ (ਗੰਧਾ-ਰੀ) ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਣ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਪਰ ਪੱਟੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਈ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਵੀ ਖਾਵੇਦ ਵਾਂਝ ਨਿਜ-ਨੈਣਾਂ ਤੇ ਵਾਂਜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਰਾਜ ਤਾਂ ਪਾਡਵਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ‘ਪਾਂਡੋ’

(੧੮੦)

ਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚੰਦਮਾ ਅਸਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਰਾਜ 'ਪ੍ਰਤ-ਰਾਸ਼ਟਰ' ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਪ੍ਰਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਯੁਧਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਯੁਵਰਾਜ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਚਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾਕੇ ਫੜੇ ਪਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਕੇ ਪ੍ਰਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ 'ਕਣਿਕ' ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਪਾਂਡਵ ਬੜੇ ਵਧ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜਾਈ ਵੇਖਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਣਿਕ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜੁ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਕਰਣ, ਸਕੁਣ ਤੇ ਦਰਯੋਧਨ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਯੁਧਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਝੱਟ ਇਹ ਗੱਲ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਕੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ 'ਵਾਰਣਾਵਤ' ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਖ ਦਾ ਮੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਜੁ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਸਾੜ ਦਈਏ; ਪਰ 'ਵਿਦਰ' ਦੇ ਦੱਸਣ ਉਪਰ ਪਾਂਡਵ ਇਸ ਲਾਖ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਬਚਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵੇਸ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਪਰ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਪੰਜੇ ਭਰਾ ਲਾਖ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਰਾਥਾ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਰਾਜੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਮੰਤਰੀ 'ਕਣਿਕ' ਹੈ, ਭਾਵ 'ਸੋਨਾ'। ਰਾਜਾ ਆਪ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਧਰਤੀ) ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ

(੧੮੧)

ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਰੂਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੋਨੇ ਨੂੰ
ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਖੋਟੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਰਾਜੇ
ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਕੇਂਦੀ ਹੈ ਜੁ 'ਪਾਂਡਵਾਂ' ਨੂੰ ਮਾਰ ਛੱਡੇ। ਮਾਰਨ
ਵਾਸਤੇ ਲਾਖ ਦਾ ਮੰਦਰ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੇੜ੍ਹਾ? 'ਵਾਰਣਾਵਤ'
ਭਾਵ 'ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ' ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ
ਸੰਸਾਰ ਭਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਚਾਰ ਵਰਣ ਤਾਂ
ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ, ਪਰ ਲੋਕ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਢ
ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਤੀ ਉਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਰਨਾਂ
ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜੁਗਤੀ
ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ 'ਵਿਦਰ' ਹੈ, ਭਾਵ ਵਿੱਦਿਆ-ਦੇ-ਦਰ (ਵਿਦ-
ਦਰ) ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ। ਇਸ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਪਾਕੇ ਪਾਂਡੇ ਮਾਇਆ
ਰੂਪੀ ਲਾਖ ਦੀ ਕੋਠੜੀ (ਵਾਰਣਾਵਤ) ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਰਨਾਂ ਦੀ
ਕੈਦ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬਨਬਾਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ
ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀੜਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਆਉਂਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਜੁ
ਕੈਰੋਂ ਰਾਜੇ ਧ੍ਰਿਤ-ਰਾਸਟਰ ਦੇ ੧੦੦ ਪੁੱਤਰ ਕੇੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ
ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਾਂ 'ਦੁਰਯੋਧਨ' ਹੈ। ਭਾਵ ਜਿਸ ਦਾ ਯੁੱਧ
'ਦਰ' ਹੈ। ਇਸ 'ਦੁਰਯੋਧਨ' ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ, ਕੀਨਾ, ਹਸਦ,
ਨਿੰਦਿਆ, ਬੂਠ ਸਭੇ ਔਗੁਣ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੂਰਾ
ਮਨਮੁਖ ਹੈ ਜਾ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ
ਭਰਾ ਕੌਣ ਹਨ? ਭਰਾ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝਕੁ ਅਸੀਂ
ਗਿਣਦੇ ਹਾਂ—ਦੋਸਾਸਣ, ਭਾਵ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਇਸੇ

(੧੮੨)

ਨੇ ਦੋਪਤੀ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਭੈੜੇ ਦਾ ਚੰਦਰਾ ਸਾਥੀ ਹੈ । ਹੋਰਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ:— ਦੁਰਮੁਖ (ਭੈੜਾ ਮੂੰਹ), ਵਿਕਰਣ (ਭੈੜੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲਾ), ਸ਼ੱਲ (ਛਲੀ ਬਲੀਆ), ਜਰਾਮੰਧ (ਬੜਾਪਾ), ਵਿਵਿਸੰਤੀ (ਭੈੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ), ਦ੍ਰਿੜਹਸਤ (ਜਿਸਦਾ ਹਥ ਕਰੜਾ ਹੋਵੇ), ਵਾਤ-ਵੇਗ (ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਵਗ੍ਹਾ ਟੁਰਨ ਵਾਲਾ), ਨਾਗਦਤ (ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਵਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਰੇਦ੍ਰ ਕਰਮ (ਗੁੱਸ ਵਾਲਾ), ਮਹੇਦਰ (ਮੋਹ ਵਸ ਗੁਸਿਆ), ਪਦਮਨਾਭ (ਕੋਲ ਫੁਲ ਨਾਭੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਪਤ), ਦ੍ਰਿੜ-ਰਥ (ਹੁੜਮਤ ਵਿਚ ਪੱਕਾ).....ਇਤਿਆਦਿ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਜੁ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਅਨਮਤ ਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾਂ ਸੌ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਅਕੋਤਰਵਾਂ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੂ ਸ਼ਲ' ਹੈ, ਭਾਵ ਦੋ ਪਾਸੇ ਛਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ—ਪੈਕੇ ਸਾਹੁਰੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ੧੦੧ ਪੁੱਤਰ ਧੀਆਂ ਹਨ—੧੦੦ ਛਲ-ਬਲ ਆਦਿ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਇਕ ਦੋ-ਧਾਰੀ ਧੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਕ੍ਰਿਤੀ' ਦੇ ਘਰ ਜਦ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਤਾਂ 'ਗੰਧਾਰੀ' ਨੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਅਪਣੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਮੁੱਕੀ ਮਾਰੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਗਰਭ ਪਤਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਵਿਆਸ ਜੀ ਆਏ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਰਭ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧੋਤਾ ਤੇ ਗਰਭ ਦੇ ੧੦੧ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਇਕ ਇਕ ਘੜੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਆਖਕੇ ਚਲੇ ਗਏ

(੧੮੩)

ਜੁ ਘੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਬਰਸ ਪਿੱਛੋਂ ਖੋਲਣਾ। ਜਦ ਦੋ ਬਰਸ ਬਾਹਦ ਖੁੱਲੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਇੱਕ ਘੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਫਿਰ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ। ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਥੇ ਕੰਜਵਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਭੈੜ-ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ੧੦੧ ਮਲੀਨ ਪਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ੧੦੧ ਪੁੱਤਰ ਧੀਆਂ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘੜੇ ਰਾਹੀਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਗਰਭ ਦੇ ਟੋਟੇ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਥੇ ਮਨਮੁਖ-ਸੋਨਾ ਮਲੀਨ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਦੋਸੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਜੀਵ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਪਾਂਡੇ' ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਹੀ ਹਨ। ਕਿਉਂ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਸ਼ੁਭ-ਗਣ ਥੋੜੇ ਹੀ ਬਹੁ ਹਨ; ਉਹ ਆਗਿਆਨ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਫੌਜ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਹੋਕੇ ਵੀ ਇਉਂ ਪਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੀਕਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਸੁੱਕੇ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਸੇਰਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਥ ਹਨ। ਜੀਕਣ ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਅਚੰਭਾ ਹੈ ਤੀਕਣ ਹੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਵੀ ਅਜਬ ਤਰੀਕੇ ਤੋਂ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਂਵ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਂਡੇ 'ਪਾਂਡੇ' ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਪਰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ੧ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ੨ ਭੀਮ ਤੇ ੩ ਅਰਜਨ ਸਨ ਤੇ ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਨਕੁਲ ਤੇ ਸਹਦੇਵ ਭਰਾ ਸਨ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ 'ਧਰਮ

(੧੮੪)

ਰਾਜ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਭੀਮ ਵਾਯੂ (ਪਵਣ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ,
 ਤੇ ਅਰਜਨ ਜੀ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕੁਲ ਤੇ
 ਸਹਦੇਵ ਵੀ ਦੇ ਅਸ਼ੁਵਨੀ ਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ
 ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗਿਣੇ ਗਏ
 ਹਨ ਤੇ ਜੀਕਣ ਕੈਰਵ ਮਲੀਨ-ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ,
 ਤੀਕਣ ਹੀ ਇਹ ਪੰਜ ਪਾਂਡੋ ਪੰਜਾਂ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ:
 ਯਥਾ 'ਧਰਮ' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹਨ।
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਯੁਧਿ-ਸਥਿਰ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ
 ਉਹ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਇਸ਼ਟ ਵਿੱਚ 'ਸਥਿਤ' ਹੋਕੇ 'ਯੁਧ' ਕਰਦੇ
 ਹਨ। 'ਦੁਰਯੋਧਨ' ਤਾਂ ਬੁਰਿਆਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੈ ਪਰ
 ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
 ਉਪਰ ਬੁਰਿਆਈ ਦੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ
 ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਚੀਜ਼ ਬੁਰੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਯੁਧਿ-ਸਥਿਰ'
 ਆਪ ਭਲਾ ਹੈ, ਧਾਰਮਕ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ
 ਭਲਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ:-

“ਆਪ ਭਲਾ ਸਭ ਜਗ ਭਲਾ
 ਭਲਾ ਭਲਾ ਸਭ ਜਗ ਕਰ ਦੇਖੇ।
 ਆਪ ਬੁਰਾ ਸਭ ਜਗ ਬੁਰਾ
 ਸਭ ਕੇ ਬੁਰਾ ਬੁਰੇ ਦੇ ਲੇਖੇ।
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਹਾਈ ਪਾਂਡਵਾਂ
 ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਕਰਤੂਤ ਵਿਸੇਖੇ।
 ਵੈਰ ਭਾਉ ਚਿਤ ਕੈਰਵਾਂ
 ਗਿਣਤੀ ਗਣਨਿ ਅੰਦਰ ਕਾਲੇਖੇ।

(੧੮੫)

ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਪਰਵੰਨਿਆ
ਭਾਲਣ ਗਏ ਨ ਦਿਸ਼ਟ ਸਰੋਖੇ।
ਬੁਰਾ ਨ ਕੋਈ ਜੁਧਿਸ਼ਟਰੇ,
ਦਰਯੋਧਨ ਕੇ ਭਲਾ ਨ ਦੇਖੇ।
ਕਰਵੇ ਹੋਇ ਸੁ ਟੂਟੀ ਰੇਖੇ।”

ਭਾਵ ‘ਜੁਧਿਸ਼ਟਰ’ ਨੂੰ ਸਭੇ ਭਲੇ ੨ ਭਾਸਦੇ ਸਨ,
ਪਰ ਦਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਸਭੇ ਬੁਰੇ ਹੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ
ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ। ਦੂਜਾ ਭਾਈ ‘ਭੀਮ’
ਵਾਯੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਹਨੂਮਾਨ ਵੀ ਪਵਣ-
ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਵਾਯੂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਬਲ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ
ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਜਗਾ ਤੇ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਜਗਾ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,
ਦੋਵੇਂ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਵਾ-ਵਰਲੇ ਵਾਲਾ ਮੁਗਦਰ ਰੱਖਦੇ
ਹਨ। ਪਰ ਪੈਣ-ਪੁੱਤ ‘ਭੀਮ’ ਵਾਯੂ ਦੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ
ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ
ਕੋਈ ‘ਆਦਮੀ’ ਯਾ ‘ਬੀਦਰ’ ਯਾ ‘ਪਹਿਲਵਾਨ’ ਸਮਝੀਏ
ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਗਲਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਚੇ ਵਾਯੂ (ਹਵਾ) ਦੀ ਕੀ
ਸ਼ਕਲ ਹੈ ! ਤੇ ਜਦ ਹਵਾ ਦੇ ਮੂੰਹ-ਸ਼ਕਲ ਯਾ ਹੱਥ ਪੈਰ
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਗਦਰ ਕੀਕਣ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ‘ਭੀਮ’
ਧੰਦ ਤਾਂ ਹਵਾ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ, ਸੁਖਮਤਾ, ਤੇਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ
ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਭਰਾ ‘ਅਰਜਨ’ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੈ।
ਇੰਦ੍ਰ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਜਿਸ
ਵਿੱਚ ਸਤੇਗੁਣ ਪ੍ਰਬਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚੰਟੀ ਤੇ ਆ ਅੱਪੜਿਆ

(੧੮੬)

ਹੈ । ਇੰਦ੍ਰ ਰਾਜਾ ਦੋਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜਨ ਵੀ ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਅਣਗਿਣਤ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ । ਇੰਦ੍ਰ ਅਪਸਰਾਂ ਤੇ ਮੋਹਣੀਆਂ ਦੇ ਰਾਗ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜਨ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗਾ । ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹਨ । 'ਅਰਜਨ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਚਿੱਟਾ', ਜੋ 'ਰਜੋ' ਰੁਣ ਤੋਂ ਬਰਾ ਉੱਚਾ ਉਠ ਗਿਆ ਹੋਵੇ (ਅ-ਰਜ) । ਇੰਦ੍ਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦਿਵ-ਗੁਣ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਪੂਰਨ-ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਦੈਤ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਵਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਵਿਸ਼ਨੂ) ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜਨ ਵੀ ਭੀੜ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਿਥਾ ਭਾਵ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹਨ । 'ਕੁੰਤੀ' ਉਹ 'ਚੰਦਰ-ਕਾਂਤਾ' ਯਾ ਸੁੱਚਾ-ਮੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦੈਵੀ-ਗੁਣ ਲਿਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਕੁੰਤੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ 'ਕਰਣ' ਵੀ ਜੰਮਿਆ ਸੀ ਜੋ 'ਸੂਰਜ' ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ । ਪਰ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਕਰਣ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਤ-ਰਾਸਟਰ ਦੇ ਰੱਬੀ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ । ਇਹ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰ 'ਦੁਰਵਾਸਾ' ਦੇ ਵਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁੰਤੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਵਰ ਮੰਗੇਗੀ ਉਹੋ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਦੁਰ-ਵਾਸਾ' ਉਹ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ

(੧੮੭)

ਚੰਗੀਆਂ-ਮੰਦੀਆਂ ਵਾਸਨਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿਖਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਤਾਂ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਚਾਰ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ । ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮਨ ਦੀਆਂ ਹੀ ਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਰਣ ਦੀ ਮਾਂ ਕੀਕਣ 'ਸੂਰਜ' ਤੋਂ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਤਪਸ਼ ਹੈ, ਤੇਜ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਰਣ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਤਾ ਕੁ ਤਪਸ਼ ਹੈ ਤੇਜ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਅਰਜਨ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਭਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਜਨ ਵਿੱਚ ਸਤੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੰਦ੍ਰ-ਦਾ-ਪੁੱਤਰ ਹੈ । ਕਰਣ ਸੂਰਜ-ਦਾ-ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇਜਸਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੈਰਵਾਂ ਵਾਂਗ ਤਪਸ਼ ਤੇ ਤੀਖਣਤਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵੇਖਾਂਗੇ । ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਕੈਰਉ ਵਿੱਚ 'ਮੇਰਾ' 'ਮੇਰਾ' ਭਾਵ ਹਰਿਮੰ ਜੇਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਰਥਾਂ ਖਾਣਗੀਆਂ:—

‘ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕੈਰਉ ਕਰਤੇ ਦੁਰਜੋਧਨ ਸੇ ਭਾਈ ।

ਬਾਰਹ ਜੋਜਨ ਛਤ੍ਰ ਚਲੇ ਬਾ ਦੇਹੀ ਗਿਰਥਨ ਖਾਈ ।’

ਇਹ ਲੜਾਈ ਮਲੀਨ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੁਧ-ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਹੈ, ਤੇ 'ਕਰੋ-ਛੇਤਰ', ਜਿਥੇ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਅਪਣਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਕਰਮ ਬੀਜਦੇ ਹਾਂ ।

(੧੮੮)

੧੮

ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕੌਣ ਹਨ ?

ਨੰ: ੧

ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਬਾਬਤ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਜਾਣ ਸਨ, ਯਥਾ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜੋ ਯੁਧ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਹੈ ਉਹ ਧਰਮ-ਪੁੱਤ੍ਰ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ; ਅਰਜਨ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਚਿੱਟਾ ਜੀਵੜਾ' ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ ਭਾਵ ਸਤੋਗੁਣ ਸਰੂਪ; ਭੀਮ ਪੌਣ-ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੈ; ਨਕੁਲ ਸਹਿਦੇਵ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਚਕ ਹਨ ਜੋ ਭਰਮ ਅਤੇ ਭੈ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਤ (ਨਾ-ਅਸੱਤ) ਕਰ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਿ ਹੁਣ ਬਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਵੇਖਕੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜੇ ਪਾਂਡਵ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ

(੧੮੬)

ਤੋ ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ—ਸਾਰੇ ਸੱਤ ਸਨ। ਜਦ ਬਰਫ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦੋਪਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਡਿਗ ਪਈ। ਤਾਂ ਭੀਮ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਇਹ ਕਿਉਂ ਗਿਰੀ ਹੈ? ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅਰਜਨ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੀਤੀ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫਲ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਪੈਰ ਰਖਦੇ ਹੋਏ 'ਮਾਇਆ', ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਦੋਪਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਝੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜੇ ਪਾਂਡਵ ਦੇਵੀ ਗੁਣ ਹਨ, ਓਹ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਤਦ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਮਾਇਆ ਝੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੰਜ-ਭੂਤ (elements) ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਓਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਵਾਯੂ, ਅਗਨੀ, ਆਕਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਓਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਝੜਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੋਂ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਦੇਵੀ ਗੁਣ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਬੰਭ। ਹੁਣ ਦੇਵੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਜੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਗਿਰਨੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਬੋੜੀ ਦੂਰ ਜਾਕੇ ਸਹਿਦੇਵ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਣ ਉਪਰ, ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਇਹ ਅਪਣੇ ਜੈਸਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਹਿਦੇਵ ਕੌਣ ਹੈ? ਓਹ ਦੇਵੀ ਗੁਣ ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪਾਂਡਵ ਹੈ, ਤੇ 'ਦਸਰਾ' ਅਸਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ

(੧੯੦)

ਦਾ ਰਸਤਾ ਬੁੱਧੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਦਾ ਹੈ (ਦਸ-ਰਾਹ) । ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਿਦੇਵ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕੁਮਤ-ਬੁੱਧੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਮਾਰ ਛਡਦੀ ਹੈ (ਜ਼ੀਦਾ ਦਰ ਗੋਰ), ਪਰ ਇਹ ਮੋਏ ਹੋਏ ਨੂੰ 'ਸਾਹ' (ਪ੍ਰਾਣ) ਦੇਕੇ ਆਤਮ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਸਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਹੈ । ਜਦ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਵਿਰਾਟ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਹਿਦੇਵ ਆਜੜੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਾਡੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਆਜੜੀ ਅੱਜੜ ਨੂੰ ਬਚਾ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਗੱਲ ਕੀ, ਸਾਹ-ਦੇਵ ਓਹ ਭਰਮ ਨਿਵਾਰਣ ਵਾਲਾ ਦੇਵੀ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਉਪਰ ਪਾਕੇ ਆਤਮ-ਜੀਵਨ ਦਾ 'ਸਾਹ' ਸਾਡੀਆਂ ਸੁਨ ਨਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

(੨) ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਨਕੁਲ ਤਿੱਗਾ । ਜਦ ਭੀਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸੰਦੂਤਾਈ ਦਾ ਬੜਾ ਅਭਿਮਾਨ ਸੀ । ਇਹ ਚੋਥਾ ਭਾਈ ਸੀ ਤੇ ਨਕੁਲ ਸਹਿਦੇਵ ਦੋਵੇਂ ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ । 'ਨਕੁਲ' ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹਨ: 'ਨ-ਕੁਲ', ਭਾਵ ਓਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ 'ਕੁਲ' ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਉੱਚਾ ਉਠਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਨਾ-ਅਸਤ' ਕਰਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੱਤ ਰੂਪ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ 'ਨਾ-ਅਸਤ' (ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ) ਦਾ ਸਰੂਪ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਜੇ 'ਸਹਿਦੇਵ' ਸਾਨੂੰ ਆਤਮ-ਜੀਵਨ ਲਈ

(੧੯੧)

‘ਸਾਹ’ (ਪ੍ਰਾਣ) ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ‘ਨ-ਕੁਲ’ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਖੜ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਲਹੂ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਲਾਲੀ ਯਾ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ‘ਨ-ਕੁਲ’ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰਤਾਈ (Beauty) ਦਾ ਦੈਵੀ-ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ‘ਨਕੁਲ’ ਵਾਂਙ ਗਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਚਿੱਕਰ ਅਰਜਨ ਵਿੱਚ ਆਵੇਗਾ ।

(੩) ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਭਿੱਰਾ । ਤਦ ਭੀਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸਨੇ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੀ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸ਼ਤ੍ਰੂਆਂ (ਕੈਰਵਾਂ) ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਨਾਲੇ ਇਹੋ ਹੋਰ ਧਨਖ-ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਤੁੱਛ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਇਸ ਨੇ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਧੱਖੇ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਸੀ । ‘ਅਰਜਨ’ ਦਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰਾ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਾਂਗੇ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੁ ‘ਸਹਿਦੇਵ’ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮ-ਜੀਵਨ ਦਾ ‘ਸਾਹ’ ਬਖਸ਼ਿਆ, ‘ਨਕੁਲ’ ਨੇ ਸਾਡਾ ਕੁਲ-ਅਭਿਆਨ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਤੇ ‘ਅਰਜਨ’ ਪਦਵੀ ਉਪਰ ਅਪੜ ਕੇ ਸਾਡੀ ਜੀਵਤੀ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹੋਰ ‘ਚਿਟੜੀ’ ਹੋ ਗਈ (ਅਰਜਨ=ਚਿੱਟਾ) । ਅਰਜਨ ਵਿਚ ਸਤੋ ਗੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਓਹ ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੈ । ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਇੰਦ੍ਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ,

(੧੯੨)

ਪਰ ਇੰਦ੍ਰ ਵੀ ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣੀ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਉਤਾਂਹ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਅਰਜਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਕੋਰਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਵਸ ਕਰ ਲਵੇ; ਪਰ ਇਹੋ ਛੇਤੀ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਕਚਿਆਈ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਭੰਗ ਹਨ। ਮਨਮੁਖ ਵੀ ਅਪਣੀ ਥਾਂ ਡਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਦਾ ਜੰਗ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾ ਚਮਕੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਆਖਣਾ ਜੁ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸਭੇ ਸ਼ੱਤਰੂ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣ, ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਤੇ ਉਚੀ ਪਦਵੀ 'ਛੂ-ਮੰਤਰ' ਆਖਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਭਦੀ। ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਸਤੋ ਗੁਣ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ। ਜਦ 'ਆਤਮਾ' ਅਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹੋ ਅਰਜਨ 'ਭੀਲਾਂ' ਦੇ ਵਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਤੋਗੁਣ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ:—

‘ਕਰਮ ਕਰੇ ਨਰ ਕਿਆ ਕਰੇ ਕਰਮ ਬੜੇ ਬਲਵਾਨ।

ਭੀਲਾਂ ਡੋਲਾ ਲੁੱਟਿਆ ਓਹੀ ਅਰਜਨ ਓਹੀ ਬਾਣ।’

(੪) ਅਗਾਂਹ ਜਾਕੇ ਭੀਮ ਵੀ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ ? ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਖਾਂਦਾ ਸੈਂ ਅਰ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੈਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜਿਹਾ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੈਂ। ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ

(੧੯੩)

ਹੈ ਜੁ ਸਹਿਦੇਵ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਧਰਮ ਖੰਡ ਤੋੜੀ ਖੜਦਾ ਹੈ ਤੇ
ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ 'ਨਕੁਲ'
ਕੁਲ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ
ਹੈ ਤੇ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁ ਉਪਰ ਸਰਮ-ਖੰਡ ਵਿੱਚ
ਲਿਆ ਰੂਪ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ (ਸਰਮ-ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ);
ਅਰਜਨ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਜੀਵਤੀ ਹੋਰ ਚਿੱਟੀ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਤੋਗੁਣ ਦੀ ਬਲਕ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ
ਦ੍ਰੋਪਦੀ (ਮਾਇਆ) ਵੀ ਮੋਹਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਰਜਨ
ਉਪਰ ਹੀ ਬਲ (ਤ੍ਰਾਣ) ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ; ਅਰਜਨ ਦੇ ਉਪਰ
ਭੀਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੇਅੰਤ ਤ੍ਰਾਣ ਯਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਉਹ 'ਕਰਮ-
ਖੰਡ' ਵਿੱਚ ਹੈ (ਕਰਮ-ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰ)। ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ
ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਭੀਮ ਵਾਯੂ
ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ, ਭਾਵ ਵਾਯੂ ਵਾਂਗ ਜਿੱਥੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਥੇ ਜਾ
ਬੁਲਦਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਆਸਣ ਉਪਰ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਸੀ,
ਕਦੀ 'ਹਨੂਮਾਨ' ਨਾਲ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ
ਵਿਗਟ ਰਾਜੇ ਦਾ ਭਾਈ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ 'ਭੀਮ' ਨੇ ਹੀ
ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੂਂ ਵਾਂਙ ਪਿੰਜ ਛੱਡਿਆ। ਜਦ ਜੇਦਰਥ
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਲੈ ਟੁਰਿਆ ਤਾਂ ਭੀਮ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਪਕੜਕੇ
ਚਣੇ ਚਬਾਏ ਸਨ, ਤੇ ਹਾਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਕਤਰੇ
ਸਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿੱਥੇ ਅਰਜਨ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ
ਚਲਦਾ ਉਥੇ ਭੀਮ ਦਾ ਬਲ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭੀਮ
ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ
ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਜੁ ਉਸ ਦਾ ਤ੍ਰਾਣ ਕਿੱਥੇ

(੧੯੪)

ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਉਂਵ ਤੂਣ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਹਨੂੰ ਭੋਜਨ ਭੋਜਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਭੀਮ' ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

(੫) ਹੁਣ ਜਦ ਚਾਰੇ ਭਾਈ ਤੇ ਦੋਪਦੀ ਗਿਰ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੁੱਤਾ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਤਦ ਇੰਦ੍ਰ ਰਬ ਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਰਬ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੂਰਗ ਵਿਖੇ ਚੱਲੋ । ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ । ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਓਹ ਤਾਂ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਓਹ ਸੂਰਗ ਅੱਪੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਸਣ-ਦੇਹੀ ਹੀ ਚੱਲੋ । ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਇਹ ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲੇਗਾ । ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਮੈਂ ਕੁੱਤਾ ਛੱਡਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਇਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਕੁੱਤੇ' ਨੇ ਅਪਣਾ ਰੂਪ 'ਧਰਮ' ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮੈਂ 'ਧਰਮ' ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਨਾਲ ਸਾਂ, ਪਹਿਲਾਂ 'ਦ੍ਵੈਤ-ਬਣ' ਵਿੱਚ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਿਆ ਸੀ ਜਦ ਤੁਸਾਂ ਭੀਮ ਤੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਜਿਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਹੁਣ ਵੀ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਿਆ ਹੈ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਕੁੱਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਣਦੇਹੀ ਹੀ ਸੂਰਗ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ

(੫੬੫)

ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਕੋਈ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਹਾੜ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਉਪਰ ਪਾਂਡਵ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ-ਦਾ-ਪਰਬਤ' ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਸ ਆਤਮ-ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਭਾਵ ਯਾਤਰਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ; ਇਸੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਂਡਵ ਆਤਮ-ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ । ਹੋਰ ਚਾਰ ਭਰਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਫ਼ੇਦੇਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਤਤੁਬੋਧ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਹੋਰ ਭਰਾ ਅੱਧ-ਪੱਧ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ 'ਸੱਚ-ਖੰਡ' ਤੋੜੀ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ । ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੂਰਨ-ਪੁਰਖ—ਗੁਰਮੁਖ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਉਹ 'ਕੁੱਤਾ' ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਉਹ 'ਧਰਮ' ਹੈ, ਭਾਵ 'ਸੱਚਖੰਡ' ਜਾਂ 'ਕਰਮਖੰਡ' ਵਿੱਚ ਅੱਪੜਕੇ ਅਸੀਂ 'ਧਰਮ-ਖੰਡ' ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ, ਜੀਕਣ ਐਸ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਇਦੇ ਜਾਂ ਬਾਲਬੋਧ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ । 'ਦ੍ਵੈਤ-ਬਣ' ਕਿਹੜਾ ਬਣ ਹੈ ? ਮਾਇਆ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਅਹੰਤਾ ਵਿੱਚ ਭਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਲਈ ਸਭ ਇੱਕ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦ੍ਵੈਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਦ੍ਵੈਤ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬੈਕੁੰਠ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਰਕ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਉਸਦੇ ਪੰਜੇ ਭਰਾ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਦਰਯੋਧਨ ਅੱਗੇ

(੧੯੬)

ਸੂਰਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਤਕ ਦੇਖ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਖਲੋ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਣਗੇ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇਸ ਉੱਚ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੰਗਾ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਚਲੋ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸੱਭੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੁਣ ਸੂਰਗ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀਕਣ ? ਤਾਂ ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜੁ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਆਖੀਰੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ; ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੂਠ ਮੂਠੀ ਸੂਰਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ। ਇਹ 'ਮਾਇਆ' ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਤੀਜਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ; ਇਹ ਅਕਾਸ਼-ਗੰਗਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹਾਕੇ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸੂਰਗ ਵਿੱਚ ਸਣ-ਦੇਹੀ ਚੱਲੋ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਤਦ ਮਨੁੱਖੀ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਰ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਧਰਮ ਸਹਿਤ ਉਹ ਸੂਰਗ ਵਿੱਚ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਸਨ। ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਰਜਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤਾਂ ਨਰ-ਨਾਰਇਣ ਸਨ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦੀ ਲੱਖਮੀ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜ ਗੰਧਰਬ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਨ।

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹ-ਗਾਥਾ (Allegory) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਗੁਣ ਯਾ ਔਗੁਣ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇਵੀ-ਗੁਣ ਹਨ। ਲੜਾਈ ਚਮਕਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਆਤਮਾ' ਜੀ ਹਨ ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਇਸ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਰਨਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਦੋਵੇਂ

(੧੯੭)

ਪਾਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ,
ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਡਰ, ਭਉ ਯਾ ਕਾੜਾ ਸੀ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

‘ਜਾ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬੁ ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ
ਹਉ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਕਿਸੁ ਸਾਲਾਹੀ ।
ਏਕੁ ਤੂੰ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੈ
ਮੈ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਦੁਜਾ ਨਾਹੀ ।’

ਇਸ ਏਕਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਤੇ ਬੇਕੰਠ
ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਣਾ ਹੈ । ਯੋਗੀ ਬੇਕੰਠ
ਵਿੱਚ ਤਦ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ ਜਦ ਬਾਹਰਲੇ ਝੇੜੇ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ
ਉਪਰ ਉਠਕੇ ‘ਨਾਮ’ ਦੇ ਉਸ ਮਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਚੰਨ੍ਹ ਕੁਟਾਂ ਵਿੱਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

ਏਕੈ ਸੂਤਿ ਪਰੋਏ ਮਣੀਏ ।
ਗਾਂਠੀ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ ਤਣੀਏ ।
ਫਿਰਤੀ ਮਾਲਾ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਇ ।
ਖਿੰਚਿਆ ਸੂਤੁ ਤ ਆਈ ਬਾਇ ।
‘ਚਹੁ’ ਮਹਿ ਏਕੈ ‘ਮਟੁ’ ਹੈ ਕੀਆ ।
ਤਹੁ ਬਿਖੜੇ ਥਾਨ ਅਨਿਕ ਖਿੜਕੀਆ ।
ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ‘ਦੁਆਰੇ’ ਆਇਆ ।
ਤਾ ਨਾਨਕ ਜੋਗੀ ‘ਮਹਲੁ’ ‘ਘਰੁ’ ਪਾਇਆ ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਏਹੋ ਤਾਂ ਓਹ ‘ਬੇਕੰਠ’, ‘ਨਿਜ ਮਹਲ’ ਯਾ ‘ਘਰ’ ਸੀ ਜਿਸ
ਵਿੱਚ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ‘ਗੰਗਾ’ ਵਿੱਚ ਨਹਾਕੇ ਅੰਦਰ
ਵੜਿਆ ਸੀ । ‘ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ’ ਵਿੱਚ ਬਬੇੜੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਪਰ

(੧੯੮)

ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਬੂਠ ਉਸਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਪੂਰਨ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਇਤਨੀ ਉੱਚੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ
ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਈ
ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਕਰਨ” ਸੁ ਕੰਚਨ ਦਾਨ ਕਰ ਅੰਤ ਪਛੋਤਾਣਾ।
ਸਤਵਾਦੀ ਹੋਇਆ *ਧਰਮ-ਪੁਤ ਕੂੜ ਜਮਪੁਰ ਜਾਣਾ।
ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀਆ ਹਉਮੈ ਗਰਬਾਣਾ।
ਗੁਰ-ਸਿਖ ਰੋਮ ਨੂੰ ਪੁਜਨੀ ਬਹੁ ਮਾਣ ਨਿਮਾਣਾ।”

(੧੯੯)

੧੮

ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ

ਬਨਬਾਸ ਲੀਲਾ

ਨੰ: ੨

ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਕੀਕਣ ਲਾਖ ਦੇ ਘਰ
ਵਿੱਚ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਦੀ ਸਬੀਲ ਸੋਚੀ,
ਪਰ ਪਾਂਡਵ ਬਚ ਰਾਏ। ਇਹ ਲਾਖ ਦਾ ਘਰ ਕੀ ਸੀ ?
'ਵਰਣ-ਵਾਟ' ਭਾਵ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭੇ ਸੜ ਬਲ
ਰਹੇ ਹਨ । ਇੱਥੋਂ ਬਚਕੇ ਪਾਂਡਵ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ
ਦੋਪਦੀ ਨੂੰ ਛੁਪਕੇ ਸਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਦੇ ਹਨ। ਦੋਪਦੀ ਪੰਜਾਂ
ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਸ਼ੀ ਵਹੁਟੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਪਦੀ
'ਮਾਇਆ' ਹੈ ਤੇ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਸੋਮਣੀ ਗੁਣ ਹਨ । ਜਦ
ਪਾਂਡਵ ਮੁੜਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਧ੍ਰਿਤ-ਰਾਸਟਰ ਨੇ ਹਸਤਨਾਪੁਤ
ਤਾਂ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ-ਪੁਸਤ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ । ਹਸਤਨਾ-
ਪੁਤ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ' । ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੌਰਵਾਂ
ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਬੂਲ ਹਾਥੀ ਜਿੱਭੀਆਂ ਠੁੱਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ
ਆਈਆਂ । ਪਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦ੍ਰ-ਪੁਸਤ ਭਾਵ ਸੁਖਮ, ਸਤੋ-ਗੁਣੀ
ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਮਿਲੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਵੰਡ । ਪਰ ਜਿੱਥੇ
ਮਾਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਾਲ ਤੇ ਮਾਇਆ ਛਲਣ

(੨੦੦)

ਵਾਲੇ ਚੋਰ ਵੀ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਛਲਬਲੀਏ (ਸਕੁਨੀ) ਰਾਹੀਂ ਕੈਰਵ ਯੂਥਿਸਟਰ ਕੋਲੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਜੁਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਾਹਰਲਾ ਦਿਖਲਾਵਾ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਦੁਪਦੀ ਅਪਣਾ ਅਸਲ ਘਰ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਦਾ ਛੱਡ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਲਈ ਬਨਬਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਬਾਸ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਬਨਬਾਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਹੈ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਜਾਣਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਨਬਾਸ ਮਨ ਦੀ ਵੈਰਾਗ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਹਿੰਦਿਆਂ । ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਸਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੀਖਣ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ‘ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨ ।’ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਵੈਰਾਗ ਯਾ ਬਿਰਹੇਂ ਨਹੀਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਯਾ ਸੂਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਪਾਂਡਵ ਭੋਸ ਬਦਲਾਕੇ ‘ਵਿਰਾਟ’ ਰਾਜੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਹੇ—ਕੋਈ ਰਸੋਈਆ, ਕੋਈ ਆਜੜੀ, ਦੁਪਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਇਤਿਆਦਿ । ਇਹ ‘ਵਿਰਾਟ’ ਰਾਜਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ‘ਵਿਰਾਟ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਰੰਬਰ । ਪਾਂਡਵ ਹੁਣ ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸਭ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦੇ ਜਾਚਣ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਆਲਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ

ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਮਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ, ਗੋਲੀ
 ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਧਕੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।
 ਇਹ ਇਮਤਿਹਾਨ ਇੰਝ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—“ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਲਾ
 ‘ਕੀਚਕ’ ਦੁੱਪਦੀ ਤੇ ਆਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੁੱਪਦੀ ਸੀਤਾ
 ਸਤਵੰਤੀ ਹੈ, ਉਹ ‘ਕੀਚਕ’ ਵੱਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ।
 ਜਦ ‘ਕੀਚਕ’ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭੀਮ ਨੇ ਅਪਣਾ
 ਰੂਪ ਵਟਾਕੇ ਕੀਚਕ ਨੂੰ ਫੁਟਬਾਲ ਵਾਂਗ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ
 ਛੱਡਿਆ।” ਇਹ ‘ਕੀਚਕ’ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ‘ਵਿਰਾਟ’
 ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਕੀਚਕ’ ਉਹ ਨੀਚ-ਕੀਚ ਆਗੂ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ
 ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ ‘ਵਿਰਾਟ’ ਤੇ ਉਸਦਾ
 ਵਜ਼ਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ,
 ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਾਂਡਵ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਇਮਤਿਹਾਨ
 ਅਜਾਂ ਗੁੱਝਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਸਾਮਰਤੱਥ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ-
 ਯੁੱਧ ਵੇਲੇ ਚਮਕੇਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪੇਸ਼-ਖੇਮਾਂ
 ਅੱਗੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਰਵ ‘ਵਿਰਾਟ’ ਰਾਜੇ
 ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
 ‘ਸੁ-ਸਰਮਨ’ ਹੈ ਜੋ ‘ਤ੍ਰਿਗਰਤ’ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ । ਪਰ ਹੁਣ
 ‘ਵਿਰਾਟ’ ਨੂੰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਕੇ ‘ਸੁਸਰਮਨ’
 ਨੂੰ ਬੇਨੁ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੇਰਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।
 ‘ਸੁਸਰਮਨ’ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ ‘ਸ-ਸੂਮ’ ਭਾਵ ਅਪਣੇ
 ਆਪਨੂੰ ਕਰਤਾ (ਸਰਮ) ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਕਿੱਥੇ
 ਹੈ ? ਤਿਗਰਤ ਭਾਵ ਆਦਿ—ਮਧ—ਅੰਤ, ਯਾ ਅੱਜ, ਕਲ,
 ਪਰਸੋਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗਾਰਾਂ, ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ । ਗੱਲ ਕੀ ਜੋ, ਪ੍ਰਾਣੀ

(੨੦੨)

ਅਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਕਰਤਾ ਹਰਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਕੋਰਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਹਾਰ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਕਰਣ-ਕਾਰਣ ਪਿਤਾ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹਨ (ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੂ ਏਕ ਹੈ ਦੂਸਰ ਨਾਹੀ ਕੋਇ)। ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ 'ਵਿਰਾਟ' (ਸੰਸਾਰ) ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਮਿਲਕੇ ਕੋਰਵਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ।

ਪਰ 'ਵਿਰਾਟ' ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ ਜੋ 'ਜੈ-ਆਦ-ਰਥ' ਨਾਲ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਕੌਣ ਸੀ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਜਵਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਰਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਭੈਣ 'ਦੂ-ਸਲ' ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ 'ਦੂ-ਸਲ' ਦਾ ਭਾਵ 'ਦੋ-ਛਲ' ਭਾਵ ਉਹ ਮਾਇਆ ਯਾ ਮਨਮੁਖੀ ਪ੍ਰਕਰਤੀ ਹੈ ਜੋ ਪੈਕੇ ਸਦੂਰੇ ਬੁਰਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਵੇਂ ਵੀ ਐਸਾ ਹੀ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਖਾਵੇਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਜੈ-ਆਦ-ਰਥ'; ਭਾਵ ਜੇ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਸਾਡਾ ਰਥ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਹ ਆਦ-ਹੰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਥ ਚਲਦਾ ਹੈ—ਭਾਵ ਸੂਖਮ-ਹੰਕਾਰ (ਮਹਤ)। ਦੁਰਯੋਧਨ ਆਦਿ ਤਾਂ ਠੁੱਲੇ-ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ ਪਰ 'ਜੈ-ਆਦ-ਰਥ' ਉਸ ਸੂਖਮ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ ਤੋਂ ਮਨ ਨਾਲ ਚੰਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਬਾਪ 'ਬ੍ਰਿਹਨ-ਮਨ' ਹੈ, ਭਾਵ ਸਨਾਤਨ-ਮਨ। ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਜੈਦਰਥ ਆਕੇ

(੨੦੩)

ਦੋਪਦੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭੀਮ ਇਸ ਨੂੰ
ਨਾ ਭੇ ਮਾਰਕੇ ਤੇ ਵਾਲ ਕਤਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।
ਜੋਯਦਰਬ ਫਿਰ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਆਵੇਗਾ । ਇੱਥੇ
ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਜਫ਼ਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਉਹ ਵਰ ਮੰਗਦਾ
ਹੈ ਜੁ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਾਂਡਵ ਨਾ ਮਾਰ ਸਕੇ ।

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਭੀਮ ਦੀ ਬਨਬਾਸ ਗਾਥਾ ਨੂੰ
ਜਾਣਨਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਅਸਾਂ
ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਰਜਨ ਇੰਦੂ ਦੀ ਅਵਤਾਰ ਯਾ ਰੂਪ ਹੈ ।
ਹੁਣ ਜੀਕਣ ਇੰਦੂ ਨੂੰ ਸੂਰਗ ਦੀਆਂ ਮੋਹਣੀਆਂ ਅਪਛਰਾਂ
ਪਿਆਰੀਆਂ ਹਨ ਤੀਕਣ ਅਰਜਨ ਵੀ ਇਧਰ ਉਧਰ
ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੀਕਣ ਇੰਦੂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ
ਰਾਜਾ ਹੈ ਤੀਕਣ ਅਰਜਨ ਵੀ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ
ਤੇ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ । ਜੀਕਣ ਇੰਦੂ
ਸਤੇ ਗੁਣੀ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਤੀਕਣ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ
ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਨੂੰ
ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਟ-ਰੂਪ-ਦਰਸ਼ਨ
ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ । ਅਰਜਨ ਦੋਣਾਚਾਰਯ ਦਾ ਪਿਆਰਾ
ਚੇਲਾ ਸੀ ਤੇ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਵਲ ਸੀ ।
ਅਰਜਨ ਨੇ ਹੀ ਦੋਪਦੀ ਨੂੰ ਸਵੈਬਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ ।
ਫਿਰ ਜਦ ਪੰਜੇ ਪਾਂਡਵ ਦੋਪਦੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ
ਦੇ ਦੇ ਦਿਨ ਵੰਡਕੇ ਦੋਪਦੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇੱਕ ਵਾਰੀ
ਅਰਜਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ
ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਜੋ ਦੋਪਦੀ ਪਾਸ ਸਨ । ਸੋ ਅੰਦਰਗਿਅ

(੨੦੪)

ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜੀ ਉਥੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ੧੨ ਸਾਲ ਲਈ ਬਨਬਾਸ ਘਰ ਤੋਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਬਨਬਾਸ ਅਰਜਨ ਨੇ ਜਪ ਤਪ ਵਿੱਚ ਲਾਇਆ। ਉਹ 'ਪਰਸਰਾਮ' ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖੀ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਕੇ ਉਸ ਤੋਂ 'ਪਸ਼ੁਪਾਤ' ਧਨੁਸ਼ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਵਰੁਣ ਤੋਂ ਸੰਖ ਲਿਆ, ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਗਾਂਡੀਵ ਧਨੁਸ਼ ਲਿਆ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ੧੨ ਸਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਮਣੇ ਦੇ ਲੇਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ, ਜਪ ਤਪ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵੱਸ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਅਰਜਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੰਦ੍ਰ ਵਾਂਗ ਅਜੇ ਉਹ ਕਾਮ ਵੱਸ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ:—

(੧) ਪਹਿਲੀ ਤਮੋ ਗੁਣ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਗਾਂ ਦੀ ਗਣੀ 'ਉਲੂਪੀ' ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਇਰਾਵਤ' ਹੋਇਆ—ਭਾਵ ਤਮੋ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਹਾਥੀ ਵਰਗਾ।

(੨) ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਹ ਰਜੋ ਗੁਣ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਚਿਤਰ ਅੰਗਦ' ਥੋਂ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੀ ਪੁਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਭਾਵ ਉਹ ਰਾਜਾ ਜਿਸ ਕੋਲ ਮਾਇਆ ਮਣੀਆਂ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਭੱਬਰੂ-ਵਾਹਨ ਹੋਇਆ। ਭਬਰੂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਬਿਜਲੀ। ਬਿਜਲੀ-ਦਾ-ਵਾਹਨ ਕਰਕੇ ਰਜੋ ਗੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਸਦਾ ਹੈ।

(੩) ਤੀਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ

(੨੦੫)

‘ਸੁਭੱਦਰਾ’ ਨਾਲ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਤੋਗੁਣ ਨਾਲ ਜਿਹਾ ਕਿ ‘ਸੁ-ਭੱਦਰਾ’ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ‘ਚੰਗੇ-ਭਾਗ ਵਾਲੀ’ । ਇਸ ਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ‘ਅਭੈ-ਮਨ’ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਲ ਅੱਗੇ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ । ਅਭੈ-ਮੰਨੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਅਭੈ (ਨਿਡਰ) ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਅਰਜਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਰਜੇ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਅਰਜਨ ਨੇ ਵਿਰਾਟ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕੌਰਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਤਾਂ ਵਿਰਾਟ ਨੇ ਅਪਣੀ ਲੜਕੀ ‘ਉੱਤਮ’ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਅਭਮੰਨੂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ‘ਉੱਤਮ’ ਸਭ ਦਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਸੰਗਲ ਪਹਾੜ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਅਰਜਨ ਨੇ ਸਚ-ਮੁੱਚ ਇੱਧਰ ਉਧਰ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਬੰਧ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਸ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਹਨ—ਇਧਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਨਾਲ, ਉਧਰ ਵਿਰਾਟ (ਸੰਸਾਰ) ਨਾਲ, ਉਧਰ ਮਣੀ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਇਤਿਆਦਿ । ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਫਿਰ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਅਰਜਨ ਤਾਂ ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਭੀਮ ਵਾਯੂ-ਰੂਪ ਹੈ । ਵਾਯੂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਇਥੇ, ਉਥੇ ਸਭ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਪੇਟ ‘ਵ੍ਰਿਕਉਦ੍ਰ’ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਭੇੜੀਏ ਵਾਂਗ ਵਾਯੂ ਸਭ ਕੁਝ ਭਖਸਣ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਹਵਾ ਹੀ ਤਾਂ ਥਲਾਂ, ਸਰਾਂ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਠੇ ਖਾ ਗਈ ਹੈ । ਇਸੇ ਹਵਾ ਦੇ ਵਾ-ਵਿਰੋਲੇ ਦੂਖਤਾਂ ਨੂੰ

(੨੦੬)

ਪੁਟ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਭਾਮ ਨੇ ਪੁੱਟੇ ਹਨ। ਵਾਯੂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਵਾਯੂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨੱਕ ਆਦਿ ਨਹੀਂ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਭੀਮ' ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਮਝਣਾ ਟਪਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਲਈ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਕੀਕਣ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਭੀਮ ਨੇ ਕੀਚਕ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਯਾ ਉਸ ਦੀ ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਦੋਪਦੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕਕੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਭੀਮਸੈਨ ਦੇ ਹੱਥ 'ਗਦਾ' ਹੈ। ਇਹ ਵਾਯੂ-ਬਲ ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਭੀਮਸੈਨ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ 'ਹਿਡੰਬਾ' ਅਸੁਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੜਕੇ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਭੇਣ 'ਹਿਡੰਬੀ' ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਹਿਡੰਬੀ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅੱਖਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਹਰਦਲ ਵਾਂਗ ਪੀਲਾ। ਸੋ ਇਹ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਪੀਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸ ਜੜੇ ਤੋਂ 'ਘਟੋਤਕਚ' ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਅਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੱਸੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਮਾਂ 'ਪੀਲੀ-ਭੂਕ' ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਦ ਪੱਕਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਘਟੋਤ-ਕਚ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਹ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰੂਪ 'ਘੜਾ' 'ਕੱਚਾ' ਹੈ ! ਇਸ ਘੜੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਜ਼ੇ ਨਾਲ ਢੁੱਟ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਭੀਮ ਨੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਬਲ' (ਬਲਾ), ਭਾਵ ਉਹ ਬ੍ਰਿਤੀ ਜੋ ਬਰਲੇ-ਭਗਤ ਵਾਂਗ ਉਪਰ ਹੋਰ-ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋਰ ਹੈ। ਭੀਮ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਲੜਾਈਆਂ

ਜਰਾ-ਸਿੰਧ, ਜੇ-ਆਦ-ਰਥ ਤੇ ਸੁਸਰਮਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਅੱਗੋਂ ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਕੀਕਣ ਇਹ ਦੋਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਗੀਆਂ ਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਅਰਜਨ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚਾ-ਜੋਧਾ ਹੈ; ਪਰ ਜੋਧੇ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਬਲ ਦੀ, ਇਹ ਭੀਮ ਹੈ; ਬਲ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਨੀਤੀ ਯਾ ਧਰਮ ਦੀ, ਇਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਹੈ; ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਦੋ ਹੋਰ ਮਤਰਏ ਭਾਈ ਹਨ 'ਨਕੁਲ ਤੇ ਸਹਿਦੇਵ'। ਗੱਲ ਕੀ 'ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ' ਈਸ਼ਵਰੀ ਗੁਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਖੰਡ ਮੰਡ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਬਨਬਾਸ ਲੀਲਾ ਵਿਚ ਪਾਂਡਵ ਅਪਣੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਤਤਪਰ ਹੋਕੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਜੁ ਓਹ ਸੰਸਾਰ ਛੱਡ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਬਨਬਾਸ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਰਿਦੇ ਰੂਪੀ ਬਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਲੱਭਣਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

‘ਮਨ ਕਰਹਲਾ ਵੀਚਾਰੀਆ ਵੀਚਾਰਿ ਦੇਖੁ ਸਮਾਲਿ।
ਬਨ ਫਿਰਿ ਬਕੇ ਬਨਵਾਸੀਆ ਪਿਰੁ ਗੁਰਮਤਿ ਰਿਦੇ ਨਿਹਾਲਿ।’
(ਗਉੜੀ ਮ:੪)

(੨੦੮)

੧੯

ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਰਹੱਸ

ਨੰ: ੧

ਹੁਣ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਅਪੜਦੇ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਕੈਰਵ
ਤੇ ਪਾਂਡਵ ਗੁੱਥਮਗੁੱਥਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਯੁੱਧ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ
ਦਾ ਯੁੱਧ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ
ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਸਦਾ ਉਪਜਦਾ ਤੇ ਬਿਨਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਮਹਾਂ-ਯੁੱਧ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ
ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਦਿਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਲੜਨ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਮੁੜ
ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮਨਮੁਖ ਸੰਵਰ ਕੇ ਪੂਰਣ ਗੁਰਮੁਖ
ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਹੁਣ ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀਸ਼ਮ ਪਤੰਮਾ ਜੀ,
ਦ੍ਰੋਨਾ ਚਾਰਜ ਜੀ, ਕਰੋਨ ਜੀ ਤੇ ਸਲਯ ਜੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਵਾਰੇ
ਵਾਰੀ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਾਰਥੀ ਬਣਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ
ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਲੜਾਈ ਬੜੀ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਹੈ, ਖੂਨ ਦੀਆਂ
ਨਦੀਆਂ ਵਹਿ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਸਾਡਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਥਰ ਥਰ
ਕੰਬਦਾ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ
ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

(੧) 'ਕੀਓ ਭੀਖਮੇ ਅਗ੍ਰਸੈਨਾ ਸਮਾਜੰ।

(੨੦੬)

ਭਯੋ ਕ੍ਰਾਧ ਜੁਪੈ ਸਮੂਹ ਪੰਡ ਰਾਜੀ ।
 ਤਹਾ ਗੋਰਜਿਯੋ ਅਰਜਨੰ ਪਰਮ ਬੀਰੀ ।
 ਧਨੁਰ ਬੇਦ ਗਿਆਤਾ ਤਜੇ ਪਰਮ ਤਾਰੀ ।
 ਤਜੀ ਬੀਰ ਬਾਨਾਵਰੀ ਬਾਰ ਖੇਤੀ ।
 ਹਣਿਓ ਭੀਖਮੰ ਸਭੈ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤੀ ।
 ਦਈ ਬਾਣ ਸਿੱਜਾ ਗਰੇ ਭੀਖਮੇਣੀ ।
 ਜੰਯੈ-ਪਤ੍ਰ ਪਾਯੋ ਸੁਖੰ ਪਾਂਡਵੇਣੀ ।

(੨) ਭਯੋ ਦ੍ਰੋਣ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸੈਨਪਾਲੀ ।
 ਭਯੋ ਘੋਰ ਜੁਪੈ ਤਹਾਂ ਤਉਨ ਕਾਲੀ ।
 ਹਣਿਓ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਦ੍ਰੋਣ ਤਜੇ ਦ੍ਰੋਣ ਪਾਣੀ ।
 ਕਰਿਓ ਜੁਧ ਤੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਪਿਯਣੀ ।

(੩) ਭਯੋ ਕਰਣ ਸੈਨਾਪਤੀ ਛਤ੍ਰਪਾਲੀ ।
 ਮਚਿਯੋ ਜੁਧ ਕ੍ਰਾਧ ਮਹਾਂ ਬਿੱਕਰਾਲੀ ।
 ਹਣਿਓ ਤਾਹਿ ਪੰਥੰ ਸਦੰ ਸੀਸ ਕੋਪਿਓ ।
 ਗਿਰੰਤਿ ਤਉਣ ਜੁਧਿਸ਼ਟਰੰ ਰਾਜ ਥੋਪਿਓ ।

(੪) ਭਯੋ ਸੈਣਪਾਲੀ ਬਲੀ ਸੂਲ ਸੱਲਿਅੀ ।
 ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਕੁਟਿਓ ਬਲੀ ਪੰਡ ਦੱਲਜੀ ।
 ਪੁਨਰ ਹਸਤ ਪਿਸ਼ਟਰੰ ਸਕਤਿ ਬੇਦੀ ।
 ਗਿਰਿਯੋ ਜੁਧ ਭੂਮੰ ਬਲੀ ਭੂਪ ਬੇਦੀ ।

॥ ਚੌਪਈ ॥

‘ਸਲ ਰਾਜਾ ਜਰੈਨੈ ਦਿਨ ਜੂਝਾ ।
 ਕਉਰੋ ਹਰ ਤਾਦਿਨ ਤੇ ਸੂਝਾ ।

(੨੧੦)

ਜੂਝਤ ਸੱਲ ਭਯੋ ਅਸਿਤਾਮਾ ।
ਕੂਟਿਓ ਕੋਟ ਕਟਕ ਇਕ ਜਾਮਾ ।
ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਯੋਨ ਮਾਟਿਓ ਅਤਿਰਥੀ ।
ਪਾਡਵ ਸੈਨ ਭਯੋ ਕਰ ਮਥੀ ।
ਪਾਂਡਵ ਕੇ ਪਾਂਚੇ ਸੁਤ ਮਾਰੇ ।
ਦੁਆਪਰ ਮੈਂ ਬਡ ਕੀਨ ਅਖਾਰੇ ।

[ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ]

(੧) ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭੀਸ਼ਮ-ਪਤਾਮਾ ਜਾ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਗੰਗੇਵ-ਪਿਤਾਵ' ਵੀ-ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭੀਸ਼ਮ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਮ ਨੂੰ 'ਭਸਮ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ— ਅਪਣਾ ਰਾਜ ਪਾਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਆਪ ਸ਼ਾਦੀ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੱਭ ਗੁਣ ਹਨ ਪਰ ਜਦ ਦੁੱਖਦੀ ਨੂੰ ਨਗਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੇ । ਜਦ ਖਿੱਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਜੁ ਅਸੀਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਅੰਨ ਖਾਂਦੇ ਸਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਉਪਰ ਪੜਦਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਭੀਸ਼ਮ-ਪਿਤਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਦਰਸਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਤੋਗੁਣ ਦੇ ਚੰਦਰਮੇਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਤਾਕਤਵਰ ਸਨ ।

(੨੧੧)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਇਹੋ ਬਣਦੇ ਹਨ ।
 ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਸੀ ਜੁ ਅਸਾਂ ਅਰਜਨ ਨਾਲੋਂ
 ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ, ਪਰ ਜਦ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਕਸਾਇਆ ਤਾਂ
 ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰਜਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਅਰਜਨ
 ਨੇ ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਛਲਣੀ ਵ ਛ ਛਾਣ ਦਿੱਤਾ— 'ਬੜਨਾ
 ਜੁ ਤਿਲ ਭਰ ਵੀ ਜਗਾ ਖਾਲੀ ਨਾ ਰਹੀ । ਜਦ ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ
 ਰੁਥ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਗਿਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਣਾ ਦੀ ਸੇਜਾ ਉਪਰ
 ਲੈਣੇ ਰਹੇ । ਅਖੀਰਲਾ ਬਾਣ ਜੋ ਕਾਰੀ ਲੱਗਾ ਉਹ ਅਰਜਨ
 ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, 'ਸਿਖੰਡੀਨ' ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਸੀ
 ਅੰਦਰੋਂ ਔਰਤ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ
 ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਬਾਣ
 ਦੇ ਲੱਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਪਦ ਦਿਨ ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ
 ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਦੱਖਨਾਇਣ ਵੱਲ ਗਿਆ
 ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਜਦ ਤੇੜੀ ਸੂਰਜ 'ਉਤਰਾਇਣ' ਵੱਲ ਨਹੀਂ
 ਆਇਆ ਤਦ ਤੇੜੀ ਉਹ ਬਾਣਾ ਦੀ ਸੇਜਾ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹੇ ।
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ੨ ਸਭ ਕੈਰਵ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ । ਭੀਸ਼ਮ
 ਭਾਵੇਂ ਕੈਰਵਾਂ ਵਲ ਸਨ, ਪਰ ਪਾਂਡਵ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ
 ਸਨ । ਚੁਨਾਂਚਿ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਯੁੱਧਸ਼ਟਰ ਨੇ ਭੀਸ਼ਮ
 ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਅਸੀਸ ਲਈ ਸੀ ਜੁ ਜਿੱਤ ਸਾਡੀ ਹੀ ਹੋਵੇ । ਭੀਸ਼ਮ
 ਜੀ ਨੇ ਕੈਰਵਾਂ ਨੂੰ ਤੁਪਏਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਵੀ ਸੁਲਾਹ
 ਕਰ ਲਵੋ, ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ । ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ
 ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸੁਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਪਾਂਡਵਾਂ
 ਨਾਲ ਰਲੋ, ਪਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਗਲੇਫ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ

(੨੧੨)

ਕੀਕਣ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਛੋਟ ਸਕਦਾ ਸੀ ! ਭੀਸ਼ਮ ਦਾ ਅਰਜਨ
ਸੀ ਤੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਗੁਬਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਭੀਸ਼ਮ ਭਾਵੇਂ
ਅਰਜਨ ਵਾਂਗ ਸਾਂਤਕੀ ਹੈ ਪਰ ਭੀਸ਼ਮ ਦੀ ਸਾਂਤ ਉਪਰ ਮਾਇਆ
ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਹੈ ਤੇ ਅਰਜਨ ਵੱਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ।

(੨) ਭੀਸ਼ਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 'ਦ੍ਰੋਣਾਚਾਰਯ' ਜੀ ਸੋਨਾਪਤੀ
ਬਣਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਧਨੁਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿਖਾਈ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਗੁਰੂ (ਅਚਾਰਯ) ਪਦਵੀ ਸੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ
ਯਾ ਕੀਨਾ ਬੜਾ ਘਰ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਵੀ
ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਇਹ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦ੍ਰੋਣ
ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦ, ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਪਾਂਚਾਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ, ਇਕੱਠੇ
'ਅਗਨੀ ਵੱਸ' ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ । ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ
ਦੁਧ ਮੰਗਣ ਲਈ ਦ੍ਰੋਪਦ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਦਿੱਤਾ,
ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਕੀਤੀ ਜੁ ਮੈਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ
ਹੈ; ਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣੇ
ਸਿਖਾਉਣ ਲੱਗਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦ੍ਰੋਣਾ' ਹੈ,
ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ 'ਦ੍ਰੋਹ' ਯਾ ਕੀਨਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ
ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? 'ਅਗਨੀ ਵੱਸ' ਭਾਵ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ
ਵਾਲਾ, ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਉਹ ਵੱਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ
ਸਾਂਤੀ ਨੂੰ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ
ਦ੍ਰੋਣ ਕੈਰਵਾਂ ਵੱਲ ਸੀ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵੱਲ । ਤੀਜੇ ਦਿਨ
ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਚੱਕ੍ਰ-ਵਜ੍ਰਹ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਕਿਲਾ ਰਚਿਆ ਜਿਸ
ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਅਰਜਨ, ਪ੍ਰਦਮਨ ਤੇ ਅਭਿਮੰਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ

(੨੧੩)

ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਭਿਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਜਦ ਉਸਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਦੋਣ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਸ਼ਥਾਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰਬ ਤੋਂ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਅਭਿਮੰਨੂੰ ਲੜੇ। ਦੋਵੇਂ ਗਿਰ ਰਹੇ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪਹਿਲੇ ਉਠਿਆ ਤੇ ਅਭਿਮੰਨੂੰ ਉਠ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗਦਾ ਮਾਰੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਭਿਮੰਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇਆ ਜੁਲੇਟੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਯੋਧ ਨਹੀਂ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਅਭਿਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮੌਤ ਸੁਣਕੇ 'ਜਯਦਰਥ' ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਭਲਕੇ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ ਜੇ ਜਯਦਰਥ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਚੋਥੇ ਦਿਨ ਦੋਣ ਨੇ 'ਸੰਕ੍ਰ ਵਿਯੂਹ' ਬਣਾਇਆ ਜੋ ੩੪ ਕੋਹ ਲੰਮਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਅਰਜਨ ਅਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਜਦ ਅਰਜਨ ਨੇ ਜਯਦਰਥ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹਨੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਯਦਰਥ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਨੇ ਇੰਦ੍ਰ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਘਟੋਤਕਚ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਜਦ ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ 'ਕਰਨ' ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਪਾਏ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬਾਣ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇੰਦ੍ਰ ਤੋਂ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਘਟੋਤਕਚ ਨੂੰ ਮਾਰਨ

(੨੧੪)

ਵਿੱਚ ਲਾ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਾਰ
ਸਕਦਾ। ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਰਹੱਸ ਹੈ ? ਉੱਤਰ
ਹੈ ਜੁ ‘ਅਭੇ ਮਨੂ’ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ‘ਮਨ-ਅਭੇ’ ਹੈ, ਤੇ ਓਹ
ਕਿਲਾ ਜੋ ਦੋਣਾ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭੁਲ ਭਲਾਈਆਂ
ਦਾ ਚੱਕਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਿਡਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਦਰ
ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਹਰ ਉਹ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ
ਹੱਥ ‘ਨਾਮ’ ਦਾ ਸ਼ਸਤਰ ਹੋਵੇ; ਹੋਰ ਅਸਤਰ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਖੜਦੇ
ਹਨ ਤੇ ਓਥੇ ਖਬਰਦਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਚੱਕਰ
ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿਰਫ ‘ਨਾਮ’ ਹੀ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੜਾਈ
ਵਿੱਚ ‘ਦੋਨਾ ਚਾਰੀਯ’ ਦੇ ਛਲ-ਬਲ ਤੇ ਅਣੋਖੀਆਂ ਚਲਾਂ
ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਚਾਲਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵੱਸ ਹਨ,
ਇਸ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਛਲ ਨਾਲ ਮਰਵਾਉਂਦੇ
ਹਨ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਛਲ ਸ਼ਾਂਤਕੀ-ਸੁਭਾ ਤੇ ਚੰਗੀ-
ਆਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਛਲ ਨਹੀਂ,
‘ਚੋਜ’ ਆਖਾਂਗੇ। ਇਹ ਚੋਜ ਕੀ ਸੀ ? ਭਾਮ ਜਾਕੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ
ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੂਥਾਮਾ ਦਾ ਹਾਥੀ ਮੈਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਬੂਠ ਨਾ ਆਖੇਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ
ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਦੋਣ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ
ਅਸੂਥਾਮਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਹੋਲੀ ਜਿਹੀ ਆਖਿਆ,
‘ਹਾਥੀ’। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਣ ਡਰ ਗਿਆ। ਪਰ
ਨਾਲ ਹੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਰਬ ਜੋ ਚਾਰ ਉਂਗਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ
ਉੱਚਾ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਆ ਡਿੱਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ,
ਬੂਠ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਦੋਣਾ ਵਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ

(੨੧੫)

ਦਾ ਐਸਵਰਜ ਵੀ ਗਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਦੋਣ ਨੇ ਦੋਪਦ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਦੁਮਨ ਦੋਪਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦੋਣ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਲਿਆ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਦੁਮਨ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜੋ ਕੀਨੇ, ਹਸਦ, ਭੰਭ ਨੂੰ ਸਾੜਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਦੋਹੇ ਹੀ ਦੋਣਾ-ਚਾਰਯ ਦਾ ਬਧ ਹੈ। ਦੋਣਾ ਦੇ ਦੋਹ (ਕੀਨੇ) ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਜੀ ਦਾ ਚੋਜ ਮਾਰ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(੩) ਹੁਣ ਕਰਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਭਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰ ਪਾਂਡਵ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਗਨੀ ਯਾ ਤੇਜ ਹੈ। ਇਸ ਅਗਨੀ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੈਰਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੈਰਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੇਜ, ਬਲ, ਕ੍ਰਾਂਤ ਉਸ ਵਿੱਚ ਐਸਾ ਸੀ ਜੈਸਾ ਕਿ ਦੇਵ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕਰਣ ਦੇ ਬਾਣਾਂ ਨਾਲ ਅਰਜਨ ਦਾ ਰਥ ਬੜਾ ਹੀ ਪਿੱਛਾਂ ਹੋਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਹ ਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਵਧ ਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਰਣ ਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ ਅਸਾਂ ਇਸ ਤੇਰੇ ਰਥ ਉਪਰ ਸਾਰੇ ਤ੍ਰਿਭੁਵਨ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਕਰਣ ਦਾ ਤ੍ਰੂਣ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾਂ

(੨੧੬)

ਪਿਛਾਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ
ਜੇ ਲੜਾਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਯੋਧੇ ਦੀ ਦੂਜੇ ਯੋਧੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ,
ਇਹ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਹੀ ਤ੍ਰਿਭਵਨ
ਦਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।

ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਜਾਂਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕਰਨ ਦਾ ਰਬ ਕਿਸੇ
ਸਰਾਪ ਕਰਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਖੁਭ ਗਿਆ । ਕਰਣ ਨੇ ਅਪਣੇ
ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮੂਰਛਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ
ਹੁਣ ਜਦ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਣ ਉਪਰ ਵਾਰ
ਲਈ ਦੌੜਿਆ । ਕਰਣ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਰਛਤ ਕੀਤਾ ਤੇ
ਖੁਭੇ ਹੋਏ ਰਬ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । ਲਿਖਿਆ
ਹੈ ਜੁ ਕਰਣ ਨੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਰਬ ਸਹਤ ਚਾਰ ਉਂਗਲ
ਚੁੱਕ ਲਿਆ । ਇਸਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਖਾਸ
ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨਾਲ ਰਬ ਨਹੀਂ ਚੁਕਦਾ; ਸਿਰਫ ਸੂਰਜ ਹੀ
ਅਪਣੀ ਕਰਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ।
ਜਦ ਰਬ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਕਰਣ ਦਾ
ਸਿਰ ਕੱਟ ਲਿਆ ।

ਕਰਨ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਸੈਂਕੜੇ ਮਣ ਸੋਨਾ ਹਰ
ਸਾਲ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਰਹੱਸ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ
ਜੁ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਕੀ ਹਨ ? ਮਾਨੋ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ
ਹਨ । ਇਹ ਸੂਰਜ ਦਾ ਨਿੱਤ-ਨਵਾਂ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀ ਦਾਨ ਹੈ, ਨਹੀਂ
ਤਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਤਨਾ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਪਰ ਮੁਕਾਬਲਾ
ਸੂਰਜ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਆਤਮਾ' ਨਾਲ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਗਰਮੁਖ
ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਕੜਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਰਨ ਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਵੀ

(੨੧੭)

ਬੜੇ ਉਚੇ ਹਨ । ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ:-

ਕਰਨ ਸੁ ਕੰਚਨ ਦਾਨ ਕਰ ਅੰਤ ਪਛੋਤਾਣਾ ।

ਸਤਵਾਦੀ ਹੁਇ ਧਰਮਪੁਤ ਕੂੜ ਜਮਪੁਰ ਜਾਣਾ ।

ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀਆ ਹਉਮੈ ਗਰਬਾਣਾ ।

ਗੁਰਸਿਖ ਰੋਮ ਨ ਪੁਜਨੀ ਬਹੁ ਮਾਣ ਨਿਮਾਣਾ ।

(੩੮ ਵਾਰ)

(੪) ਕਰਨ ਦਾ ਰਬਵਾਹੀ 'ਸ਼ਲਜ' ਸੀ । ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ ਪਰ ਛਲ ਕਰਕੇ ਕੈਰਵਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ ਸੀ । ਹੁਣ ਜਦ ਹੋਰ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ 'ਛਲ' (=ਸ਼ਲ) ਦਰਯੋਧਨ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਸਾਥੀ ਸੀ । ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਚ ਅੱਗੇ ਝੂਠ ਇੰਝ ਭਜਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਦਿਨ ਕੋਲੋਂ ਗਤ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਦਰਯੋਧਨ ਦਾ ਅੰਤ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਆਦ ਅੰਤ ਤਾਂ ਓਹੋ ਹੀ ਹੈ ।—

(੨੧੮)

੨੦

ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਯੁਧ ਰਹੱਸ

ਨੰ: ੨

ਜਦ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੇ ਭਰਾ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਦੁਰਯੋਧਨ 'ਹੈਪਾਇਨ' ਬਣ ਵਿਖੇ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰਯ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜੁ ਹੁਣ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਓ। ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਸਭ ਸੈਨਾ ਮਰ ਗਈ, ਸਿਰਫ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਚਾਰਯ, ਅਸ਼ੁਬਾਮਾ ਜੋ ਦੌਣਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਕ੍ਰਿਤਵਰਮਾ ਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਜਾਂ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਤਾਂ ਪਾਂਡਵ ਪਿੱਛੇ ਗਏ ਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਮੈਂ ਅਕੌਲਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਹੋ। ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜ ਲਓ ਤੇ ਜੇ ਜਿੱਤ ਜਾਓ ਤਾਂ ਰਾਜ ਤੁਹਾਡਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਭੀਮ-ਨਾਲ ਲੜਨ ਉਪਰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਦੋਵੇਂ ਡਾਢੇ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਯੁਧ ਇਉਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

“ਦੋਊ ਬੀਰ ਬਾਨਾ ਧਸੈ ਅੱਧ ਅੱਧੀ।
ਦੋਊ ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੀ ਮਹਾਂ-ਜੁਧ ਕ੍ਰਪੀ।
ਦੋਊ ਕ੍ਰੁਰ ਕਰਮ ਦੋਊ ਜਾਨ ਬਾਹੀ।
ਦੋਊ ਹੰਦਿ ਹਿੰਦੂਨ ਸਾਹਾਨ ਸ਼ਾਹੀ।
ਦੋਊ ਸਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਦੋਊ ਪਰਨਧਾਨੀ।

(੨੧੯)

ਦੋਉ ਢਾਲ ਢੀਚਾਲ ਹਿੰਦੂ ਹਿੰਦਾਨੀ ।
 ਦੋਉ ਸਸਤ੍ਰ ਵਰਤੀ ਦੋਉ ਛਤ੍ਰ ਧਾਰੀ ।
 ਦੋਉ ਪਰਮ ਜੋਧਾ ਮਹਾਂ ਜਧ ਕਾਰੀ ।
 ਦੋਉ ਖੰਡ ਖੰਡੀ ਦੋਉ ਮੰਡ ਮੰਡੀ ।
 ਦੋਉ ਜੋਧ ਜੈਤਵਾਰ ਜੋਧਾ ਪ੍ਰਚੰਡੀ ।
 ਦੋਉ ਬੀਰ ਬਾਨੀ ਦੋਉ ਬਾਹਯਾਹੀ ।
 ਦੋਉ ਸੂਰ ਸੈਨੀ ਦੋਉ ਸੂਰਮਾਹੀ ।.....
 ਦੋਉ ਬੀਰ ਬਿਬਘਾਸਤ ਧਰੇ ਨਿਹਾਰੇ ।
 ਰਹੇ ਬਿਯੋਮ ਮੈ ਭੂਪ ਗਉਨੈ ਹਕਾਰੇ ।
 ਹਕਾ ਹਕ ਲਾਗੀ ਧਨੰ ਧੰਨ ਕੰਪਿਓ ।
 ਤਕਿਓ ਜਛ ਰਾਜੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਲੋਕ ਕੰਪਿਓ ।
 ਹਨਿਓ ਰਾਜ ਦਰਜੋਧਨੀ ਜੁਧ ਭੂਮੀ ।
 ਭਜੈ ਸਭੈ ਜੋਧਾ ਚਲੇ ਧਾਮ ਧੂਮੀ ।”

ਗੱਲ ਕੀ, ਦੋਵੇਂ ਜੋਧੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਬਰ ਸਨ ਤੇ ਜੇ ਭੀਮ ਬਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਦਰਯੋਧਨ ਚਤੁਰ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਆਖੇ ਭੀਮ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੁ ਇਸਦੇ ਪੱਟ ਉਪਰ ਗਦਾ ਮਾਰੋ। ਪੱਟ ਉਪਰ ਗਦਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਦਰਯੋਧਨ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੁ ਇਹ ਧਰਮ ਯੁਧ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਦੋਪਦੀ ਨੂੰ ਨਗਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਹੈ, ਤੇ ਭੀਮ ਨੇ ਤਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੁ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪੱਟ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਲਹੂ ਪੀਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਰਯੋਧਨ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਅਜਾਂ ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਅਸ਼ਵ-ਬਸਨ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਆਇਆ।

(੨੨੦)

ਇਹ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਵਾਲੇ
ਵਿਸ਼ਟਦਮਨ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਸੀ। ਜੋ ਤਿੰਨ ਕੋਰੇ ਬਚੇ
ਸਨ ਉਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਵੜ ਆਏ। ਉਥੇ ਵਿਸ਼ਟ-
ਦਮਨ ਸੁੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਮਾਰਿਆ। ਫਿਰ ਸਿਖੰਡੀ ਨੂੰ
ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭੀਸ਼ਮ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ।
ਫਿਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਕੱਟ ਕੇ
ਦਰਯੋਧਨ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ। ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ
ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਦੁੱਖਦੀ ਰੋਈ, ਪਿੱਟੀ, ਕੁਰਲਾਈ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ
ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਾਸਤੇ ਚੀਕੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ
ਅਸਵਥਮਨ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਕ ਮਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ
ਉਸਦਾ ਤੇਜ ਯਾ ਬਲ ਸੀ। ਦੁੱਖਦੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਣੀ
ਬਰੂਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹਕੇ ਲੈ ਆਓ। ਤਾਂ ਭਾਮ, ਅਰਜਨ ਤੇ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅਸੂਥਾਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨੱਸੇ। ਉਧਰ ਅਸੂਥਾਮਾਂ
ਪੰਜ ਸੀਸ ਥਾਲਾ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਦਰਯੋਧਨ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ।
ਦਰਯੋਧਨ ਵੇਖਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਵੇਲਾ ਸੰਧਿਆ ਦਾ ਸੀ।
ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਭੀਮ ਦਾ ਸਿਰ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ
ਅਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਸਿਰ ਵੇਖਾਂ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ
ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਘੁਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ
ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਭਾਵੇਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਰਯੋਧਨ
ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ
ਨਹੀਂ। ਜਦ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ
ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ-
ਗਮੀ ਵਿਚ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ, ਨਾਲੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ਮੇਰੀ

(੨੨੧)

ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਮਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ । ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਕੀ ਗੋਹਜ ਰਹੱਸ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੀਕਣ ਜਮਾ (+) ਤੇ ਨਫੀ (-) ਮਿਲਕੇ (੦) ਸਿਫਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੀਕਣ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗਮੀ ਮਿਲਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਨਮੁਖ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹ ਅਖੀਰਲਾ ਕਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਭਰੀ ਹੋਈ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਡੋਬ ਛੱਡਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰਮਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਕੇ ਗਮੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ ਜੁ ਅਸਾਂ ਕੈਰਵ ਕਿਉਂ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ ਅਨੰਤ ਵੱਲ ਖੜਦੀ ਹੈ ਜਿਧਰ ਮੁਕਤੀ ਹੈ । ਦਰਯੋਧਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ ਦਾ ਅੰਤ (੦) ਸਿਫਰ ਹੈ, ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਬੇਅੰਤਤਾ (Infinity)— ਉਹ ਮੌਤ ਵੱਲ, ਇਹ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਗੂੜ੍ਹ ਵਲ ਖੜਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ 'ਅਸੂ-ਬਮਨ' ਕੌਣ ਹੈ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗਜ (ਹਾਥਾ) ਤਮੇ ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਅਸੂ (ਘੋੜਾ) ਰਜੇਗੁਣ ਰੂਪ ਹੈ, ਤੇ 'ਅਸੂ-ਬਮਨ' ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਵਾਗ, ਮਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਬੰਮਕੇ ਰੱਖੇ । ਇਸ ਬੰਮਣੇ, ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ 'ਮਣੀ' ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ 'ਅਸੂ-ਬਮਨ' ਕੈਰਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰਾਂ ਕੈਰਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੂ-ਬਮਨ ਨੇ ਵਾਗਾਂ ਵਸ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ; ਮਾਨੋ ਉਹ ਯੋਗ ਧਿਆਨ ਵਲ ਪੈਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਵੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ

(੨੨੨)

ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਉਹ ਅਸੂ-ਬਮਨ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ‘ਅਸੂ-ਦੋੜਨ’
ਹੈ; ਉਹ ‘ਮਣੀ’ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਉੱਚ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ
ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਯੋਗ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸ਼ਨ
ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹਕੇ ਦੋਪਦੀ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋਪਦੀ
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ।

—੦—

੨੧

ਸ੍ਰੀ-ਗੁਰੂਮਤ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ-ਗੀਤਾ ਉਪਰ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ

“ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ । ਵਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।”

ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ ਸਾਡੀ ਪੁਰਾਤਨ ਧਾਰਮਕ
ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਤਮ ਵੀਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਉ ਤੇ
ਅਰਜਨ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬਾਦ ਦਵਾਰਾ ਉਚਾਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਪੁਸਤਕ
ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ
ਲੜਾਈ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ
ਲੜਾਈ ਕਿਉਂ ਲੜੀਏ, ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ
ਨਾ ਲੜਨਾ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਲੜਨਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਤਿ ਬਰੁਰੀ
ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਖੱਤਰੀਆਂ ਲਈ ਲੜਨਾ ‘ਧਰਮ’ ਹੈ । ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ

(੨੨੩)

ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ,
ਧਿਆਨ ਤੇ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਆਤਮਾ'
ਤਾਂ ਚਾਰੇ ਕੰਟਾਂ ਵਿਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਜਰ, ਅਮਰ ਹੈ !
ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਜਲਾ ਸਕਦੀ, ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਡਬੋ
ਸਕਦਾ, ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋ ਅਰਜਨ
ਤੂੰ ਲੜ ! ਏਹ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਹੈ
ਪਰ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਦਾ। ਗੀਤਾ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ
ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਵਾਕ ਵੀ
ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ:—

ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ।
ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾਰੂਪ। ਰਹਉ।
ਨਾ ਇਹੁ ਬੂਢਾ ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਲਾ।
ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਜਮ ਜਾਲਾ।
ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ।
ਆਇ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ।
ਨਾ ਇਸੁ ਉਸਨੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੀਤੁ।
ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਸਮਨੁ ਨਾ ਇਸੁ ਮੀਤੁ।
ਨਾ ਇਸੁ ਹਰਖੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੋਗੁ।
ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਇਸਕਾ ਇਹੁ ਕਰਨੈ ਜੋਗ।
ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਮਾਇਆ।
ਇਹੁ ਅਪਰੋਪਰੁ ਹੋਤਾ ਆਇਆ।
ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਇਸੁ ਲੇਪੁ ਨ ਲਾਗੈ।
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਦਹੀ ਜਾਗੈ।

(੨੨੪)

ਤੀਨਿ ਗੁਣਾ ਇਕ ਸਕਤਿ ਉਪਾਇਆ।

ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤਾ ਕੀ ਹੈ ਛਾਇਆ।

ਅਛਲ ਅਛੇਦ ਅਭੇਦ ਦਇਆਲ।

ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲ।

ਤਾ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕਛੂ ਨ ਪਾਇ।

ਨਾਨਕ ਤਾਕੈ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ। (ਗੋਂਡ ਸ: ੫)

ਭਾਵ ਇਹ ਆਤਮਾ ਨਾ ਬੁਝਾ ਹੈ ਨਾ ਜਵਾਨ, ਨਾ
ਇਸ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਨਾ ਸਰਦੀ, ਨਾ ਤਪ ਨਾ ਤਾਪ, ਨਾ ਖਸ਼ੀ
ਨਾ ਗਮੀ, ਨਾ ਇਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾ ਬਾਪ, ਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ
ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਵੱਢ, ਤੀਨ ਗੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਉਗਵੇਂ ਹਨ,
ਤੇ ਮਹਾਂ-ਮਾਇਆ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਘਟ ਘਟ
ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਅਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਹੋਂਦਾ
ਆਇਆ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

“ਉਚਰਿਓ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮ ਸੰਗ।

ਉਤਭੁਜ ਸਰੂਪ ਅਬਿਗਤ ਅਭੰਗ।

ਇਹ ਕਉਨ ਆਹਿ ਆਤਮਾ ਸਰੂਪ।

ਜਿਹ ਅਮਿਤ ਤੇਜ ਅਤਿਭੁਤ ਬਿਭੂਤ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਚ:

‘ਯਹ ਬ੍ਰਹਮ’ ਆਹਿ ਆਤਮਾ ਰਾਮ।

ਜਿਹ ਅਮਿਤ ਤੇਜ ਅਬਿਗਤ ਅਕਾਮ।

ਜਿਹ ਭੇਦ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਮ ਕਾਲ।

ਜਿਹ ਸਤ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰ ਸਰਬਾ ਦਿਆਲ।

(੨੨੫)

ਡੋਬਿਯੋ ਨ ਡੁਬੈ ਸੋਖਿਯੋ ਨ ਜਾਇ ।
ਕਟਿਯੋ ਨ ਕਟੈ ਨ ਬਾਰਿਯੋ ਬਰਾਇ ।
ਛਿੰਜੈ ਨ ਨੈਕ ਸਤ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਾਤ ।
ਜਿਹ ਸ਼ਤ੍ਰੁ ਮਿਤ੍ਰੁ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ।
ਸ਼ਤ੍ਰੁ ਸਹੰਸ ਸਤਿ ਸਤਿ ਪ੍ਰਘਾਇ ।
ਛਿੰਜੈ ਨ ਨੈਕ ਖੰਡਿਯੋ ਨ ਜਾਇ ।
ਨਹੀਂ ਜਰੈ ਨੈਕ ਪਾਵਕ ਮਝਾਰ ।
ਬੋਰੈ ਨ ਸਿੰਧ ਸੋਖੈ ਨ ਬਿਯਾਰ ।”

[ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ]

ਭਾਵ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਅੱਗ, ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਸ਼ਤਰੂ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਗੱਲ ਕੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਗੀਤਾ ਮਤ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਉਪਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਇਕੋ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕੀ ਹੈ ? ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਗੀਤਾ ਜੀ ਵਿਚ ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਅਕਲ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅਕਲ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਦੀਪਕ ਦਾ ਅੰਦਰ ਬਲਣਾ ਬਰੂਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੀਵਾ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ । ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਹੀ ਜਲਵਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ‘ਦੀਵਾ’ ਨਾ ਬਲੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਗਿਆਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ, ਬੋਝਾ ਹੈ, ਛੋਛਾ ਹੈ । ‘ਦੀਵਾ’ ਜਲਣ ਉਪਰ ਆਤਮ-ਜੋਤ (ਗਿਆਨ) ਅਪਣੇ ਆਪ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ:—

(੫) ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਉ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਓ ।

(੨੨੬)

ਮਨ ਮੰਦਰ ਮਹਿ 'ਦੀਪਕੁ' ਜਲਿਓ ।
ਜੀਤ ਹਾਰ ਕੀ ਸੋਝੀ ਕਰੀ ।
ਤਉ ਇਸੁ 'ਘਰ' ਕੀ ਕੀਮਤਿ ਪਰੀ ।.....
ਦੂਰਿ ਨ ਨੇਰੈ ਸਭ ਕੈ ਸੰਗਾ ।
ਸਚੁ ਸਲਾਹਣੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰੰਗਾ ।

(ਗਉੜੀ ਮਃ ੫)

(੨) 'ਦੀਵਾ' ਮੇਰਾ ਏਕੁ 'ਨਾਮ' ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ ਤੇਲੁ ।
ਉਨਿ ਚਾਨਣਿ ਓਹੁ ਸੋਖਿਆ ਚੁਕਾ ਜਮ ਸਿਉ ਮੇਲੁ ।

(ਆਸਾ ਮਃ ੧)

(੩) ਦੀਵਾ ਬਲੈ ਅੰਧੇਰਾ ਜਾਇ ।
ਬੇਦ ਪਾਠ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਖਾਇ ।
ਉਗਵੈ ਸੂਰ ਨ ਜਾਪੈ ਚੰਦ ।
ਜਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਅਗਿਆਨੁ ਮਿਟੈਤੁ ।.....
ਬਿਨੁ ਬੂਝੈ ਸਭ ਹੋਇ ਖੁਆਰ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰਿ ।

(ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮਃ ੧)

ਗੱਲ ਕੀ, ਅਸਲੀ ਗਿਆਨ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦਵਾਰਾ ਹੈ।
ਅਕਲ ਤਾਂ ਇਸੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਚੰਨ ਸੂਰਜ
ਦੀ ਹੀ ਪਲਟ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤੀਕਣ ਅਕਲ 'ਨਾਮ'
ਦੀ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਨਾਮ' ਦਾ
ਸੂਰਜ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਗਿਆਨ ਦੀ
ਮੱਸਿਆ ਵਾਲੀ ਕਾਲਖ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ 'ਨਾਮ'
ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੀ ਕਿਤਨੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਵਿਚ

(੨੨੭)

ਰੱਬੀ-ਨੂਰ ਹੈ, ਆਤਮਕ-ਜੋਤ ਹੈ; ਇਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸ੍ਵੈ-ਸਰੂਪ ਦਾ ਤੇਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਤ ਤੇ ਅਸੱਤ ਦਾ ਨਿਜ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਗਿਆਨ ਚਾਨਣਾ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ:—

“ਕੋਟਿ ‘ਸੂਰ’ ਜਾਕੇ ਪਰਗਾਸ ।” (ਫੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਭਾਵ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਜਿੱਡਾ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਨੰਦ ਤੇ ਸੀਤਲਤਾਈ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ:—

ਹਰਿ ਕੇ ‘ਨਾਮ’ ਕੀ ਮਨ ਰੁਚੈ।

ਕੋਟਿ ਸਾਂਤਿ ਅਨੰਦ ਪੂਰਨ ਜਲਤ ਛਾਤੀ ਬਝੈ।

(ਕੇਦਾਰ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਸ ‘ਨਾਮ’ ਵਿਚ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਲਦੀ ਛਾਤੀ ਸੀਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ‘ਨਾਮ’ ਅਉਖਧ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਖ ਸਹਿਜ ਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:—

“ਕੋਟਿ ਸੂਖ ਅਨੰਦ ਰਾਜ ਪਾਏ

ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਮਖ ਬੁਝਾਈ.....।”

‘ਨਾਮੁ’ ਜਪਤ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸਭ ਬੁਝੀ ਹੈ

ਨਾਨਕ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਆਪਾਈ।

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ‘ਨਾਮ’ ਮਹਾਂ ਰਸ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਅਟੁੱਟ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਨਿਜ-ਚਾਨਣ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਮ ਸਾਡੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਸਾੜਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਇੱਕ ਚੰਗਾਰੀ ਸਾਰੇ ਰੂ ਦੀ ਪੰਡ

(੨੨੮)

ਨੂੰ ਸਾੜ ਛੱਡਦੀ ਹੈ:—

“ਏਕੁ ‘ਨਾਮੁ’ ਸੰਤਨ ਆਧਾਰੁ ।

ਹੋਇ ਰਹੇ ਸਭ ਕੀ ਪਰਛਾਰੁ ।.....

ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਅਘ ਕਾਟਨਹਾਰਾ ।

ਦੁਖ ਦੂਰਿ ਕਰਨ ਜੀਅਕੈ ਦਾਤਾਰਾ ।”

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਕੋੜਾਂ ਹੀ ਪਾਪ ‘ਨਾਮ’ ਦੁਆਰਾ ਇੰਝ ਖਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆਂ ਬੱਦਲ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਮਤ ਤੇ ਗੀਤਾ-ਮਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਏਹੋ ਹੀ ਹੈ ! ਕੀ ? ਗੀਤਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਕਲੀ-ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਤ ਵਿੱਚ ਨਾਮ-ਤੋਪ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਾੜੇ ਫਾੜੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਅੰਦਰੋਂ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਚਾਨਣ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਕਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅ-ਸਮਰਥ ਹੈ । ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਜਦ ਅਕਲ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਾਧ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦੀ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਛਾਨਣੀ ਵਿੱਚ ਬੇਰ, ਖੋੜ ਆਦਿ ਤਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਟਾ ਰੇਤ ਉਸ ਛਾਨਣੀ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਥੂਲ ਮੋਟੀਆਂ, ਮਾਇਆ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਾਂ ਪਕੜ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੂਖਮ ਹਨ, ਉਹ ਅਕਲ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਡਾਢੀ ਬਾਰੀਕ

(੨੨੯)

ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਗਕੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਅਨਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਛਾਨਣੀ ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਵਰਿਆਈ ਹੋਈ ਹੈ; ਅਕਲ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਦੇ ਛੇਕ ਬੂਟੇ ਲੇ ਹਨ। ਇਸ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ' (Logos) ਵੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਬਰਕੰਬਾ' ਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ "ਕੋਈ ਸਬੂਲ ਸੇ ਨਹੀਂ, ; ਉਹ ਤਾਂ ਤਾਕਤ, ਤੇਜ, ਬਰਕੰਬਣ-ਸੰਤਾ (Vibration) ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ ਜੁ 'ਸ਼ਬਦ' ਬਿਨਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਯਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ:-

(੧) 'ਜੀਆ ਅੰਦਰਿ ਜੀਉ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੈ
ਜਿਤ ਸਹੁ ਮੇਲਾਵਾ ਹੋਇ ।
ਬਿਨੁ 'ਸ਼ਬਦੇ' ਜਗਿ ਆਨੇਰੁ ਹੈ
ਸ਼ਬਦੇ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ।
ਪੰਡਿਤ ਮੋਨੀ ਪੜਿ ਪੜਿ ਥਕੇ
ਭੇਖ ਥਕੇ ਤਨੁ ਖੋਇ ।
ਬਿਨੁ ਸ਼ਬਦੇ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ
ਦੁਖੀਏ ਚਲੇ ਹੋਇ ।'

[ਸਾਰੰਗ ਵਾਰ ਮ: ੨]

(੨) 'ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰਾ ।
ਬਿਨੁ 'ਸ਼ਬਦੇ' ਕੋਇ ਨ ਪਾਵੈ ਪਾਰਾ ।'

ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਦਾ-
ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ । ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਅਟੁਟ, ਅਬਚਲ,

(੨੩੦)

ਅਨਹਤ, ਅਨਹਦ ਸੱਤਾ ਉਪਰ ਜੇਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।
ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

‘ਹਮ ਸਬਦਿ ਮੁਏ ਸਬਦਿ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਲੇ
ਭਾਈ ਸਬਦੇ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਪਾਈ ।
ਸਬਦੇ ਮਨੁ ਤਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਆ
ਹਰਿ ਵਸਿਆ ਮਨਿ ਆਈ ।
ਸਬਦੁ ਗੁਰਦਾਤਾ ਜਿਤੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ
ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ।
ਸਬਦੁ ਨਾ ਜਾਣਹਿ ਸੇ ਅੰਨੇ ਬੋਲੇ
ਸੇ ਕਿਤੁ ਆਏ ਸੰਸਾਰਾ ।’

[ਸਿਰਠ ਮਃ ੩]

ਗੱਲ ਕੀ, ‘ਸ਼ਬਦ’ (=ਨਾਮ=Logos) ਹੀ ਉਹ
‘ਦੀਪਕ’, ਉਹ ਦੀਵਾ, ਉਹ ਟੋਹਣੀ, ਉਹ ਟਾਰਚ (Torch)
ਉਹ ਚਮਤਕਾਰਣ (Flashlight), ਉਹ ਚੰਦ, ਉਹ ਸੂਰਜ,
ਉਹ ਤੇਜ, ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉਹ ਨਿਜ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉਹ ਸੱਤਾ,
ਉਹ ਸੈਭੀ-ਆਤਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ
ਲੱਭਣਾ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ‘ਨਾਮ’ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ ਤਦ ਤੋੜੀ
‘ਆਤਮਾ’ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਤਨਾ ਦੂਰ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ
ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ । ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਗੀਤਾ ਮਤੇ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਤਾਂ
ਵੱਡਾ ਤੇ ਭੁੰਘਾ ਮੁਢਲਾ ਫਰਕ (Fundamental difference) ਹੈ।

(੨) ਪਰ ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜੜ ਵਿੱਚ ਬੀਮਾਰੀ

(੨੩੧)

ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਬੂਟੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਪੀਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ‘ਹਉਮੈ’ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਣ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਨੀਚ’ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ‘ਮੈ’ ਉਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ, ਮਾਇਆ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਮੇਰੇ ਹੀ ਵਾਲ ਹਨ । ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ‘ਆਤਮਾ’ ਹਨ ਤਦ ਵੀ ‘ਹਉਮੈ’ ਇਸ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਰਾਹੂ ਕੇਤੂ ਵਾਂਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਂਗ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ‘ਪਰਮਾਤਮਾ’ ਦੇ ਮਿਲਣੇ ਤੋਂ ਹੋੜਦੀ ਹੈ । ਵੇਦਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜੋਰ ‘ਅਹੰ ਬ੍ਰਹਮ ਅਸਮੀ’ ਉਪਰ ਹੈ; ਭਾਵ ਜੁ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹਾਂ । ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ (Formula) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ ਮਿੱਠੜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:—

“ਕਥਨੀ ਕਹਹਿ ਕਹਹਿ ਸੇ ਮੂਏ ।

ਸੇ ਪ੍ਰਭ ਦੂਰਿ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਤੂੰਹੈ ।” [ਆਸਾ ਮ: ੧]

ਵੇਖੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈਂ । ਇਥੇ ‘ਮੈਂ’ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ, ‘ਤੂੰ’ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ; ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ‘ਕਥਨੀ ਕਹਹਿ ਕਹਹਿ ਸੇ ਮੂਏ ।’ ਭਾਵ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ (ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ) ਕਰਕੇ ਆਖਣਾ ਮੌਰਨ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਉਂ ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲੀਤਿਆੜਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਜੜ ਤੋਂ ਪੁੱਟ

(੨੩੨)

ਛੋੜਿਆ ਹੈ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ:-

“ਕਬੀਰ ਤੂੰ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ‘ਤੂੰ’ ਹੁਆ
ਮੁਝ ਮਹਿ ਰਹਾ ਨ ਹੂੰ ।
ਜਬ ਆਪਾ ਪਰ ਕਾ ਮਿਟਿ ਗਇਆ
ਤਾ ਜਤ ਦੇਖਉ ਤਤ ਤੂੰ ।”

(ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਲੋਕ)

ਭਾਵ ‘ਤੂੰ ਤੂੰ’ ਕਰਦੇ ‘ਮੈਂ ਹੂੰ’ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਸਤ-
ਨਾਬੂਦ ਹੋ ਗਈ । ਵੇਖੋ ‘ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ’ ਵਿੱਚ ਕੀ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

‘ਜਲਸ ਤੁਹੀ । ਥਲਸੁ ਤੁਹੀ । ਗਤਸ ਤੁਹੀ । ਮਤਸ ਤੁਹੀ ।
ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ । ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ । ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ । ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ।
ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ । ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ । ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ । ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ।’

ਹਾਂ ਜੀ ਏਹੋ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਬਾਹਰਲਾ ਮੁਖ-ਭੇਦ ਗੁਰਮਤ ਤੇ
ਗੀਤਾ-ਮਤ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਹਰੇਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੈ, ਇਸ
ਵਿੱਚ ਹਰੇਮਾਂ ਵਧਦੀ ਵਧਦੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਉਦਰ
(ਪੇਟ) ਵਿੱਚ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਵੱਡਾ, ਡਾਢਾ, ਭੂਘਾ, ਉਘਾ
ਭੇਦ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ‘ਨੀਚ’ ‘ਕੀਟ’
ਪਤੰਗਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ । ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

‘ਜੋ ਮੁਝ ਕੇ ਪਰਮੇਸਰ ਉਚਰੈ ।

ਸੋ ਨਰ ਨਰਕ ਕੀਡ ਮੈ ਪਰੈ ।’

ਭਾਵ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਆਖਣਗੇ ਓਹ
ਨਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣਗੇ । ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਓਹ
ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਘੱਟ ਸਨ; ਨਹੀਂ,

(੨੩੩)

ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਖਿਆਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਨ । ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਜੀ ਤਾਂ
‘ਆਤਮਾ’ ਦੀ ਫੋਟੋ ਹੀ ਹਨ ! ਹਲੀਮੀ, ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਨਿਮਤਾ
ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁਖ ਅੰਗ ਹੈ, ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਸੰਤ
(Saints) ਹਲੀਮੀ ਦੇ ਹਾਰ ਨਾਲ ਸੁਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ।
ਵੇਖੋ ਇਹ ਭੇਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਖੋਲਕੇ ਨਿਰੂਪਣ
ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ:—

“ਜਬ ਇਹੁ ਮਨਮਹਿ ਕਰਤ ਗੁਮਾਨਾ ।
ਤਬ ਇਹੁ ਬਾਵਰ ਫਿਰਤ ਬਿਗਾਨਾ ।
ਜਬ ਇਹੁ ਹੂਆ ਸਗਲ ਕੀ ਰੀਨਾ ।
ਤਾਂ ਤੇ ਰਮਈਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਚੀਨਾ ।
ਸਹਜ ਸੁਹੇਲਾ ਫਲੁ ਮਸਕੀਨੀ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਅਪਨੈ ਮੋਹ ਦਾਨੁ ਦੀਨੀ ।
ਜਬ ਕਿਸ ਕਉ ਏਹੁ ਜਾਨਸ ਮੰਦਾ ।
ਤਬ ਸਗਲੇ ਇਸ ਮੇਲਹਿ ਫੰਦਾ ।
ਮੇਰ ਤੇਰ ਜਬ ਇਨਹਿ ਚੁਕਾਈ ।
ਤਾ ਤੇ ਇਸੁ ਸੰਗਿ ਨਹੀ ਬੈਰਾਈ ।
ਜਬ ਇਨਿ ਅਪੁਨੀ ਅਪੁਨੀ ਧਾਰੀ ।
ਤਬ ਇਸ ਕਉ ਹੈ ਮੁਸਕਲੁ ਭਾਰੀ ।
ਜਬ ਇਨਿ ਕਰਣੇਹਾਰੁ ਪਛਾਤਾ ।
ਤਬ ਇਸਨੇ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਤਾਤਾ ।
ਜਬ ਇਨਿ ਅਪੁਨੇ ਬਾਧਿਓ ਮੋਹਾ ।
ਆਵੈ ਜਾਇ ਸਦਾ ਜਮਿ ਜੋਹਾ ।

(੨੩੪)

ਜਬ ਇਸ ਤੇ ਸਭ ਬਿਨਸੇ ਭਰਮਾ ।

ਭੇਦੁ ਨਾਹੀ ਹੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਾ ।”

(ਗਉੜੀ ੨੪ ੫)

ਭਾਵ ਜਦ ‘ਮੇਰ ਤੇਰ’ ਦੂਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਇਹ ‘ਗ੍ਰੀਬੀ’ ਜਾ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਬਾਹਰਲੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਭਾਵ ਇਹ ਗ੍ਰੀਬੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਫਲ ਫੁੱਲ ਪੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸੁੱਕੀ ਅਰਿਆਨ ਵਾਲੀ ।

(੩) ਤੀਜਾ ਭੇਦ ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਗੀਤਾ ਮਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਕਰਮ-ਯੋਗ, ਗਿਆਨ ਯੋਗ, ਧਿਆਨ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਨੁਸਖਿਆਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨੁਸਖਾ ਵਰਤੇ ਪੂਰਾ ਇਲਾਜ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਪਰ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਕਰਮ ਧਰਮ, ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਪਲੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਪਾਵੇ ਹਨ । ਜਾ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਵੇਖੋ: ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ‘ਧਰਮ-ਖੰਡ’ ਹੈ, ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਹੈ, ਤੀਜੀ ਸਰਮ-ਖੰਡ ਜਾ ਗ੍ਰੀਬੀ ਭਾਵ; ਚੌਥੀ ਕਰਮ-ਖੰਡ ਜਾ ਕਰਤਵ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ‘ਸੱਚਖੰਡ’ ਹੈ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਸੰਫੁਲ ਲੱਕੜੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਸੱਭੇ ਅੰਗ ਅਠਖੰਡ ਚਰਖੇ ਵਾਂਗ ਮਿਲੇ ਜੁਲੇ ਹਨ, ਪਉੜੀ ਦੇ ਭੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਹਨ । ਪਰ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਨੁਸਖੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਥੇ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ

(੨੩੫)

ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ, ਭੈ-ਭਗਤੀ, ਜਤ-ਸਤ, ਸੱਭੇ ਰਲਕੇ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹੋ ਤਾਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ:—

੧ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ੨ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ।
ਅਹਰਣਿ ੩ਮਤਿ ੪ਵੇਦੁ ਹਥਿਆਰੁ ।
੫ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ੬ਤਪਤਾਉ ।
ਭਾਂਡਾ ੭ਭਾਉ ੮ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਵਾਲਿ ।
ਘੜੀਐ ੯ਸ਼ਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ।
ਜਿਨ ਕਉ ੧੦ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ।
ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ।

[ਜਪੁਜੀ]

ਗੱਲ ਕੀ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ੧੦ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਹਰ (ਨਦਰ) ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦਾਤਾ ਹੈ, ਜੀਵਣ-ਰਖਸ਼ਕ ਹੈ, ਤੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਤਾਂ ਗਰੀਬੀ-ਭਾਵ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ-ਮਤ ਤੇ ਗੀਤਾ-ਮਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਭੇਦ ਤਾਂ ਵੇਖ ਲਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜ 'ਗੀਤਾ' ਜੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਮੁੰਢ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਤੋੜੀ ਗੀਤਾ ਸੋਹਣੀ ਹੈ, ਮਨਮੋਹਣੀ ਹੈ, ਮਿੱਠੀ ਹੈ, ਪਿਆਰੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਗੀਤਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ; ਇਹ ਓਹ

(੨੩੬)

ਕਾਮਧੇਨੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੋਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿਲਾਂਦੀ
 ਹੈ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ
 ਮੱਖਣ ਖਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਜੀ
 ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਗੀਤਾ ਜਮਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਗੰਗਾ ਜੀ ਹਨ। ਜੇ ਗੀਤਾ ਜੀ ਗੰਗਾ
 ਹਨ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਸ੍ਰਸਵਤੀ ਹਨ। ਜੇ ਗੀਤਾ ਜੀ
 ਸ੍ਰਸਵਤੀ ਹਨ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ' ਹਨ !
 ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਜੇ ਗੀਤਾ ਜੀ 'ਤਾਜ-ਮਹਲ' ਹਨ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
 ਜੀਉ ਉਹ ਅਨੂਪ-ਵਸਤੀ ਹਨ, ਉਹ 'ਅਨੰਦਪੁਰ' ਹਨ ਜਿਸ
 ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ
 ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

‘ਡਿਠੇ ਸਭ ਥਾਵ ਨਹੀ ਤੁਧੁ ਜੇਹਿਆ ।
 ਬਧੋਹੁ ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਤਾਂ ਤੂ ਸੋਹਿਆ ।
 ਵਸਦੀ ਸਘਨ ਅਪਾਰ ਅਨੂਪਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ।
 ਹਰਿਹਾਂ ਨਾਨਕ ਕਸਮਲ ਜਾਹਿ
 ਨਾਇਐ ਰਾਮਦਾਸਸਰਿ ।

[ਫੁਨਰੇ ਮਃ ੫]

੨੨

ਅੰਤਮ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚਾਰ

‘ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ‘ਸਹਜਿ’ ਸੁਚੀਤ।
ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਉਪਉ ‘ਕ੍ਰਿਸਨ’ ਪਰੀਤ।’

[ਆਸਾ ਮ: ੧]

੧.

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹੱਸ ਦਾਨਿਆਂ (Intelligentia) ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਲਈ। ਹਰ ਇੱਕ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਤਬਕੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਣ (The masses) ਦੂਜਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ (The Elite or the Elect)। ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਲਈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਸਨ, ਅਰਜਨ ਜੀ ਹੋਏ ਸਨ, ਭੀਮ ਤੇ ਭੀਸ਼ਮ-ਪਤਾਮਾ ਆਦਿ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚੰਭਾ-ਕਰਤਵ (ਲੀਲਾ) ਇਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਧਾਰਣ ਤਬਕੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭੂਘਾਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੋਲੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਜੁ ਹੀਰੋ ਲਾਲ ਜਵਾਹਿਰਾਤਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਦੂਜਾ ਤਬਕਾ ਹਰ ਇੱਕ ਕੌਮ, ਦੇਸ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ

(੨੩੮)

ਤੱਕ ਅੱਪੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ—(Critical evaluation)—
 ਤੇ ਸੱਚ ਝੂਠ ਨੂੰ ਇੰਢ ਨਿਤਾਰਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਦੁਧ ਤੇ ਪਾਣੀ
 ਨੂੰ ਉਬਾਲ ਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰੀਦਾ ਹੈ । ਬੱਸ ਇਸ ਉਚੜੇ
 ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰਵੇਂ ਤਬਕੇ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਗਈ
 ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਆਪ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਚ ਝੂਠ ਨੂੰ ਨਿਤਾਰ ਲੈਣ,
 ਤੇ ਵੇਖਣ ਜੁ ਸਚ ਮੁਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਲੀਲਾ ਦੇ ਓਹ ਭਾਵ ਹਨ
 ਜੋ ਓਹ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਹੇਠ
 ਅਧਿਆਤਮਕ ਡੂੰਘਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ
 ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਥਨ ਹੈ:—

‘ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਨੀਐ ਕਹੀਐ ।
 ਮਿਲੈ ਅਸੰਤੁ ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ ।.....
 ਸੰਤਨ ਸਿਉ ਬੋਲੇ ਉਪਕਾਰੀ ।
 ਮੁਰਖ ਸਿਉ ਬੋਲੇ ਬਖ ਮਾਰੀ ।’

(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਭਾਵ ਸੰਤਾਂ ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਪਰ
 ਮਿਠੜੀ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਲਾਭਦਾਇਕ
 ਹੈ, ਪਰ ਮੂੜੂ ਨਾਲ ਇਹ ਚਰਚਾ ਖੋਲ ਲੈਣੀ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਜੀ ਕੀ ਹਨ ਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਯਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣ
 ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਸਿਰ ਦਰਦੀ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਜੁ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਛੇੜੀ ਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਉਥੇ ਮਸਟ
 ਮਾਰਨੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਸੱਤ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ ਧਰਮ ਸੰਸਾਰ

(੨੩੯)

ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ, ਫੁਲਦਾ ਤੇ ਫਲਦਾ ਹੈ ਜੋ *ਮਰਜੀਵੜੇ ਵਾਂਗ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਭੁੰਘਾਈਆਂ ਤਕ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਗਲੀ ਹੋਈ ਗੋਲੀ ਵਾਂਗ ਉੱਤੇ ਉੱਤੇ ਤਰਦਾ ਹੈ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਟਾਕਰਾ (Conflict of cultures) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਧਰਮ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੜਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਾਹਗਾਈ ਤੇ ਸੱਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ । ਭਾਵ ਸਤ ਦੀ ਵਿਥ ਦਾ ਇਥੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਤ ਦਾ ਮਗਰ-ਮੱਛ ਬੂਠ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਅਪਣੇ ਪੇਟ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ । ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮੰਝ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਤਿ ਦਾ ਵੱਡਾ ਬੋੜਾ ਯਾ ਜਹਾਜ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਕਲੀ-ਕਾਲ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਚਿੱਤਰ ਬੋੜਾ ਹਨ । ਉਂਵ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਨੇਕ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਮੈਂਡੇ-ਬਾਬੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ-ਪਾਵਨ-ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਾਸ ਵਾਧਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਛੁਪਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂਡੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਤਲੀ ਤੇ ਚਾ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਜ ਹਰ ਇਕ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਭਿਲਾਸੀ ਖੋਜ ਕੇ ਸੱਤ ਨੂੰ ਆਪੇ ਲੱਭ ਲਵੇ, ਤੇ ਦਰ ਦਰ ਤੇ ਜਾਕੇ ਭਿੱਖਿਆ ਨਾ ਮੰਗੇ । ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝਕੁ ਸਿੱਖ-ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਐ-ੀ ਮਾਂ ਸਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਚੇ-ਮੋਤੀਆਂ

*ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮੋਤੀ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ।

(-੨੪੦)

ਭਾਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਲਗਵਾਣਾ
ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਉਸੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਲ ਮੁਖ ਰਖਦੇ
ਹੋਏ ਇਹ ਲੜੀ ਆਰੰਭੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ 'ਬ੍ਰਹਮ-
ਗਿਆਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਜ਼ੀ' ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ
ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝਕ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ
ਆਉਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੱਤ-ਦਾ-ਚਾਨਣ ਸਾਡੇ ਵਿਚ
ਅਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕਰੇਗਾ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੇਗਾ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ
ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹੋਰਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਤਨੀ ਨਿੱਤਰੀ ਹੋਈ ਤੇ
ਉੱਚੀ ਹੈ ਜੀਕਣ ਉਸ਼ਾ-ਦੀ-ਲਾਲੀ ਮਿੱਟੀ-ਦੀ-ਲਾਲੀ ਤੋਂ
ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਅਚੰਭਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਲੀਲਾ
ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀ
ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰਾਂ
ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਏਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜੁ ਪਹਿਲੋਂ
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਲੀਲਾ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ
ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ । ਏਸ ਲੀਲਾ ਵਿਚ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸਾਂ
ਵੇਖਿਆ ਹੈ) ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਚੱਪੇ ੨ ਉਪਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ
ਕਥਾਂ-ਗਾਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਗਾਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਸੀਂ ਲਾਹਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹੇ
ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਏਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ

ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਜਦ ਸਾਡੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ, ‘ਭਾਈ, ਜਾਪਦਾ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ, ਬਿਆਸ ਆਦਿ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੁ ਸੱਚ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਥਾ ਦਾ ਇੱਡਾ ਅਡੰਬਰ ਰਚਦੇ ?’ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੋਹਣਾ ਹੈ । ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਕੁਨੈਨ ਹਰ ਇਕ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ; ਸਿਰਫ ਉਹੋ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮਲੇਰੀਏ ਯਾ ਮੌਸਮੀ ਬੁਖਾਰ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਅਕਸੀਰ ਹੈ । ਹੋਰ ਜਨਤਾ ਲਈ ਕੁਨੈਨ ਨੂੰ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਵਲ੍ਹੇਟ (Sugared Pills) ਕੇ ਵੰਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਪੁਰਾਣਕ-ਗਾਥਾਵਾਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਖੰਡ-ਵਲ੍ਹੇਟੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੰਡ ਨਾਲ ਲਾਲ, ਪੀਲਾ ਤੇ ਸਾਵਾ ਰੰਗ ਵੀ ਵਰਤ ਛੱਡਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਮਤ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ-ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਸੰਪ੍ਰਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ-ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਿਵ-ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਆਦਿ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ-ਮਤ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਮਤ ਹੈ ਜੋ ਪੜਦੇ ਚੀਰਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ । ਬਸ ਇਹੋ ‘ਗੁਰੂ-ਮਤ’ ਯਾ ‘ਗੁਰਸਿੱਖੀ-ਮਤ’ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇੱਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਵਰਦੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਾਰੀਯਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ! ਨਾਲ ਹੀ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਰ ਇੱਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ

(੨੪੨)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗਾਥਾਂ (Phraseology) ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਾਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਦੇ ਕਟਾਖ ਖੋਲਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ-ਝੂਲਾ ਯਾ ਪੁਲ ਬੱਝ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਵਧੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਜੇਹੇ ਜੋਤੂ-ਝੂਲੇ ਖੋਲਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (The all-inclusiveness of Sikh Religion) ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੱਚ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਮਿਲਾਪ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਫੋਕੀ, ਦਿਲ-ਚੋਭਵੀਂ ਚਰਚਾ। ਇਸ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਤੇ ਦੈਵ-ਫਿਲਾਸਫੀ (Mythology) ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਈਸਾਈ-ਮਤ ਆਦਿ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਤੇ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਸਭ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ (Focus), ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹੈ, ਹੋ ਜਾਏ। ਸਤਿ ਨੂੰ ਨਿਤਾਰਨਾ, ਅਸੱਤ ਨੂੰ ਛਿੱਲੜ ਵਾਂਗ ਲਾਹ ਛੱਡਣਾ—ਬਸ ਇਹੋ ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਵ ਹੈ।

੨.

ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਜੋ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਗੋਵਰਧਨ ਚੀਚੀ ਉਪਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਨੂੰ ਨੱਥਿਆ, ਇਤਆਦਿ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਹ ਜਨਤਾ ਜੋ ਚੋਟੀ ਤੇ ਅੱਡਕੇ ਡੂੰਘਾਈ

(੨੪੩)

ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੋਈ ਸੱਚ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਹੋਰ ਤਬਕਾ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੀਢਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਲੜਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਜੁ ਅਮਕੀ-ਗੱਲ ਮੰਨੀਏ ਯਾ ਨਾ ਮੰਨੀਏ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਇਕ ਪਠਾਣ ਵੀਰ ਹਨ ਜੋ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ-ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਗੀਤਾਂ, ਮਹਾਭਾਰਤ ਆਦਿ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ । ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਅਪਣਾ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, 'ਭਾਈ ! ਮਹਾਭਾਰਤ ਪੜ੍ਹਾ ਔਰ ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਾ, ਮਜ਼ਾ ਭੀ ਖੂਬ ਆਇਆ.....

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿਸੀ ਕੋ ਅਪਨੇ ਬਾਪ ਕਾ ਨੁਤਫ਼ਾ ਨਾ ਪਾਇਆ.....!!' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਵੇਖੋ ਪਾਂਡੋ ਪੰਜ ਹਨ, ਅਰਜਨ ਅਪਣੇ ਬਾਪ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਹੈ; ਕਰਣ ਅਪਣੇ ਬਾਪ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਹੈ ਇਤਆਦਿ । ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਨੂੰ ਠੁੱਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਉਥੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੁ ਫਲਾਣਾ ਫਲਾਣੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਪਾਂਡੂ ਰਾਜੇ ਦਾ !

ਫਿਰ ਕੀ ਉਸ ਪਠਾਣ ਵੀਰ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਰਚੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਡੂੰਘੇ ਕਟਾਖ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਅੱਖ ਅੱਗੇ ਆਉਣ । ਅਸਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਯਾ ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੁ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ

(੨੪੪)

ਅਧਿਆਤਮਕ ਯੁੱਧ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਤ ਨਿਤ, ਯੁਗੋਯੁਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਤੇ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਅਰਜਨ ਭੀਮ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਆਦਿ ਤੇ ਦਰਯੋਧਨ ਹਨ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੈਵੀ-ਗੁਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਸੁਰੀ-ਗੁਣ ਹਨ, ਤੇ ਲੜਾਈ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡੀ-ਵਿਸੰਥਾਰ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ (Cosmic scale, not historical) । ਜੋ ਇਸ ਗੂੜ੍ਹਤਾਈ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਜੁ 'ਕਰਣ' ਕਿਉਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਸਿਰਫ ਸੂਰਜ ਦਾ ਤੇਜ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਚਾਨਣ, ਗਰਮ ਗਰਮ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਦਰਸਾਣਾ ਹੈ; ਭੀਮ ਪਵਣ-ਚੰਚਲਤਾ ਤੇ ਬਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਜਾ-ਬ-ਦਰਜਾ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਅੱਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਇਕ ਚੜ੍ਹਕੇ ਅੱਪੜਦੇ ਹਾਂ । ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਸਾਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਗੋਰਖ ਧੰਧਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਟ-ਪਟ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੂਫ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਚਰਚਾ ਦੀ ਸੜਾਂਦ ਨਹੀਂ, ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦੀ ਭੜਾਸ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜਿਥੇ ਸੱਤ ਦੀ ਹੀਸੀਤਲ ਸੁਰੰਧ-ਭਰੀ, ਨਿਰਮਲ ਵਾਯੂ ਹੈ ।

੩.

ਅਸਾਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਵੀਰ ਦਾ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋ ਅੱਗੋਂ ਇੰਝ ਤਿੱਤਰ-ਬਿਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਧੰਧ ਦੇ ਬੱਦਲ । ਆਓ ਇਸੇ ਗੱਲ

(੨੪੫)

ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਖੋਲੀਏ । ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਚੁਰਾ ਕੇ ਮੱਖਣ ਯਾ ਮਿੱਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਰਾਜ ਹੋਏ । ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰਾਨ ਹੋਏ ਜੁ ਉਸਦੀ ਸੰਘੀ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਤ੍ਰਿਭਵਣੀ-ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਸਦੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਕ-ਗਾਥਾ ਹੈ । ਪਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ, ਮਾੜ-ਸਾਥੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ, ਸਿੱਧਾ-ਸਾਧਾ ਜੱਟ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, ‘ਭਾਈ ! ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੱਸ ! ਐਡੀ ਤ੍ਰੈਲੋਕੀ ਟੱਟੀ ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਕੀ ਉਸੇ ਸੰਘੀ ਵਿੱਚ ?.....!’

ਹੁਣ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੋਈ ਕੀ ਦੇਵੇ ? ਪਰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸੰਘੀ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਢੁਕਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਕਟਾਖ, ਨੁਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ—(Transcendence of Atman over matter) । ਜੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਬੇਦਾਣਾ-ਅੰਗੂਰ ਖਾਕੇ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਦਾਖ ਹੈ, ਤੇ ਦਾਖ ਵੀ ਕੌੜੀ.....ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਖੇ ਹੱਥ ਨਾ ਅੱਪੜੇ, ਥੂ ਕੌੜੀ !

ਪਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਜਟਕੀ ਗੱਲ ਵੀ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲਾ

(੨੪੬)

ਹੋਈ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਜੱਟ ਮਚਲਾ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਚੋਰ !'
ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਵਾਖ ਹੈ ਜੋ ਹਸ-ਮੁਖ (Humorists)
ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਜਟਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੁ ਇੱਡੀ
ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, **ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚੋ**
ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਲੀਲਾ ਦਾ ਭਾਵ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉੱਤੇ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ
ਹੋਰ ਹੋਵੇਗਾ.....ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ
ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ—ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਿੱਚ ।

ਪਰ ਇਸ ਜਟਕੀ-ਠੱਠੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ । ਉਹ ਕੀ ? ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਨ
ਹੈ ਜੁ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਵਿੱਚ ਬਸ ਇੱਕੋ ਟੱਪੌਸੀ ਹੈ—
(There is but one step between the absurd
& the sublime) । ਭਾਵ ਉਹੋ ਗੱਲ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ
ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਵਾਖ-ਭਰੀ ਘੁੰਡੀ ਹੈ, ਜੇ ਪੂਰੇ ਅੰਦਾਜ਼
ਨਾਲ ਨਾ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਡਿਗ ਢੱਠਕੇ ਠੱਠ-ਮਸ਼ਕਰੀ
ਦੀ ਥਾਂ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖੀ
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੰਘੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰ
ਆਉਣਾ । ਗੂੜ੍ਹਤਾਈ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੁ
ਆਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਰਹੇ
ਹਨ; ਤੇ ਮੂੜ੍ਹਤਾਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੁ ਮਨੋਕਲਪਤ-ਮੰਡੇ
(ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ) ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ
ਸਥੂਲ-ਦੁਨੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਫਸੀ ਦੇਖਣਾ ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੰਘ

(੨੪੭)

ਵਿੱਚ ਹੱਡੀ ਫਸੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ.....। ਉਹ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਇਹ ਸੂਰਤਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ !

ਬੱਸ, ਜੀਕਣ ਇਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਘੁੰਡੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਸਦੀ ਹੈ ਤੀਕਣ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕਥਾ-ਗਾਥਾਵਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਨਾਲ ਖੁੱਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

੪.

ਅਸਾਂ ਦੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਉਸ ਤੁਬਕੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰੇ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰੁਖੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਨੁਕਤਾ-ਚੀਨੀ ਦੀ ਅੰਗੂਲ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਕੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਅੰਤ ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਇਕ ਹੋਰ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੁਣੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਓਹ ਹਨ ਜੋ ਰਾਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁੱਧ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ, ‘ਭਾਈ, ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਬਾਂਦਰਾਂ (Monkeys) ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ‘ਬਾਨਰ੍ਹ’ ਕੌਮ ਦੇ ਵਹਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸੀ।’ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪਾਂਡੋ ਤੇ ਕੌਰੋ ਅਵਸ਼ ਸਨ, ਦੁਪਦੀ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਓਹ ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਵਹੁਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਸਚ-ਮੁਚ ਰਬ ਹੋਂਦੇ ਸਨ.....।’ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿੱਚ ਓਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ‘ਵੇਖੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ—ਪੁਰਾਣਾ ਹਸਤਨਾ-ਪੁਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਪ੍ਰਸਤ, ਵੇਖੋ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੰਗਰੀ ਹੈ ਸਮੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਵੇਖੋ ਅਜੋਧਿਆ ਹੈ, ਬਿੰਦੂਬਨ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੈ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਜ

(੨੪੮)

ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੇਲੇ ਲੋਕੀ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ.....।' ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਇਤਹਾਸਕ ਮੰਦਰ ਵੀ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਹਨ !

ਕੀ ਇਹ ਇਤਹਾਸਕ ਸਕੂਲ ਸੱਚਾ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੱਕ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਕੂਲ ਨਵੇਂ ਮੰਦਰ, ਮੂਰਤੀਆਂ, ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ (Archaeological finds) ਉਪਰ ਅਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਰਚਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੇਗੀ । ਰਮਾਇਣ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸੀਤਾ ਕਿਧਰੇ ਮੱਧ-ਪ੍ਰਾਂਤ (C.P.) ਵਿਚ ਹਰਨ ਹੋਈ, ਪਰ ਸ਼ਪਈਆਂ ਕਸ਼ਮੀਰ (Pir Panjal forests) ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੰਗਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੀਤਾ-ਹਰਨ' ਹੈ ਤੇ ਹੇਠ ਰਾਮ ਜੀ ਤੇ ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇੱਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੁ ਸੀਤਾ ਮੱਧ-ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਇਥੇ ਹੀ ਰਾਵਣ ਨੇ ਹਰੀ (ਚੁਰਾਈ) ਸੀ । ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਸੀਤਾ ਉੱਥੇ ਚੁਰਾਈ ਗਈ ਯਾ ਇੱਥੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੀਤਾ-ਹਰਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਮੰਦਰ ਹੈ ?

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ । ਕੀ ? ਜਦ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ, ਕਥਾ, ਯਾ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਤੇ ਮੰਦਰ ਰਚਦੇ ਹਨ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਓਹੋ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਦੇ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਲੰਕਾ ਤਕ ਬਣਦੀ ਸੀ,

(੨੪੯)

ਕਦੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ, ਕਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਈਸਾ ਮੂਸਾ ਜੀ ਦੀ.....। ਇਹ ਮੰਦਰ, ਮੂਰਤੀਆਂ, ਤੇ ਖੰਡਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪੱਥਰੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹਨ—Idea is the mother of deed । ਗੱਲ ਕੀ ਜੋ ਵਿੱਦਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ, ਮੂਰਤੀਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੂਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਉਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਾਲੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਅਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੋ ਬੀਜਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਜੁ ਫਸਲ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹੀ ਬੀਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਬੀਜ ਕੇ ਕਣਕ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕਦਾ । ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਿਆਂ ਵਡਕਿਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਨਿਸਚਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਤੇ—ਹੇਠ ਕੰਦਰਾ ਅੰਦਰ (e. g Ellora Caves) ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ (e. g Elephanta Caves near Bombay)—ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ-ਜੋ-ਬੀਜਿਆ । ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸੌਂ ਗਏ, ਤੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹੋ ਮੰਦਰ ਲੱਭਣ ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸਬੂਤ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਉਪਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਜੁ ਫਿਰ ਹਰ ਜਗਾ ਸੀਤਾ ਹਰਨ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਹਰ ਜਗਾ ਪਾਂਡੋ-ਮੂਰਤੀਆਂ ਕਿਉਂ ਹਨ, ਸਿਰਫ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹਦੂਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੱਤ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਹੀਂ, ਮਲੰਮੇ ਵਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਟੋਲਾ (Pseudo-historical

School) ਹੀ ਆਖਾਂਗੇ।

੫.

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜੋ ਐਡਾਂ ਜ਼ੋਰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। ਉਹ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵਿਚਾਰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕੇਹੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਸੱਚ ਬੂਠ ਨੂੰ ਨਿਤਾਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਗਾਥਾਂ (Myths) ਦਾ ਤੱਤ ਕੱਢਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਵੀਨ ਖੋਜੀ ਸਕੂਲ (Neo Research School) ਆਖਾਂਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤਾ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੋ ਟੋਟਕੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਦ ਤੋਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਆਏ। ਹੇਠਲੇ-ਟੋਟਕੇ ਤੋਂ ਖਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਜੁ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-‘ਅਵਤਾਰ’ ਦਾ ਉੱਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਇਸ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ ਸਨ; ਲੀਲਾ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਤਦ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਜਦ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ-ਦ੍ਵੈ-ਪਾਇਨਾ (Krishna Dwai-payana) ਹੈ, ਰਚੀ। ਫਿਰ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਤੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਰਚੇ ਗਏ।

(Extracts from Dowson's dictionary of Hindoos classical mythology)

Krishna = "black". This name occurs in the Rig-veda, but without any relation to the great deity of later times. The earliest mention of Krishna, the son of Devaki, is in the

Chhandogya Upnished, where he appears as a scholar. There was a Rishi of the name, who was a son of Viswaka; There was also a great *Asura* so, named, who with 10,000 followers committed fearful devastation until he was defeated and skinned by Indra. In an other Vedic hymn 50,000 Krishnas are said to have been slain, and it is added in another that his pregnant wives were slain with him that he might leave no posterity. This is supposed to have reference to the *Rakhshas* or the darkcoloured aboriginies of India.

The modern, diety Krishna.....probably lived in the Epic age.....He appears prominently in the *Maha-bharta*, where his character is invested with a certain degree of mysticism.....

The reputed author (of *Mahabhartā*) was Krishna Dwaipayna, the Vyasa, or arranger of the Vedas.....Krishna Dwaipayna Vyasa is not only the author of the poem, but the source from whom the chief actors sprung.

The date of the *Mahabhartā* is very uncertain, and is at best a matter of conjecture and deduction.....Weber shows that the *Mahabhartā* was known to Dion Chrysostom in second half of the first century A. D.; and as Magasthenes, who was in India 315 B. C. says nothing about the Epic, Weber's hypothesis is that the date of *Maha-bharata* is between the two. Professor Williams believes that "the earliest or pre-Brahmnical composition of both epics took place at a period not later than the fifth century B. C." but that "the first orderly completion of the two poems in their Brahmanised form may

have taken place in the case of *Ramayna* about the beginning of the third century B. C. and in the case of *Maha-bharta* still later"

ਇਸ ਪੱਛਮੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਜੁ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਭਾਵ 'ਰਾਖਸ਼' ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਲੜਾਈ ਇੰਦ੍ਰ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਕਾਲੇ-ਭੀਲ ਆਦਿ) ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਛੰਦੋਗ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ ਰਿਸ਼ੀ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਮਦ-ਭਾਗਵਤ ਯਾ ਭਗਵਤ-ਗੀਤਾ ਯਾ ਮਹਾ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦ੍ਵੈ-ਪਾਇਨਾ (ਵਿਆਸ) ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ..... ਤੇ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੁ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' (ਦ੍ਵੈ-ਪਾਇਨਾ) ਨਾਮ ਮੁਖ ਰੱਖਕੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਮਹਾ-ਭਾਰਤ ਵਾਲੀ ਰਚੀ ਹੋਵੇ । ਪਰ ਜਦ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੁਰਾਣਕ-ਹਸਤੀ ਰਚੀ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਦਾ ਭਾਵ ਕਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਖਣ-ਵਾਲਾ ਭਾਵ 'ਆਤਮਾ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਨਾਮ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਵਿਯਕਤੀ ਪੁਰਾਣਕ (Mythological) ਹੈ ।

ਇਸ ਲੇਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਪੱਛਮੀ-ਵਿਚਾਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜੁ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਤਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਵੀ ਬੁੱਧ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਲਗ-ਭਗ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ

(੨੫੩)

ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਸਤੀ ਦਾ ਤਾਂ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਢੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਰਗੀ ਅਚੰਭਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਜੋ ਮਹਾਂ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਹੈ ?

ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਉ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ-ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ । ਇੰਢ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਦਾ ਗੁੱਝੜਾ ਰਹੱਸ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਰਾਜਾ ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਰੋਚਕ ਵਰਣਨ ਯਾ ਮੁਬਾਲਗਾ ਹੈ ਜੁ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨਾਤਨੀ ਹਨ, ਇਹੋ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਹੀਂ ! (ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਗਾਇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ) ।

੬.

ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਨ ਯਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨਕ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ੁਭੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਖੁਭ ਗੁਣੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਝਕ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਇਉਂ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੁ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ-ਯਥਾ 'ਸੀਤਾ' ਜੀ ਦਾ ਪਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ, ਰਾਧਾ

(੨੫੪)

ਜੀ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਪ੍ਰੇਮ, ਰੁਕਮਣੀ-ਤਾਂਘ, ਭੀਮ-ਭਉ, ਭੀਸ਼ਮ-ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ, ਬਲਿਰਾਮ-ਬਲ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਛਲ,..... ਇਤਆਦਿ ਨੁਕਤੇ ਸਦਾ-ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਚਮਕਦੇ-ਹੀਰੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਅੱਖੀਓਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ—ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗੋ-ਜੁਗਾਂਤਰੀ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭੂੰਘੀ ਦੋਸਤੀ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ।

ਕਈ ਸੱਜਣ—ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ—ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਚੰਗਾ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮੰਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ, ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਤੇ ਉਹੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖ ਕੀਕਣ ਚੁਰਾਈ ਜਾਵੇ ? ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਵੇਖੋ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸ ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਗੁੱਥ ਮਗੁੱਥਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੀਕੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰੇ ?

(੧) ਬ੍ਰਹਮੇ ਗਰਬੁਕੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨਿਆ।

ਬੇਦ ਕੀ ਬਿਪਤਿ ਪੜੀ ਪਛੁਤਾਨਿਆ।.....

(੨) ਬਲਿ ਰਾਜਾ ਮਾਇਆ ਅਹੰਕਾਰੀ।

ਜਗਨ ਕਰੈ ਬਹੁ ਭਾਰ ਅਫਾਰੀ।.....

(੩) ਹਰੀਚੰਦ ਦਾਨ ਕਰੈ ਜਸੁ ਲੇਵੈ।

(੨੫੫)

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਭੇਵੈ ।.....

ਦੁਰਮਤਿ (੪) ਹਰਣਾਖਸੁ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ।

ਪ੍ਰਭੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਗਰਬ ਪ੍ਰਹਾਰੀ ।

(੫) ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਉਧਾਰੇ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ।.....

ਭੂਲੋ (੬) ਰਾਵਣੁ ਮੁਰਧੁ ਅਚੇਤਿ ।

ਲੂਟੀ ਲੰਕਾ ਸੀਸ ਸਮੇਤਿ ।.....

(੭) ਸਹਸਬਾਹੁ (੮) ਮਧੁਕੀਟ (੯) ਮਹਿਖਾਸਾ ।

ਹਰਣਾਖਸੁ ਲੇ ਨਖਹੁ ਬਿਧਾਸਾ ।.....

(੧੦) ਜਰਾਸੰਧਿ (੧੧) ਕਾਲਜਮੁਨ ਸੰਘਾਰੇ ।

(੧੨) ਰਕਤਬੀਜੁ (੧੩) ਕਾਲਨੇਮੁ ਬਿਦਾਰੇ ।...

ਬੂਡਾ (੧੪) ਦੁਰਜੋਧਨੁ ਪਤਿ ਖੋਈ ।

ਰਾਮੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ਕਰਤਾ ਸੋਈ ।.....

(੧੫) ਜਨਮੇਜੈ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ।

ਕਿਉ ਸੁਖਿ ਪਾਵੈ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਿਆ ।.....

(੧੬) ਕੇਸੁ (੧੭) ਕੇਸੁ (੧੮) ਚਾਂਡੂਰੁ ਨ ਕੋਈ ।

ਰਾਮੁ ਨ ਚੀਨਿਆ ਅਪਨੀ ਪਤਿ ਖੋਈ ।.....

ਨਾਨਕ 'ਨਾਮੁ' ਮਿਲੈ ਗੁਣ ਗਾਇ । ੧੨ । ੯ ।

(ਗਉੜੀ ਮਃ ੧)

ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ:-

ਸੁਣਿ *ਸਾਖੀ ਮਨ ਜਪਿ ਪਿਆਰ ।

(੧) ਅਜਾਮਲੁ ਉਧਰਿਆ ਕਹਿ ਏਕ ਬਾਰ ।

*ਸਿਖਿਆ-ਦਾਇਕ ਗਾਥਾ, ਜਿਸਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੇ ਬਾਹਰਲਾ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਹੋਵੇ ।

(੨੫੬)

- (੨) ਬਾਲਮੀਕੇ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ।
 (੩) ਧੂਕਉ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਨਿਸੰਗ।.....
 (੪) ਗੰਨਿਕਾ ਉਧਰੀ ਹਰਿ ਕਹੈ ਤੋਤ ।
 (੫) ਗਜਇੰਦ੍ਰ ਧਿਆਇਓ ਹਰਿ ਕੀਓ ਮੋਖ ।
 (੬) ਬਿਪ੍ਰ ਸੁਦਾਮੇ ਦਾਲਦੁ ਭੰਜ ।
 ਰੋ ਮਨ ਤੂ ਭੀ ਭਜੁ ਗੋਬਿੰਦ ।
 (੭) ਬਧਿਕੁ ਉਧਾਰਿਓ ਖਮਿ ਪ੍ਰਹਾਰ ।
 (੮) ਕੁਬਜਾ ਉਧਰੀ ਅੰਗੁਸਟ ਧਾਰ ।
 (੯) ਬਿਦਰੁ ਉਧਾਰਿਓ ਦਾਸਤ ਭਾਇ ।
 ਰੋ ਮਨ ਤੂ ਭੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ।
 (੧੦) ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਰਖੀ ਹਰਿ ਪੈਜ ਆਪ ।
 ਬਸਤ੍ਰ ਛੀਨਤ (੧੧) ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਰਖੀ ਲਾਜ।.....
 ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਗੋਵਿੰਦ ਰੂਪ ।

(ਬਸੰਤ ਮ: ੫)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣਕ-ਹਸਤੀਆਂ ਸਭ ਗੁੱਬ-ਮਗੁੱਬਾ ਹੋਈਆਂ ੨ ਹਨ, ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਘੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ ਪੂਰਾ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ । ਫਿਰ ਕੀਕਣ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਯਾ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਓਹਲੇ ਕਰਨਾ ਸ਼ਤਰ-ਮੁਰਗ ਵਰਗੀ ਹੀ ਚਾਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਅਪਣੀ ਸਿਰੋੜੀ

(੨੫੭)

ਨੂੰ ਰੇਤ ਹੇਠ ਦਬਾ ਕੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ
ਢਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

2.

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ'
ਪਦ ਆਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਲੀਲਾ
ਆਤਮਕ ਹੈ (Cosmic) ਨਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ । ਤੇ ਉਹ
'ਬਨਸਰੀ' ਕੇਹੜੀ ਹੈ ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਦੀ ਹੈ? ਨਿਸਚੇ
ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਨਾਮ' ਹੈ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ
ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ:—

(੧) ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰੀਆਂ ।

(ੳ) ਬਨਿ ਬਨਿ ਬਾਜੈ 'ਬੰਸੀ' ਹਰਿ ਕੀ ਰੇ ।

ਹਉ ਜੁ ਚਲੀ ਜਮਨਾ ਜਲ ਭਰਨੇ
ਭੂਲ ਗਈ ਸੁਧਿ ਘਰਿ ਕੀ ਰੇ । ਰਹਾਉ ।

ਸੁਰਿਨਰ ਗਨ ਗੰਧਰਬ ਸਭ ਮੇਹੇ
ਦੇਖਿ ਸੂਰਤ ਗਿਰਧਰਿ ਕੀ ਰੇ ।

ਨੈਨ ਤਪਤ ਹਰਿ ਦਰਸਨ ਕਾਰਣਿ
ਬਿਰਹੁ ਅਗਨਿ ਤਨ ਭਰਕੀ ਰੇ । ੨ ।

ਸੂਰਦਾਸ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮਰੇ ਦਰਸ ਕਉ
ਦਾਸੀ ਹਉ ਮੈ ਦਰਿ ਕੀ ਰੇ ।

(ਅ) ਅਬ ਬਨ ਕੈਸੇ ਜਾਵਹੁ ਰੀ ।

ਆਗੇ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਜਗਿ ਬੰਦਨ ।

ਸਰਬ-ਬਿਆਪੀ ਜੋਤਿ-ਸਰੂਪੀ

ਸਭ ਸੁਖ ਦਾਤਾ ਭਵ ਖੰਡਨ । ੧ । ਰਹਾਉ ।

(੨੫੮)

‘ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਰਾਚ ਰਹਿਓ ਹੈ’
ਜੈਸੇ ਸਭ ਚੰਦਨ ਮਹਿ ਤਰ ਚੰਦਨ ।
ਸੂਰਦਾਸ ਪ੍ਰਭ ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰ ਕਉ
ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਹੋ ਬੰਦਨ ।
(੨) ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰੀਆਂ ।

(ੳ) ਆਵਹੁ ਹੋਰੀ ਸਨਮੁਖਿ ਖੋਲੈ ।
ਮੈ ਅਬ ਘਰਿ ਜਾਨਿ ਨ ਦੇਉਂਗੀ ।
ਕੰਕਰ ਮਾਰ ਮੰਦਰ ਮੇ ਬੈਠੇ
ਮੈ ਤਬ ਕਾ ਬਦਲਾ ਲੇਉਂਗੀ । ਰਹਾਉ ।
ਬਿੰਦੁਬਨਿ ਕੀ ਕੂੰਜ ਗਲੀਨਿ ਮੇ
ਅੰਚਲ ਪਕੜਿ ਖੜਉਂਗੀ ।
ਚੋਆ ਚੰਦਨ ਔਰ ਅਰਗਜਾ
ਮੇਂ ਕੇਸਰ ਰੰਗ ਭਰਉਂਗੀ ।
ਮੀਰਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਗਿਰਧਰ ਨਾਗਰਿ
ਮੇਂ ਚਰਨੀ ਲਾਗ ਰਹਉਂਗੀ ।

(ਅ) ਤਨ ਮਨ ਰੰਗ ਬਨਾਇ
ਪੀਆ ਸੰਗ ਖੋਲਉਂ ਹੋਰੀ ।
ਲਾਗੀ ਰੇ ਸਾਹਿਬਸੇਂ ਡੋਰੀ । ਰਹਾਉ ।
ਤਾਰ ਬਨਾਵਉਂ ਜੀਅ ਕੀ
ਤਨ ਕਰਉਂ ਤੰਬੂਰਾ ।
ਹੋਰੀ ਖੋਲਉਂ ਪੀਅ ਸੇਂ
ਹੋ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ।

(੨੫੬)

ਸੀਸੀ ਭਰੀ ਗੁਲਾਬ ਕੀ
ਕੇਸਰ ਪਿਚਕਾਰੀ ।
ਛਿਰਕਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿਆਮ ਕੇ
ਸਭ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ ।
ਤੁਮਤੋ ਦਇਆਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੋ
ਮੋਹਨ ਬਨਵਾਰੀ ।
ਮੀਰਾਂ ਬਿਆਕੁਲ ਬਿਰਹਨੀ
ਚਰਨਨਿ ਪਰਿ ਵਾਰੀ ।

(ੲ) ਰੰਗ ਭੀਨੀ ਹੋਰੀ ਹਉਂ ਖੇਲੋਂਗੀ ਸ਼ਾਮ ਸੋਂ ।

ਮੈਂ ਪਿਆਰੇ ਕੇ ਨਿਆਰਾ ਨਾ ਕਰਉਂ
ਰਾਖੋਂਗੀ ਅਪਨੀ ਜਾਨਿ ਸੋਂ । ਰਹਾਉ ।
ਲੋਕ ਲਾਜ ਕੀ ਕਹਾ ਪਰੀ
ਮੈ ਕਾਮ ਸੁ ਅਪਨੇ ਕਾਮ ਸੋਂ ।
ਚੋਆ ਚੰਦਨ ਅਉਰ ਅਰਗਜਾ
ਮੈਂ ਛਿਰਕਉਂਗੀ ਬਿਸ਼ਾਮ ਸੋਂ ।
ਅਉਰ ਵਧਾਈ ਕਿਆ ਦੇਵਉਂ
ਮੈਂ ਪੀਆ ਪਾਏ ਆਰਾਮ ਸੋਂ ।
ਬਾਜਤ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਡਫ ਬੀਨਾ
ਗਾਵਤ ਨਾਚਤ ਤਾਨ ਸੋਂ ।
ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਮਾਤੀ
ਪਹੁਚਾਈ ਨਿਜ ਧਾਮ ਸੋਂ ।

(੩) ਰਾਗ ਪਰਜਤਾਨ ਸੈਨ ਜੀ ਕਾ ।

ਹੋਰੀ ਤੁਮਹੀ ਕੇ ਸੰਗਿ ਖੇਲੋਂ 'ਲਾਲਾ' ।

(੨੬੦)

ਜਉ ਜੀਤੋਂ ਤਉ ਪਰਮ ਸੁਖ ਪਾਵਉਂ,
ਜਉ ਹਾਰੋਂ ਤਉ ਅਤ ਹੀ ਭਲਾ ।
ਨਿਸਾਇਨ ਸੁਰਤਿ ਰਹੈ ਯਾਹੀ ਖੇਲ ਸੈਂ,
ਕਬੇ ਨ ਬਿਸਾਰੋਂ ਏਕ ਤਲਾ ।
ਤਾਨਸੈਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭੁ ਹੋਂ ਬਹੁ ਨਾਇਕ
ਤੁਮਹੀ ਜਾਨਉ ਯਾਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਕਲਾ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ
ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਨ-ਹਰਨ-ਬੰਸਰੀ 'ਨਾਮ' ਦੀ
ਮਧੁਰ-ਧੁਨੀ ਹੈ, ਤੇ ਏਹੋ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਵਸਕੇ ਅਨੰਦ-ਦੇਂਦੀ
ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਜਿਹਾ
ਕਿ ਬੰਸੀ, ਕਮਲ, ਮੋਰ-ਮੁਕਟ, ਕੁੰਡਲ, ਰਬ, ਅਸੂ,
ਪੀਤਾਬੰਰ ਵੇਸ ਆਦਿ ਦਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਵ ਹੈ, ਜੋ ਕਈ ਕੁ
ਕਵੀ ਜਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਅਸੀਂ
ਇਥੇ ਸਿਰਫ਼ 'ਬੰਸੀ' ਦਾ ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਨਾਕੁਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਬੋਹਾ ਵਾਲੇ ਜੀ ਦੇ 'ਚਕ੍ਰ ਧਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਚਾਰ ਚੰਦ੍ਰਕਾ'
ਵਿਚੋਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ
ਵਿਚ ਹਰ ਇੱਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਭਾਵ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਾਂਗੇ:-

“ਅਬ ਬੇਨੁ ਕੇ ਚਿਨ੍ਹੁ ਕੇ ਭਾਵ ਬ: ॥ ਦੋਹਾ:-

ਸੁਰਨਰੁ ਮੁਨਿਭਰ ਨਾਗ ਕੇ
ਬੰਸ ਜਹੀ ਸੋ ਹੋਤ ।
ਯਾ ਹਿਤ ਬੰਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹੁ ਚਰਿ
ਪਦ ਸੈ ਪ੍ਰਗਟ ਉਦੇਤਾ ।
ਗਾਂਠ ਨਹੀਂ ਜਿਨਕੇ ਰਿਦੈ

(੨੬੧)

ਭੈ ਯਾ ਪਦਕੇ ਜੋਗ।
ਯਾ ਹਿਤ ਬੰਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਦ
ਜਾਨਹੁ ਸੇਵਕ ਲੋਗ। ੨।
ਜੇ ਜਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਵਹੀ
ਰਾਖਤ ਤਿਨਕੋ ਪਾਸ।
ਯਾ ਹਿਤ ਬੰਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਰਿ
ਪਦਮੈ ਕਰਤ ਨਿਵਾਸ। ੩।
ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਸੋ ਜੋ ਬਿਧੇ
ਛਿਦੇ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹਿ।
ਤੇਈ ਯਾ ਪਦ ਮੈ ਬਸੈ
ਆਯ ਸਕੈ ਕੋਊ ਨਾਹਿ। ੪।
ਮਨਹੁ ਘੋਰ ਤਪ ਕਰਤ ਹੈ
ਬੰਸੀ ਹਰਿ ਪਦ ਪਾਸ।
ਗੋਪੀ ਸਹਿ ਤ੍ਰੈ ਲੋਕ ਕੋ
ਜੀਤਨ ਕੀ ਧਰ ਆਸ। ੫।
ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਨਿ ਕੀ ਸੋਤ ਲਖ
ਪਦ ਤਰ ਦੀਨੀ ਡਾਰ।
ਯਾ ਤੇ ਬੰਸੀ ਚਿਨ੍ਹ ਨਿਜ
ਪਦ ਮੈ ਧਰਤ ਮੁਰਾਰਿ। ੬।
ਆਈ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਜ-ਬਧੂ
ਕਜੋਂ ਨਹਿ ਸਭਿ ਸਰਨਾਰਿ।
ਯਾ ਹਿਤ ਕੋਪਿਤ ਹੋਇ ਹਰਿ
ਦੀਨੀ ਪਦ ਸੋ ਡਾਰ। ੭।

(੨੬੨)

ਮਨ ਚੋਰਯੋ ਸਭਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋ
ਇਨ ਸ੍ਵਨਨ ਮਗ ਪੈਠ ।
ਤਾ ਪ੍ਰਾਛਿਤ ਕੋ ਤਪ ਕਰਤ
ਮਨੁ ਹਰਿ ਪਦ ਪਰ ਬੈਠ । ੮ ।

ਬੋਣ ਸਰਸ ਹੂੰ ਪਾਤਕੀ
ਸਰਨ ਗਏ ਰਖ ਲੇਤ ।
ਬੋਣ ਧਰਨ ਕੋ ਕਮਲ ਪਦ
ਬੋਣ ਧਰਨ ਯੇਹ ਹੇਤ । ੯

ਮੁਰ ਸੇ ਲੀਨ ਅਨੰਤ ਜਹਿ
ਅਸੁ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨ ਦਯਾਲ ।
ਮੁਰਲੀ ਪਦ ਰਤਿ ਸਦ ਕਹਤ
ਲਹਤ ਜੁ ਭਜ ਤਜ ਖਯਾਲ । ੧੦ ।

ਸਪਤ ਅਕਾਸ ਪਤਾਲ ਪੁਨਿ
ਰਮਯੋ ਏਕ ਭਗਵਾਨ ।
ਸਾਤ ਸੁਰਨ ਮੋ ਪਵਨ ਜਿਮ
ਕਹਤ ਬੈਨ ਬਰ ਗਯਾਨ । ੧੧ ।

ਸਾਤ ਦੀਪ ਸਤ ਸਿੰਧ ਲਉ
ਕੀਰਤ ਤਾਕੀ ਹੋਯ ।
ਸਾਤੋਂ ਮੁਖ ਮੁਰਲੀ ਮੁਦਤ
ਕਹਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ ਹੋਯ । ੧੨ ।

ਸਤਮੁਖ ਅਸਪਤਿ ਤੇਜ ਸਮ
ਤੇਜ ਤਾਸ ਜਗ ਜਾਨ ।

(੨੬੩)

ਸਾਤ ਸੁਰਨ ਸੋਊ ਚਕਰ
ਬਸਤ ਪਾਦ ਭਗਵਾਨ । ੧੩ ।
ਅਚਯੁਤ ਬੰਸੀ ਪ੍ਰਗਟ ਜਗ
ਜੇ ਚਿਤਵਤ ਪ੍ਰਭ ਪਾਯ ।
ਬੰਸੀ ਪ੍ਰਭ ਪਦ ਬਿਤ ਕਹਤ
ਮਨਹੁ ਬਜਾਯ ਬਜਾਯ । ੧੪ ।

ਜੀਕਣ ਹੀਰਾ ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਵੇਧਦਾ ਹੈ ਤੀਕਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ
ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ-ਬੱਜਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ-
ਕੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ
ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਸਤਰ-ਸ਼ਸਤਰ ਕਾਰੀ ਨਹੀਂ । ਯਥਾ:-

ਹੀਰਾ ਬੇਧਤ ਹੀਰ ਸੋ
ਆਤਮ ਆਤਮ ਜਾਨ ।
ਨਿਜ ਭਗਤਨ ਹਿਤ ਰਾਯਾਨਕੇ
'ਬੱਜ੍ਰ' ਧਰਯੋ ਭਗਵਾਨ ।

ਇਸ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਸਭ ਮੁਨਿਜਨ ਰਾਉਂਦੇ
ਹਨ । ਬਾਲਮੀਕ, ਰਵਦਾਸ ਜੀ ਇਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੇ ਜਨਮ
ਸਕਾਰਥ ਕਰ ਗਏ:-

‘ਖਟੁ ਕਰਮ ਕੁਲ ਸੰਜੁਗਤੁ ਹੈ
ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹਿਰਦੈ ਨਾਹਿ ।
ਚਰਨਾਰਬਿੰਦ ਨ ਕਬਾ ਭਾਵੈ
ਸੁਪਚ ਤੁਲਿ ਸਮਾਨਿ ।
ਰੋ ਚਿਤ ਚੇਤਿ ਚੇਤ ਅਚੇਤ ।
ਕਾਹੇ ਨ ਬਾਲਮੀਕਹਿ ਦੇਖ ।

(੨੬੪)

ਕਿਸੁ ਜਾਤਿ ਤੇ ਕਿਹ ਪਦਹਿ ਅਮਰਿਓ
ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਬਿਸੇਖ । ੧ । ਰਹਾਉ ।
ਸੁਆਨ ਸਤੁ ਅਜਾਤੁ ਸਭ ਤੇ
'ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ' ਲਾਵੈ ਹੇਤੁ ।
ਲੋਗੁ ਬਪੁਰਾ ਕਿਆ ਸਰਾਹੈ
ਤੀਨਿ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵੇਸ ।
ਅਜਾਮਲੁ ਪਿੰਗੁਲਾ ਲੁਭਤੁ ਕੰਚਰੁ
ਗਏ ਹਰਿ ਕੈ ਪਾਸ ।
ਐਸੇ ਦੁਰਮਤਿ ਨਿਸਤਰੇ
ਤੂ ਕਿਉ ਨ ਤਰਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ।'

ਗੱਲ ਕੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੁਝੜੀਆਂ-ਲੀਲਾਂ ਵਿੱਚ
'ਨਾਮ' ਦੀ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠਾਖਾਂ ਤੇ
ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪੜਦੇ, ਮਲੰਮੇ ਤੇ ਵਲਗਣ ਹਨ।
ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਭੁੱਲ੍ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ
ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ
ਹੀ ਸਲਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ !

ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਸਾਂ ਇਸ ਲਈ ਘੋਖੀ ਹੈ ਜੁ
ਸਿਆਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤਬਕੇ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ-ਮਿਲਾਪ
(Cultural rapprochement) ਵਧੇ, ਅਸੀਂ ਸ਼ੀਰ-ਸ਼ੱਕਰ
ਹੋਈਏ; ਅੰਗ ਅੰਗ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਛਾਤੀ ਰਲਾ
ਕੇ, ਤਸਬੀ ਮਾਲਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਦੇ ਹੋਏ । ਪੁਰਾਣ-ਕੁਰਾਣ
ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਿੱਖ
ਬਣ ਸਕੀਏ ਤੇ ਇਉਂ ਆਖੀਏ:-

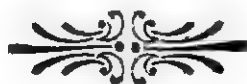
(੨੬੫)

‘ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕਾ’

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੀ ਇਸ ਰਾਇ ਨਾਲ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੀਰ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ,.....ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੱਲ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂਘਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਅੱਜ ਦਾ ਬੀਜਿਆ ਹੋਇਆ ਛੋਟਾ ਬੂਰ ਲਿਆਵੇਗਾ, ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੇਸਰ-ਕਿਆਰੀ ਫਲੇ ਫੁੱਲੇਗੀ !..... ਉਸ ਦਿਨ, ਹਾਂ ਉਸ ਭਾਗੇ-ਭਰੇ-ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਸਾਰੇ ਵੀਰ ਮੈਂਡਾ ਆਪਾ-ਰੂਪ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ.....ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋਣਗੇ,.....ਉਸ **ਵਡਕੇ-ਦਿਨ** ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਅਛੂਤ-ਭੰਗੀ ਅੱਜ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਾਤੂ ਲੈਕੇ ਰਾਹ ਦੇ ਕੰਡੇ ਹੂੰਝਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੁ ਮੈਂਡੇ ਵੀਰ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਨਿਸੰਗ ਟੁਰਨ, ਨੰਗੇ-ਪੈਰ, ਨੰਗੇ-ਦਿਲ, ਨੰਗ-ਮਨੰਗੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ..... ਹਾਂ ਉਸ ਦਿਗੰਬਰ-ਵੇਸ (Space-clad) ਵਿੱਚ ਨਿਪੰਨ ਜੋ ਨੰਗ-ਮਨੰਗਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ‘ਨਾਮ’-ਨੰਗਤਾ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ !

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ-ਅਕਾਲ ! *ਗੁਰਬਰ-ਅਕਾਲ !!

*ਭਾਵ ਅਸਲੀ ਵਡਕਾ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੈ ! ਉਸੇ ਅਕਾਲ ਦਾ ਸੱਚ ਸੁਚਾ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਹਨ ।

(੨੬੬)

ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੧

ਨਕਲ ਚਿੱਠੀ ਸ: ਹਰਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ
ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਦੀ ਬਨਾਮ ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ
ਰਿਸਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਰਨ ਤਾਰਨ

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ
ਫਤੇ । ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਰਿਸਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਬਤ ਮਹੀਨਾ
ਅਗਸਤ ੧੯੩੨ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ
ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਬਤ ਇਹ ਬਿਨੈ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਸਫਾ
੨੬ ਵਿੱਚ ਦੋਪਦੀ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਸਮਝ
ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ
ਹੈ ਕਿ ਦੋਪਦੀ ਰਾਜਾ ਦੋਪਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ
ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਅਹੱਲਿਆ ਗੋਤਮ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਯਾਨੀ
ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ ਨੇ ਪੱਥਰ
ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਤਰਾਏ ।

ਇਸ ਬਾਬਤ ਸ਼ੱਕ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ
ਆਪ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਜਿਤਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਉੱਤਰ
ਦੇਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸਾਲੇ
ਨੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

‘ਜਹ ਜਹ ਕਾਜ ਕਿਰਤਿ ਸੇਵਕ ਕੀ ਤਹਾ ਤਹਾ ਉਠਿ ਧਾਵੈ’
ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਬਮੁਜਬ ਤਮਾਮ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾਵਾਂ ਠੀਕ ਹਨ ।
ਕੀ ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ੱਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

(੨੬੭)

ਉੱਤਰ

ਰਿਸਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਾਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀਉ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਐਸੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਮਝਣ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੋਪਈ ਤੇ ਅਹੱਲਿਆ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਬਿਨੈ ਹੈ ਜੁ ਦਾਸ ਨੇ ਇਹ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜੁ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਿੱਥੇ ? ਪੁਰਾਣਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਾਨੂੰ 'ਪੁਰਾਣਕ ਹਸਤੀਆਂ' ਨੂੰ 'ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਸਤੀਆਂ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਪੁਸਤਕ ਇਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੱਚੀ ਬੀਜਮਾਤਰ ਗੱਲ ਲੈਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਪਹਾੜ-ਜਿੱਡਾ ਅਪਣਾ ਹਾਸੀਆ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਬੀਜ ਜਿਤਨਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਅਡੰਬਰ ਇੱਕ ਗਾਥਾ (Allegory) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੂਘੇ ਵਿਚਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਣ। ਭਲਾ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੀ ਲਓ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਪਾਂਡੋ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੇਅੰਤ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਕੈਰੋਆਂ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਤੇ ਵਿਰ

(੨੬੮)

ਪਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਫਤੇ ਹੋਣੀ, ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਜੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰਕ-ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਫਤਹ ਅਵੱਸ਼ ਕੈਰੋਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਲੜਾਈ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਤੇ ਦੋਵੀ ਗੁਣ (ਪਾਂਡਿਆਂ) ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਸੁਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨਾਲ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੈਰੋਂ ਇਕੋਤਰ ਸੌ ਦੱਸੇ ਹਨ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੰਜ ਦਸ ਯਾ ਵੀਹ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੁਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਧੀਆਂ ਅਨੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ 'ਗੀਤਾ' ਤੇ 'ਮਹਾਂਭਾਰਤ' ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਉਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਵਿਚਲਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਢੂੰਢਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ । ਆਓ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸੀਂ **ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ** ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ * ਪੜ੍ਹੀਏ:-

“ਮੈਂ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਮਾਨੇ ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੀ ਬਿਹਤਰੀਨ ਯਾਦਗਾਰ ਗੀਤਾ ਹੀ ਸਮਝਤਾ ਹੂੰ । ਆਜ ਸੇ

* ਉਰਦੂ 'ਮਿਲਾਪ' ਅਖਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਅਗਸਤ ੧੯੩੨ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੇਖ ਪੂਰਾ ਛਪਿਆ ਹੈ । ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ, ਪਰ ਸਨਾਤਨੀ ਹੋਕੇ ਵੀ ਵੇਖੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਉਹ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ !

(੨੬੯)

੪੪ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਜਬ ਮੁਝੇ ਗੀਤਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਕਾ ਪਹਿਲਾ ਮੋਕਾ ਨਸੀਬ ਹੁਆ ਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਯਿਹ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁਆ ਕਿ ਗੀਤਾ ਤਾਰੀਖੀ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਮੇਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਸੇ ਹਰ ਏਕ ਇਨਸਾਨ ਕੇ ਦਿਲ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਜਾਰੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈ ਉਸ ਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਯਿਹ ਖਿਆਲ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਧਰਮ ਪਰ ਔਰ ਗੀਤਾ ਪਰ ਗਹਿਰਾ ਗੋਰ ਓ ਖੋਜ਼ ਕਰਨੇ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕੇ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਉਪਰ ਕਾ ਖਿਆਲ ਔਰ ਭੀ ਪੁਖਤਾ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕੇ ਮੈਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹਾਲ ਕੇ ਮਾਹਨੇਂ ਮੇਂ ਤਵਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤਾ। ਇਸ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸਬੂਤ ਆਦਿ-ਪੁਰਬ ਮੇਂ ਹੀ ਹੈਂ। ਖਲਾੜੀਓਂ ਕੇ ਗੋਰ ਇਨਸਾਨੀ.....।”

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ‘ਗੀਤਾ’ ਤੇ ‘ਮਹਾਂਭਾਰਤ’ ਦੋਵੇਂ ਗਾਥਾ (Allegories) ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦਾਸ ਨੇ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜੇ ਹਾਲ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ‘ਰਮਾਇਣ’ ਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਤਮਾ (ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ) ਹਨ, ਤੇ ਰਾਵਣ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸਾਖਿਆਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਉਪਰ ‘ਬਾਂਦਰ’ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਹ ਅਸੁਰੀ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ (Brute forces) ਜੋ ਆਤਮ-ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਰਾਵਣ ਵੱਲ ਜੋ ਅਸੁਰੀ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਅਜੇ ਆਤਮ-ਪ੍ਰਾਇਣ ਨਹੀਂ

(੨੭੦)

ਹੋਈਆਂ । ਲੜਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮ: ੧—

“ ‘ਰਾਮੁ’ (ਆਤਮਾ) ਬੁਰੇ ਦਲ ਮੇਲਵੇ,
ਅੰਤਰਿ ਬਲੁ ਅਧਿਕਾਰ ।
ਬੰਤਰ ਕੀ ਸੈਨਾ (ਅਸੁਰੀ ਪਰ ਹੁਣ
ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਸ਼ਕਤੀਆਂ) ਸੇਵੀਐ
ਮਨਿ ਤਨਿ ਜੁਝੁ ਅਪਾਰੁ ।”

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ‘ਲੜਾਈ’ ਬਾਹਰਲੀ-ਲੋਕਾ ਜਾਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ‘ਮਨਿ ਤਨਿ ‘ਜੁਝੁ’ (ਲੜਾਈ) ਅਪਾਰ ।’ ਅੰਦਰਲੀ ਲੋਕਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ‘ਗੁਰੂ’† ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕੇ ਰਾਮ ਜੀ ਤੇ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ‘ਨਾਗ-ਵਾਸ’ ਖੋਲ੍ਹੀ । ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਬਾਂਦਰਾਂ, ਰਿੱਛਾਂ ਤੇ ਗਿੱਧਾਂ ਨੇ ਕੀ ਮਦਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ! ਭੂਘਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਲੜਾਈ ਸੁਰੀ ਤੇ ਅਸੁਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੇ ਛੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤੇ ਮਨ ਜਦ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਭੀਖਣ ਵਾਂਗ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਉਹ ‘ਪੱਥਰ’ ਜੋ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਤਾਰਕੇ ਲੋਕਾ ਦਾ ਪੁਲ ਬੱਧਾ ਉਹ ਕੀ ਹਨ ? ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਪੁਲ ਹੈ । ਇਹ ਪੁਲ

† ਵੇਖੋ ਆਤਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ।

(੨੭੧)

(ਸੇਤ) ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਤੋਂ ਉਲਟਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟ' ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਰਾਵਣ (ਹਉਮੈ) ਤੇ 'ਅਹਿ' (ਕਾਲ) ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਅਦਭੁਤ-ਸੇਤ (ਪੁਲ=ਨਾਮ) ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ:-

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਂਧਿਓ 'ਸੇਤੁ' ਬਿਧਾਤੇ ।
 'ਲੰਕਾ' ਲੂਟੀ ਦੈਤ ਖੁੰਸੰਤਾਪੈ ।
 ਰਾਮਚੰਦ (ਆਤਮਾ) ਮਾਰਿਓ ਅਹਿ
 (ਕਾਲ) ਰਾਵਣੁ (ਹਉਮੈ) ਭੇਦੁ
 ਭਭੀਖਣੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾਇਣੁ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਇਰਿ(ਸਮੰਦਰ) ਪਾਹਣਤਾਰੇ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਸ ਉਧਾਰੇ ।'

(ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਸ ਜੁਝ (ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਯਾ ਰਾਮਾਇਣ ਵਾਲੇ) ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਲੰਘਣਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੁਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲੇਖ ਵਿੱਚ 'ਮਹਾਂਭਾਰਤ' ਤੇ 'ਰਾਮਾਇਣ' ਦੀ ਗੁੱਝੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਇੱਥੇ

ਖੁੰਅਸੁਰੀ ਸੈਨਾਂ (ਦੈਤਾਂ) ਦਾ ਭਰਮਗੜ੍ਹ (ਲੰਕਾ) ਲੂਟਕੇ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਪੁਲ (ਸੇਤ) ਗੁਰਮੁਖ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਕਰਤੇ (ਬਿਧਾਤੇ) ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ।

(੨੨੨)

ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਇਹ ਦੋ ਸਾਡੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਗਾਥਾ (Allegories) ਹਨ । ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵਕਤ ਦੇ 'ਰਾਜੇ' ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਵੀ ਜਨਾਂ ਨੇ ਗਾਈ ਦਾ ਪਹਾੜ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਜਿਤਨਾ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸੱਚ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਵੀ ਜਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ 'ਇਤਿਹਾਸਕ' (History) ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੀ । ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਅਣੌਖੀਆਂ ਤੇ ਅਚੰਭਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜ ਦੇਣਾ—ਯਥਾ ਰਾਜਾ ਰਿਸਾਲੂ, ਰਾਜਾ ਸਲਵਾਨ, ਭਰਬਰੀ-ਹਰੀ, ਜਨਕ ਆਦਿ ।

ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਜੱਚ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕਲਜੁਗ ਤਾਰਣ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਆਪ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕਲਮਬੰਦ ਹੈ । ਪਰ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਾਇਣ ਨੂੰ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਬਾਲਮੀਕ ਜੀ ਜਾਂ ਤੁਲਸੀ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੀਤਾ, ਰਾਮਾਇਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਗਤ ਦਿਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ, ਤੇ ਇਹੋ ਅਸੂਲ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ

ਉੱਪਰ ਚਲਦਾ ਹੈ ।

ਜਿੱਥੇ ੨ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਔਕੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਅਵਸ਼ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਰੀ ਨਹੀਂ ਜੁ ਧਰਤੀ ਫਾੜਕੇ ਨਿਕਲਣ ਜਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਰਣ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਪਣੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਕਾਰਜ ਸਵਾਰਣ ਲਈ ਘੱਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇੱਕ ਸੰਤਰੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਅਪਣਾ ਰੂਪ ਹਨ ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਹਾਨ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਅੰਤੀਵ ਤੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਧਰਮ ਤਾਂ ਉਤੇ ਉਤੇ ਤਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਤਹਿ ਨੂੰ ਅਪੜਦੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਮੋਤੀ ਸਿੱਪੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਦੇ ਹਨ । ਖਾਲਸਾ ਵੀਰੋ, ਆਓ, ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਉਪਰਲੀਆਂ ਮੋਟਾਈਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਪਕੜੀਏ:-

“ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ।

ਅਕਲੀ ਪੜਿਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ।”

[ਸਾ: ਵਾ: ਮ: ੧]

“ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੈ

ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ ।

(੨੭੪)

ਆਪਾ ਮਧੋ ਆਪੁ ਪਰਗਾਸਿਆ
ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ 'ਨਾਮ' ।”

[ਪ੍ਰਭ: ਮ: ੧]

ਅੰਤਕਾ ਨੰਬਰ ੨

‘ਰਾਧੇ-ਸ਼ਿਆਮ’ ਜੋੜੀ !

ਆਤਮਾ ਤੇ ਮੂਲ-ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ !! ‘ਲਿਵ’ ‘ਧਾਤ’!!!

‘ਲਿਵ’ ‘ਧਾਤ’ ਦੁਇ ਰਾਹ ਹੋ ਹੁਕਮੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪਣਾ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ਸਬਦਿ ਕਸਵਟੀ ਲਾਇ ।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਾਰ ਮ: ੪)

ਖੁਲੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਜੀ ਆਤਮਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਤੇ ‘ਬੋਨ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਮ-ਧੁਨੀ ਹੈ ।
ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਜੋੜੀ ਤਾਂ
ਸ਼ਿਆਮ ਤੇ ਰਾਧਾ ਦੀ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ,
ਜਦ ਤੋੜੀ ਨਾਮ ਅਪਣੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਤਦ ਤਕ
ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨਤਾ ਨਹੀਂ; ਉਥੇ ਤੋੜੀ
ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਆਤਮਾ ਦੀ **ਲਿਵ** (*Subjectivity*) ਹੈ, ਪਰ ਜਦ
‘ਨਾਮ’ ‘ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ’ ਬਣਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰਦਾ
ਹੈ ਤਾਂ ਥਟ ਪਟ ਇਸ ਲਿਵ ਨਾਲ **‘ਧਾਤ’** (*Objectivity*)
ਰਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਇਹ ‘ਧਾਤ’ ਵੀ
ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ ਤੇ ਬੀਜ-ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਇਸੇ ਮੂਲ-

(੨੭੫)

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਯਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ 'ਰਾਧਾ' ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦਾ ਪਰਸਪਰ ਜੋੜ ਆਤਮਾ (ਸ਼ਿਆਮ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਨਾਲ ਹੈ।

‘ਰਾਧਾ’ ਅਖਰ ਤੇ ‘ਅਰਾਧਨਾ’ ਦੋਵੇਂ

ਇਕ ਹਨ ਤੇ ਅਰਾਧਨਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਸਿਮਰਨ’। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਪਹਿਲੋਂ ਸਿਮਰਣ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ‘ਲਿਵ’ (Subjectivity) ਅਤੇ ‘ਧਾਤ’ (Objectivity) ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਗੰਢ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੜੀ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ, ਅਟੁਟ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:—

“ਸਿਮਰੈ ਧਰਤੀ ਅਰੁ ਆਕਾਸ।

ਸਿਮਰਹਿ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਗੁਣਤਾਸ।.....

ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿਮਰਹਿ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ...”

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫)

ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਲੋੜ ਪਹਿਲੋਂ ਸਿਮਰਨ (ਅਰਾਧਨਾ) ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ‘ਰਾਧਾ’ (ਮੂਲ-ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ) ਨੂੰ ਫੜਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨੂੰ ਫੜਕੇ ਆਤਮਾ-ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਲਿਵ-ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਰਾਧਾ-ਸ਼ਿਆਮ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਅਲੌਕਿਕ ਜੋੜੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਲੌਕਿਕ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਬਤ ੧੯੩੨-੩੩ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਰਿਸਾਲਾ ‘ਕਲਿਆਣ’ (ਗੋਰਖ ਪੁਰ)

(੨੭੬)

ਦਾ ਸ਼ਕਤੀ-ਅੰਕ ਅਗਸਤ ੧੯੩੪ ਸਾਡੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹੱਸ ਦੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਪਾਠਕ ਜਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਕ ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੭੫-੧੯੫ ਵਲ ਇਸ ਲਈ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੁ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜੁ ਹਿੰਦੂ-ਸਨਾਤਨ-ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਸ਼ਰੀਰਕ । ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝਕ ਹਿੱਸਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

“ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ-ਨਾਮ ਅਨਾਦਿ ਹੈ, ਕਲਪਿਤ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਸਕੀ ਆਗਾਧਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।’ ਗੋਰ-ਤੇਜ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਬਿਨਾ ਸਿਆਮ-ਤੇਜ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੇ ਫਲ-ਭੇਦ ਅਨਯ ਬੁੱਧਿ ਸੇ ਜੋ ਪੂਜਨ, ਜਪ ਤਬਾ ਧਿਆਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਵਹ ਪਾਤਕੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ-ਵੈਵਰਤ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ‘ਮੁਝ ਮੇਂ (ਸਿਆਮ ਤੇਜ ਮੇਂ) ਔਰ ਤੁਝ ਮੇਂ (ਗੋਰ ਤੇਜ ਮੇਂ) ਜੋ ਅਧਮ ਨਰ ਭੇਦ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਵਹ ਜਬ ਤਕ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਔਰ ਸੂਰਯ ਰਹੇਂਗੇ ਤਬ ਤਕ ਕਾਲਸੂਤ੍ਰ-ਨਰਕ ਮੇਂ ਰਹੇਗਾ ।”

“ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਔਰ ਉਨਕੀ ਸਿੱਧੀ ਰੂਪਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਿਕਾ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਅਲੌਕਿਕ (Spiritual entities) ਹੈਂ, ਇਸਲੀਏ ਉਨਕਾ ਸਮ-ਭੋਗ ਭੀ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ ।.....ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੇ ਵਿਸ਼ਯ ਮੇਂ ਕੁਛ-ਕੁਛ ਅਨਯ ਭਾਵ ਤੋਸਾਧਾਰਣ ਟੀਕਾਕਾਰੋਂ ਨੇ

ਕੀਆ ਹੈ। ਉਨ ਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨਯਾਯ ਬੇਸਮਝ ਕਥੱਕੜੋਂ ਏਵੈ ਅਵਿਵੇਕੀ ਭਾਸ਼ਾਂਤਰਕਾਰੋਂ ਨੇ ਕੀਆ ਹੈ। ਔਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾ ਸਭ ਸੇ ਬੜੁਕਰ ਅਪਮਾਨ ਤੇ ਆਜ ਕਲ ਕੇ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਔਰ ਅਰਥ ਕਾਮੀ ਨਾਟਕ ਸਿਨਮਾ ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਔਰ ਇਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੋਂ ਨੇ ਕੀਆ ਹੈ।”

“ਪੂਰਣ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਰੂਪ(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ=ਆਤਮਾ)ਵਹਅਨਿਰ-ਵਚਨੀਯ ਅਨੂਪਮ ਰਸ ਅਪਨੀ ਅਨਵਤਾਰ-ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਅਪਨੀ ਆਤਮ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿਧਿ-‘ਰਾਧਸ’ਕੇ ਦੁਆਰਾ ਅਪਨੇ ਹੀ ਰਸ ਕਾ ਸੁਆਦ ਲੇਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ.....ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਕਾ ਪ੍ਰਿਥਮਾ-ਸ਼ਕਤੀ (ਮੂਲ-ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ) ਹੈਂ, ਪ੍ਰਿਥਮਾ-ਸਿੱਧੀ ਹੈਂ, ਅਤਏਵ ਸਰਬ-ਸਰੋਸ਼ਟਾ ਹੈਂ; ਸਰਬੋਸ਼ਵਰ ਹੈਂ; ਨਿਸਕਾਮਾ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੇਮ-ਮਈ ਹੈਂ.....ਦੂਸਰੀ ‘ਗੋਪੀਆਂ’ ਸ੍ਰੁਤੀ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਜਿਹ ਭੀ ਸਬਦ-ਰੂਪ ਹੋਨੇ ਸੇ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹੈਂ।.....

‘ਵੇਦ ਮੇਂ ਜਿਨਕਾ ‘ਉਮਾ’ ਨਾਮ ਸੇ ਗਾਨ ਕੀਆ ਗਿਆ ਹੈ ਵੇਹੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿਦਿਆ ‘ਰਾਧਾ’ ਕਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿਦਿਆ ਸ੍ਵਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਾਥ ਵਰਤਮਾਨ ਰਹਤੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਨਿਤਜਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਰੂਪਣੀ ‘ਉਮਾ’ ਕੇ ਸਾਥ (ਸ + ਉਮਾ=ਸੋਮਾ) ਸਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਰਹਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਓਨਹੋਂ **ਸੋਮਾ** ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ।.....

‘ਸੀਤਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਰਾਧਾ ਭੀ ਅਯੋਨੀ ਸੰਭਵਾ ਤਥਾ ਮੂਲ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰੂਪਣੀ ਹੈ—(ਦੇਖੋ ਸੀਤਾ ਉਪਨਿਸ਼ਦ)। ਜਿਹ

(੨੭੮)

‘ਪ੍ਰਣਵ’ (ਨਾਮ=Logos) ਰੂਪਣੀ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਰੂਪਣੀ ਹੈ। ਰਾਧਾ ਜੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਨਿ ਰੂਪਾ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਰਵ-ਵੇਦ-ਮਈ, ਸਰਵ-ਲੋਕ-ਮਈ, ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀ-ਮਈ ਹੈ। ‘ਰਾਧਾ’ ਹੀ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤਮਕ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਵਹੀ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤੀਤਾ ਹੈ, ਅਖੰਡ ਸੱਚਦਾਨੰਦ-ਮਈ ਹੈ।’

ਅਸਾਂ ਰਾਧਾ ਉਪਰ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਾਕ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜੋ ਸਨਾਤਨ-ਧਰਮ, ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਵੇਤਾ ਪੁਰਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਧਾਰਣ-ਜਨਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੂਘਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜਦੀ। ਹੁਣ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ “ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਮਤ” ਰਾਹੀਂ ਕਰੀਏ, ਨਾ ਕਿ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਚਾਹ ਖੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਨੰ: ੨

ਅਰਥਾਤ

ਰਾਮਾਇਣ ਰਹੱਸ

ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੈਸ ਤਰਨ ਤਾਰਨ
ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਹੀ ਛਪ ਜਾਇਗਾ ।

ਸਸਤਾ ਗੁਰਮਤ, ਸਾਹਿਤ ਭੰਡਾਰ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ

ਹੋਰ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਪੁਸਤਕ

੧. ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ:—ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਐਮ. ਏ. ਪਸਰੂਰ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਮਤ ਮਤਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲੈਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੱਸੀ ਹੈ। (ਕੀਮਤ 1)

੨. ਪ੍ਰੀਤ ਰੀਤ:—ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗ ਧਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਲਥਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਤਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਫੇ ੪੦੦ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ ॥) ਅੱਠ ਆਨੇ।

੩. ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ:—ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੋ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। (ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ ॥)

੪. ਆਤਮ ਦਰਸ਼ਨ:—ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਕਸ਼ਮੀਰ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਅੱਪੜਨ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪਣ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ੨ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈ। ਸਫੇ ੮੦੦ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ ੧॥)

ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ:—ਮੈਨੇਜਰ ਰਿਸਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ

ਸਸਤਾ ਗੁਰਮਤ ਸਾਹਿਤ ਭੰਡਾਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ